

RAST – L. XII,
ŠT. 5 (77)
OKTOBER 2001

ISSN 0353-6750

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

UVODNIK	Če se odprta dlan stisne v pest	409	Milan MARKELJ
LITERATURA			
Poezija	V puščavi zvonjenje	411	Lidija GAČNIK GOMBAČ
	Luč	413	Dragica DANI
	Biti stopinja	415	Helena CRČEK
Proza	Doga ni vzdržala	418	Stane PEČEK
Prevod	Greh	427	Jelena MARKOVIČ Prevod: Damijan ŠINIGOJ
KULTURA			
	Slavko Grum, umetnik–zaznamovanec	435	Darja PEPERKO
	In vsaka stezica pripelje te v Rim ...	438	Iva MIKL CURK
	"Lex Heintze" v Novem mestu	445	Damir GLOBOČNIK
	Pogreb Ivana Kromarja leta 1922 v Črnomlju	452	Janez KRAMARIČ
	V Brežice po strdnega konjiča	457	Ivanka POČKAR
NAŠ GOST			
	Četrto stoletje s folklornim društvom (Pogovor z Branko Moškon)	463	Staša VOVK
	Muzej Miklova hiša Ribnica	469	Viktorija KANTE
DRUŽBENA VPRAŠANJA			
	Regionalni razvojni program za jugovzhodno Slovenijo	473	Marko KOŠČAK
	"Veliko jih mora trpeti ali pa se izseljevati ..."	481	Irena ROŽMAN
ODMEVI IN ODZIVI			
	Novo mesto in njegov kapitelj	489	Stane GRANDA
	Odgornost kot ključna vrednota odličnosti	492	Joža MIKLIČ
	Medičarstvo in svečarstvo na Dolenjskem	503	Andrej DULAR
	Angeli Silvana Omerzuja	505	Katja CEGLAR
	Telo – pogled – slika	506	Jože HROVAT
	Blizu vsakomur in povsod	508	Jožef VRŠČAJ
	10. srečanje slovenskih potujočih knjižnic	509	Jadranka MATIČ ZUPANČIČ
GRADIVO ZA HISTORIČNO TOPOGRAFIJO			
	Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (4)	511	Boris GOLEC
KRONIKA			
	Junij – avgust	517	Lidija MURN

ČE SE ODPRTA DLAN STISNE V PEST

Za desetletja in desetletja so se v spomin človeštva zapisale podobe trka ugrabljenih potniških letal v nebotična dvojčka Svetovnega trgovinskega centra v poslovnem središču New Yorka, črnega dima, ki se je valil iz njiju, da je bilo mesto nebotičnikov videti kot gigantska, v grozo ploveča ladja, slike iz obupa v globino skakajočih ljudi in sesipanja obeh veličastnih zgradb v množični železobetonski grob. Podobe, ki so prišle do vseh kotičkov sveta, ki so jih videli tako v osamljenih mongolskih jurtah kot v preobljudenih velemestih, tako v razkošnih vilah kot v barakah slumov, bodo ostale enake, počutja, ki so jih in jih bodo vzbujale, pa bodo najbrž tudi po desetletjih še vedno begajoča, kot bo tudi iskanije enotnega odgovora na strašni dogodek, ki je zaznamoval začetek novega tisočletja in v marsičem usmeril nadaljnja svetovna dogajanja.

Poslušamo besede o svetovnem terorizmu, o novi obliki svetovne vojne, o spopadu civilizacij, o neznanskem zločinu ali o herojskem dejanju, o nezaslišani krivici ali o zasluženi kazni, o zmagoslavju zla ali o njegovem uničenju. Odgovorov je veliko, saj prebivalci sveta, četudi ta postaja globalna vas, še vedno v skladu s svojimi civilizacijskimi okviri različno vidijo, dojemajo in si razlagajo iste stvari. Odgovori so različni tudi, ko se oblikujejo v območju političnega, pravnega, religioznega ali moralnega. Katero od teh področij razmisleka bo bistveno usmerjalo posledično udejanjanje, sicer ni vprašljivo, saj je za to ustvarjena politika že na delu, vendar pa nam pravega odgovora ne bo dala, le še bolj zapleten bo postal zaradi dogajanj, ki jih bo sprožala.

Zdi se, da je mogoče najti kolikor toliko sprejemljiv odgovor le v za prakso neuporabni splošnosti. Kot temeljni vzrok za taka grozljiva dejanja se mi kaže predvsem določeno vrednotenje in sprejemanje človeškega življenja. Tisti, ki so ugrabili letala in jih premišljeno uporabili kot apokaliptične bombe za uničenja lastnih življenj in življenj tisočeri drugih ljudi, so nad življenje postavili nekaj, kar naj bi bilo več in je upravičevalo uničenje. V tem niso ne oni in ne njihovi učitelji nič novega na tem svetu. Zgodovina je polna krvavega zmagoslavja nad življenjem, pa naj se tisto "nad" njim imenuje kakorkoli že, oblast, višji interes, kapital, volja do moči, ideja ali bog.

Nič novega torej. Morda le to, da vse bolj prestrašeni ugotavljamo: roka, ki ji dlan, odprto za drugega, stisne v pest tisti "nad", lahko dandanašnji vse bolj uničuječe udari.

Milan Markelj,
odgovorni urednik

MUZEJ MIKLOVA HIŠA

Ribnica

RAZSTAVA SUHE ROBE

Stalna zbirka

Lidija Gačnik **V PUŠČAVI ZVONJENJE**
Gombač

ROJI KOBILIC

*Roji kobilic
 nebo so prekrili.
 Pesek do grla.
 Ogenj v kolibi.
 Brez strehe nad glavo.
 Lomi se svet.
 Trdno se okleni.
 Treba bo čez.*

*Tja na začetek
 prvega vdiha.
 Adamu v rebro.
 V kačo, ki sika.
 Kjer prva beseda
 ni izrečena.
 Kjer v pesku ognjena
 je riba rojena.*

*V dimu pepela.
 V nagibu za let.
 Kobilice žrejo
 dupla teles.
 Žilo podstavi.
 Tanjša se ščip.
 Drug drugemu malo.
 In zadnji utrip.*

POLJUBLJENA, KAČA

*Pozdravljena, hiša, na robu sna,
 poljubljena, kača,
 le mimo sem šla.
 A tisoč lusk je prekrilo nebo
 in rekla si v ogenj:
 »Razlito bo vrnjeno.«*

*Zatisniva veke,
 da bo kot nekoč
 v času levitve zlepljenih kož.
 Trikrat ovij me okrog vratu,
 da bom prosojna,
 ne več od tu.*

*Štejem korake v najtišjo temo.
 Poljubljena, kača,
 vidiš oko?*

V PUŠČAVI ZVONJENJE

*V puščavi zvonjenje
od zgodnjega jutra.
Nekdo je umrl.
Usta so suha.*

*Prižgite kadilo.
Nebo je pečeno.
V rjuho zavijte
truplo ognjeno.*

*Po kruhu in vinu
roke dišijo.
Vame zareži
za zadnjo gostijo.*

TE ROKE NISO TVOJE

*Te roke niso tvoje, dobro vem.
Le z nožem v kruh
so naredile rano
in kri obrisale so v prt.*

*Že kaplja vode madež bi izprala,
a zdaj je prvo
sušnih sedem let.
Kazalec bo za izravnavo.*

*V teh krajih ni oči.
Le temne niše sten.
Vse do jutra
bova praznovala.*

OLTAR PRERASLE SO KOPRIVE

*Oltar prerasle so koprive,
vsi svetniki so odšli
zalivat polja s črno svilo
dušečih ogrinjal noči.*

*Na tleh klečim kot zadnja v vrsti,
z obrazom v prahu kot nekoč,
ne daj, gospod, da se razblini
pečat dotika z mojih kož.*

ČE BOM ZASPALA TO NOČ

Če bom zaspala to noč,
mi, ljubi, povej,
na rjuhah katerih.
Mar težka kot zmeraj,
ko prideš globoko
in se svetloba raztrešči
na tisoč črepinj,
da sem boleča od tebe in sebe?

Saj vem,
brez njih je pot gluha in slepa.
Pa vendar, ni skoraj tako,
kot je stopiti v temo,
brez vsega, mehko,
tako kot se dan zamenja z nočjo
in niti za hip
se zazreti nazaj?

Če bom zaspala to noč,
mi, ljubi, povej,
na rjuhah katerih.

Dragica Dani LUČ

BESEDE

v srčiki
srca
žari
Svetloba

v očeh
utripa
Vesolje

kaj
je treba
Besed?

POGLED

žar sonca
med vekami
ziban

rosa
v koticke
položena

jeklena
puščica
izstreljena

kristalno
jezero
pogleda

LETNI ČASI

*na pomlad
promenada
belih zvončkov
rosni popki
v sadovnjaku*

*poleti
seno v kopici
kratke hlače
in leskova veja
nad vodo*

*jeseni
slastni jonatan
in zreła čebula
nevihtno nebo
nad slečenim gozdom*

*pozimi
tišina polj
vdiranje koraka
v kristalno skorjo
ivje v laseh*

*vse leto
ples jutra
z dnevom
in večera
z nočjo*

*vse leto
v nočeh
luč*

PRIHAJAJ

*ne prihajaj
ko upihne
sveča
in pes
zaspi*

*pozabi
na jutra
z okusom
pelinove
vesti
ki se valja
med zobmi*

*radiraj
solze
s kozarca
in prah
z dlani
da ožive*

*ustnic
ne zapiraj
v omaro
v kotu
in oči
ne puščaj
zunaj
kadar plamen
zagori*

*odloži
dvome
na polico
z nogavicami
ko sveča
neti
dan*

*prihajaj
da bo
dan*

ZAKAJ

*ne morem
razložiti
zakaj
diši
vijolica*

*ne morem
zapisati
vonja
pokošene
trave*

*ne morem
razumeti
zakaj
te čutim
ko te ni*

SIDRANJE

*v barko
sidram
semena
svobode*

*prostranost
mojih možnosti
in stopicljanje
v tvoj valj*

*zamolčana
odhajanja
nama klijejo
daljino*

*poti
se brišejo
za barko
in zemlja
je okrogla*

*na istem
oceanu
sidrava
samoto*

Helena Crček **BITI STOPINJA**

I.

*Med križišči lovim sence,
prašni metulj sončnih vzhodov,
stopinje prerokov,
tišine ukradenih lun.*

II.

*V rdeči obleki bom odšla
skozi vrata pričakovanja
v žarečo kupolo sonca.
Med oblaki se bom sprehajala
in pila nektar oglušelih spominov.
Molk neba bom,
kristalni dotik vesolja,
ki ti bo božal čelo.*

III.

*Jutro, ki se razpira kot žametna pahljača
molitev, vrženih na rdeče skale pričakovanja.
Razbarvani dotiki
in nasmehi, ki se jih moramo vedno znova učiti.
Pobožaj me po čelu -
potem bom zaspala in
ne bom potrebovala tvojega objema.*

IV.

*Ljubim te v obliki belega žameta,
rumenih listov zahajajočega sonca;
v poljubu sladkornih oblakov in lotusovih cvetov,
v ogledalu reke in pticah na vrbinah vejah;
ljubim modre stepe tvojega veselja,
neprehodne puščave dotikov
in dlan, ki zajema vodo s požirki
kristalne lune.
Ljubim tvoj nasmeh,
ko oblačiš svoja poletja v objem
pričakovanja.
Tvoje stopinje v mojem večeru.
Mežikanje pšeničnih polj.*

V.

*Na tvojih ustnicah
kostanjeva senca prividov.
Hrup, ki se izteka v pajčevino morja,
dotiki ukradeni, prepovedani.
Objem oblečen v pogled.
Potem so oblaki in luna in zvezde.
In veliko sonca, ki peče,
in posušena meduza na obali,
ki so jo pozabili valovi.*

VI.

*Tvoj pogled narisani in prepognjeni.
Moje golo čakanje
sredi vrta cvetočih marelic.*

VII.

*Na obalah razbitih šip
pajčevine gole in okrogle.
Motno sonce in neizpite čaše.
Molk, ki krade harfo tišini.
Sirup odhajanja,
gost in lepljiv.
Kazalci na uri.
Orumeneli.
Otopeli.
Oglušeli.
Le stopanje v razžarjeni
svetlobi zahajajočega sonca.*

VIII.

*Biti molk na okenski polici časa.
Biti prepognjeni vrelec sončničnih šepetanj,
objet v ogrinjalo lune.
Biti neizpolnjena prerokba izginulega
stoletja.
Topot oblakov.
Žvižg vetra.
Biti rdeča preproga v ogledalu nesmrtnosti.
Biti senca in tišina uklenjena v senci.
Biti avokadovo seme razuma.
Biti luč brez stikala.
Sveča brez vžigalic.
Biti stopinja.*

Stane Peček DOGA NI VZDRŽALA

Doga: deščica, iz katerih so sestavljene lesene posode, na primer sod ali čeber

Vstal je zgodaj, da bi se izognil direndaju navad, ki okrog sedmih okupirajo umivalnico. Le zakaj in komu na čast bi se jim odrekli? Pa še občutek domače svobode jim dajejo, ko odhrkavajo sluzasti katran iz pljuč, se pačijo pred ogledalom, prdijo, zvijajo telo, da bi z roko dosegli nepotešeni otoček kože na hrbtu, smrkajo, perejo zobe in proteze. Vmes brezplodno krpajo čas: kako so nocoj dobro ali pa slabo spali in da bo za zajtrk spet margarina, kruh in čaj, in kako bi si doma privoščili pečena jajca s slanino ali pa vsaj z velikimi ocvirki. Blaž je raje vse to prehitel in v miru drgnil zobe. Nejevoljno si je spet priznal, da bo kljub higieni moral v najkrajšem času obiskati zobozdravnika. Šestica je bila gnila. Že nekaj časa ga je prosila. Najprej je zob postal občutljiv na vročino, potem je opozoril z bolečino, ki pa se je dala prevarati s tableto. Nekajkrat tako, nato je bolečina obupala in naenkrat je opazil, da je zob gnil. Prekleta!

V tistem trenutku ga je napadla misel, da bi moral obiskati Romana. Kot bi se skrivala v gnili šestici, je izpod ščetke planila vanj. Zaman se je upiral, vtirila se je v vijuge in vztrajala. Podobno kot se včasih vreže v žvižg napev in ga potem ves dan v delčkih ponavljaš, brez cilja in želje, pa tudi brez možnosti, da bi ga obvladal, ga spravil v notno črtovje in uredil s taktnicami. Poizkušaš, toda napev nikoli ne pristane tam, kjer želiš. Ustavi se nekaj not prej, včasih kak takt pozneje, lahko pa kar izgine. In potem ga začneš iskati. Veš, da je tu, čisto blizu, nekje med ušesi in očmi, začutiš ga, ko se spusti v koticke ustnic in začne po konicah prstov baletiti po ustnici proti nastavljeni šobi, toda v zanko se ne ujame. No, do tu, da bi izginil, danes se ni prišel, kajti opoldne je še vedno opletal nekje med ušesi in očmi in postajal vedno bolj nadležen, kot komar, ki ga z nobenim zamahom roke ne dosežeš, da bi ustavil njegovo bezikanje. Tudi običajna samoprevara, s katero cmok preložiš od danes na jutri, se ni obnesla. Še več, sprevrgla se je v organizirani teror in se verjetno zato brez razmišljanja ubesedila, ko je popoldne prišla žena:

»Kaj če bi obiskal Romana?«

Ob vsakem obisku (seveda zelo mimogrede in zelo neobvezno, kar tako, greš po kolovozu in breneš odvrženi ogrizek) ga je Marija vprašala, če morebiti kaj ve, kako gre Romanu.

»Človek božji, kaj tu nihče nič ne govori?!«

Potem je povedala sama. Vse in več. In vsakokrat je kot obvezen pripev (nikakor kot opravičevanje!) dodala, da je na hodniku čisto po naključju naletela na sestro Milko (celo imena ni nikoli spremenila in je ta Milka bila verjetno res Milka in že zaradi tega nenaključna), ki jo pozna že od otroštva in da dela (spet po nekem čudežu) nadstropje nižje, torej na Romanovem oddelku, in da ta Milka pravi, da z Romanom ne kaže najbolje. Vsa ta naključja so se počasi nabirala za zapornico in dvigovala pritisk, ki se ga do tega trenutka ni niti zavedal. Šele sedaj, ko je sam nakazal možnost, da stvari sprosti v nek sprejemljiv tok, se mu je vse skupaj začelo odpirati v drugačnem kalejdoskopu. Nazaj ni več mogel. Dobro je vsaj to, se je kislo potolažil, da bo vnaprej pripravljen, ko se bodo začele obešati na breg razne nevšečnosti.

Da se bodo, je bil Blaž prepričan.

Roman je, od kar ga pozna, med tistimi sesalci, ki v vsaki stvari,

vsakem dogodku, vsaki ideji, misli, ponudeni rešitvi in sploh v vsem (le zakaj bi bil obisk izjema!) vidijo napad na ... na vrag ve, kako bi se temu reklo ... morda na deževen oblak, da bi se izjokal.

»Roman, naš hišnik gre v pokoj. Se pogovorim?«

»Šolski sluga? Bi te moral potem zjutraj počakati pred vhodom: Dobro jutro, tovariš učitelj. Je bila moja sestrična nocoj dobra v postelji?«

Blaž je počakal, da je žolč, ki je butnil v grlo, zlezal nazaj.

»Vsako delo je častno.«

»Ne serji, tovariš učitelj! Ne meni!«

»Od nečesa vendar moraš živeti!«

»Če opravičuješ sebe, prav. Če misliš name, živim.«

»Kako?«

»Svobodno!«

»Jebenti, če je to svoboda, ko te morajo drugi preživljati!«

Tega Blaž ne bi smel reči. To je vedel, še preden je povedal do konca. Pravzaprav ni bil niti prepričan, da tako misli. Le užaljen je bil. V šoli je že napeljal pogovor, da bi morda ponudili hišništvo Romanu, čeprav ni ravno ... no, saj vemo, kako je z njim! Vsaj poizkusno bi ga zaposlili!

»Pizda! Sem te kdaj za kakšno stvar prosil? Sem te?!«

Blaž se je takrat prvič znašel v ugrizu Romanovih oči. Besed je bil vajen. Udarjale so, se odbijale in padale. Čez čas je lahko stopil nanje. Oči pa so ga pritisnile na dno in na konicah strupnikov so se lesketale kapljice. Poizkušal se je izviti z energičnim zamahom roke, češ, pozabi! Na koncu koncev ga res nič ne briga, kako se Roman preživlja. In tudi prosil ni, nikogar, odkar je prišel. Ko se je Blaž poročil z njegovo sestrično Marijo, je bil še tam, kdo ve kje. Iz drobcev, ki so se sem in tja kje odkrhnili, je poskušal sestaviti njegovo zgodbo. Začetek je bil vzpodbuden, kajti okruški so bili ravno toliko (ne)prepoznavni, da so vznemirjali z nakazovanjem različnih možnosti. Počutil se je kot arheolog, ki v odkopanem grobišču prepozna keramiko, ve za njeno uporabnost, nima pa dovolj velike črepinje, da bi posodi lahko takoj določil velikost, obliko in poslikavo. Vendar ne odneha, saj ve, da je črepinj dovolj, da so neuničljive in da bodo slej ko prej razkrile svoj prostor in funkcijo v vsebini. Zaveda se tudi, da je čas na njegovi strani. Kajti vsak današnji čas se trudi razkriti preteklega. To ima vgrajeno v genih in se prenaša iz roda v rod.

Blaž si sicer ni bil na jasnem, zakaj to počne, niti, kaj bo z zgodbo počel, če jo bo sestavil. Kot večča v svetlobo je rinil vanjo in si domišljal, da je razkritje zgodbe njegovo poslanstvo. Tudi ko je poparjeno začutil, da je med njim in lučjo še nek neviden zid, v katerega se brez uspeha zaletava, ni odnehal. Včasih se mu je zazdelo, da je v zidu odkril razpoko, toda četudi je bila, je bila preveč zavita, da bi pogled prodril in nabodel resnico. Sploh so vsi okrog Romana zgolj ugibali. Niti tega, zakaj je tam – kjer pač že je – niso natančno vedeli. Nobenega dvoma ni bilo, da je dvainštiridesetega svojih sedemnajst let nesel k partizanom. Čez dobro leto, morda dve, je prišel sredi noči materi pokazat oficirsko zvezdico in povelje, da gre v Rusijo na vojaško šolanje. Od tu naprej sami mendaji: menda se je informbirojevskega leta v daljnem bratskem sojuzu odločil najprej za Stalina, kasneje menda za Tita in je menda zato iz Rusije pobegnil. Na tem križišču so se mendaji za nekaj časa razšli: menda je bil poslan v našo državo kot vohun in so ga ujeli v Novem Sadu; menda se je sam javil na vojaško

poveljstvo v Beogradu in so ga tam zaprli, namesto (povedano tiho) da bi ga nagradili. Potem postaja brez menda: obsojen na petnajst let prevzgojnega dela z odvzemom državljskih pravic. (Tako je pisalo v časopisu.) Pa spet: menda je med prevozom pobegnil. Ali ni pobegnil z otoka? Dajte, dajte, od tam ni še nihče pobegnil! Kako je pa potem prišel v tujsko legijo? Da je v tujski legiji? Menda je tam polkovnik, saj ima ruske šole. Zanesljivo vem, da je v Argentini. Kje pa, v Lepoglavi je! Tam nimajo političnih. Ti pa veš! Kaj ni bil tam zaprt Tito? Menda so ga zaklali v Indokini. Koga, Tita? Se zajebavaš? Romana! Kaj ni bil pogojno izpuščen? A, tako, da tudi pogojno koga izpustijo? Menda je sedaj v Avstraliji poročen z bogato vdovo, ki je menda ... menda. Dokler se ni nekega dne iz menda vrnil v sobico, iz katere je leta devetnajststodvainštiridesetega odšel v partizane.

Starši (oče – upokojeni železničar, mati – vse ostalo) so bili takrat še živi in zgodba je tako dobila nov ristanc. Roman je vsak ponedeljek, ob osmih zjutraj, z visokim pogledom (ki je vaščane spravljaj v zadrego in so se ga, če se je le dalo, izognili) šel skozi vas na policijo. Nazaj grede je že prvi ponedeljek zavil v bife pri cerkvi in si v najbolj mračen kot naročil sadjevec. Sedel je tam in s suhim pogledom buljil v prostor pred seboj. Zdelo se je, da se ta pogled nikjer ne ustavi, da nima niti trohice odseva, da nenehno potuje v eno samo smer (kdo ve kam?) in se tam (kdo ve kje?) kot nit s kolovrata navija v klobčič ter potrpežljivo čaka, kdaj bodo prišle zelene vezilje in napletle zeleno trato. Potem bo prišla kokoška, znesla belo jajce in petelinu se bo razklenil zaledeneli kljun, da bo rezko zapel. Takrat se bodo Romanove oči pokotalile po zeleni trati in oprale v zorni rosi. Pogled bo nehal potovati samo v eno smer, kajti pogled iz vlažnih oči vedno najde odmev.

Ko je mrak toliko skrčil gostilniško sobo, da se je pod stropom prebudila luč, je Roman vstal in plačal. Vsakokrat samo prvi kozarec. Drugega, petega, devetega ...

»Pivo, pa še Romanu daj, kar pije.«

Vsak ponedeljek. Tudi potem, ko je nehal hoditi na milico in je prišel naravnost v bife.

Smrt Romanovih staršev (najprej so odnesli »vse ostalo«, čez kratko še dokončno upokojenega železničarja) je kot božji prst frcnila v vaško nihalo, da je močnejše zanihalo: »... dokler je zdrav, še še!«. Kmalu se je spet uravnalo. Tudi skrb za Romanovo prihodnost.

»Pivo, pa še Romanu daj sadjevec!«

Seveda so se v sorodstvu, vsaj tisti, ki jim je Romanov fizis preprečeval zastavljene nasledstvene izpeljave, tudi dogovarjali. Bratov in sester ni imel, le sestrično Marijo in dva bratrance. Bratrancu Dančku bi zelo prav prišle tiste zaplate zemlje, ki jih je že tako in tako obdeloval, ko so bili Romanovi starši še živi in je bil Roman še samo menda; bratrancu Francetu bi zelo prav prišlo tistih nekaj sežnjev hoste, ki jo je že tako in tako čistil, ko so bili Romanovi starši še živi in je bil Roman še manj kot menda; Mariji pa bi zelo prav prišla hiša, ki jo je tako in tako ves čas vzdrževala. Do te skrbi o premoženju je prišlo popolnoma spontano, naravno, po nekakšnem principu dobrega gospodarjenja, ki ga je rodbina iz roda v rod vgrajevala v svoje rodovno steblo. Nezmotljivo je upoštevala tudi nesreče, kot je na primer trajna okvara, ki jo je usoda (če bi bili pikolovski, kar pa nič ne spremeni, bi usodo brez slabe vesti poimenovali s priimkom zanikrne krajevne babice) namenila že pri rojevanju prvega plodu na tej veji.

Roman je ostal edinec. Težko pa je seveda trditi, do katere verjetnosti je samoohranitvena ekonomika lahko zavestno preračunavala možnosti Romanovega preživetja in njegovih reprodukcijskih prilik. Kakorkoli že, upanje je bilo z vsakim večerom bolj izmoljeno, zato se je zdelo naravno, da se je na vzporedni veji razvijal zdrav ohranitveni proces, vedno bolj čvrsto prepričan, da bo na zapuščinski razpravi (do katere mora prej ko slej priti) samo še zaključen z vpisom v listine.

Če se ne bi Roman vrnil!

Vse je v trenutku postalo nesmiselno. Najhuje pa je bilo, da se je tisto, kar je bilo tako naravno in vsem razumljivo, z njegovim prihodom sprevrglo v svoje nasprotje, ravno tako naravno in vsem razumljivo.

»Kar živega so pokopali! Se spomnite: v Indokini da so ga zaklali!«

»No ja, če smo čisto pošteni, stara dva sta opešala, njive bi bile v pušči, hiša bi shirala.«

»Že že, ampak Roman je bil ves čas živ.«

Vse skupaj je še najmanj skrbelo Romana. Nekaj časa, vsaj dokler se je moral javljati oblastem, ni nihče silil vanj. Mimogrede se lahko okužiš ali pa te kar spoznajo za takega, okuženega. Kasneje, ko je začel izpuščati odrejeni nadzor, so seveda poskušali izvedeti, kaj pravzaprav misli.

»Vam kaj hočem?«

»Mislimo, torej, v tem času, ko te ni bilo, torej, smo nekako mi, tvoji sorodniki, skrbeli, pravzaprav smo morali, da njivice niso ostale v pušči, torej, in hostica, torej, in hiška, kot vidiš, je ogromno vložnega vanjo.«

»In kaj je naenkrat narobe?«

»Torej, kako naj rečemo, sedaj si ti.«

»Kaj sem jaz?«

»Ti si sin.«

»A, to? Naj vas ne moti.«

Navadili so se in nikogar ni motilo. Vsak ponedeljek, ko je žulil svojo tiho zadušnico v bifeju ob cerkvi, so prišle Marija in bratrančevi ženi, pospravile po hiši, zmetale Romanove cunje v pralni stroj in skuhale v velikem loncu ješprenj ali golaž ali kakšno enolončnico brez krompirja, kajti krompir prehitro počrni. Sicer pa bo Romana prej ali slej odplaknila pijača. Tista, ki jo ob ponedeljkih od prvega do zadnjega delavskega avtobusa nataka v bifeju pri cerkvi, in tista, ki jo naslednje dni dotaka v sobi, iz katere je leta dvainštiridesetega odšel, v kar je že odšel, in se vrnil, od koder že se je vrnil, da bi v njej zaključil eno družinsko vejo na rodbinskem stebelu.

Od kratkega stika okrog pojmovanja svobode se je Blaž izogibal Romana. Bilo ga je preprosto sram. Sekira, ki naj bi odklala črvino, se je zagozdila sredi hloda, ni pa, po drugi strani, mogel poiskati nobenega za ta svet razumljivega razloga, da bi jo vsaj poskušal izvleči, se opravičiti. Morda je zato tako grdo izrabil praznovanje, ki ga je pevski zbor pripravil altistki Sonji.

Ob uri strahov, ko je imela krčma vhod že dvakrat zaklenjen in so zato zapoznelci brbotali skozi zadnja vrata kot bobki iz kozje riti, je v Blaževo razgreto močvirje priskakljala drobcena žabica, kdo ve iz katere mlake in kdo ve s kakšnimi nameni. In še sam Blaž se je začudil, ko je skozi njegova usta zaregala:

»Gremo k Romanu!«

Polovica omizja se je takoj domislila zadnjih vrat, nekaj jih je potem med potjo odtavalo svoji usodi naproti, kakih pet pa jih vseno pljusknilo pod okno Romanove sobe. Zasvetila je luč, odprla so se vrata.

Naslednji dan, pa tudi kasneje, Blaž ni mogel sestaviti scenosleda. Vedel je, na primer, da je Roman odprl vrata, ni pa se mogel spomniti, ali je tudi povabil v hišo. Vedel je, da so sedeli za mizo, ni pa vedel, ali so steklenice prinesli s seboj ali jih je na mizo postavil Roman. Vedel je, da so ves čas prepevali, ni pa se mogel spomniti, ali je tudi Roman pel. Vedel je, da so na koncu ostali samo trije, ni pa se mogel spomniti, ali je bila altistka Sonja tam po svoji volji ali jo je sam nagovoril, naj ostane. Spominjal pa se je ideje, ki je ves čas dražče brodira po plojdi večera, da bi altistka Sonja pravzaprav lahko rešila Romanovo rodbinsko vejo. Starost ji še ni izsušila roditelj, pa še vdova je! Pred štirimi leti je na cesti izgubila moža in otroka: prva voznja z novim avtom, kupljenim na posojilo. Sama je odnesla samo grdo brazdo od spodnje ustnice, mimo desnega očesa v lasišče, kjer se je skrila. Samo skrila. Kajti potovala je še naprej in globoko. To se je vedelo, kljub temu da se je že po enem letu spet vključila v pevski zbor in kljub temu (ali pa ravno zato), da je z vsemi močni in največkrat do neokusnosti pretirano igrala prejšnjo Sonjo. Pravzaprav samo poskušala. Bila je tekstilna delavka in te očitno nimajo kakšnega posebnega smisla, da bi se igrale. Morda na drugačnem odru in v drugačni igri, nikakor pa ne, ko imajo za nastop iztočnico: brez otrok, brez moža, brez sorodstva. (Z možem sta se spoznala v domu za otroke brez staršev). Imajo pa posojilo za avto in za komaj začeto hišo in imajo petintrideset let z brazgotino čez obraz, ki se v lasišču nadaljuje globoko.

Blaž se tudi ni mogel spomniti, ali je idejo, da bi prav altistka Sonja lahko rešila rodbinsko vejo, sam spravljal na plano, ali se je kako drugače skotila. Morda jo je vrgla v obtok celo Sonja sama, na koncu koncev, kaj veš, kakšne računice se vrtijo po glavah nesrečnih vdov, ko praznujejo petintrideseti rojstni dan! Prav gotovo se do bolečine močno zavedajo, da jih tok vedno hitreje nosi proti delti in začnejo grabiti vse, kar začutijo pod dlanjo. Taki zajadrani večeri so za lovljenje najbolj primerni. Če uspe, uspe. Če ne, nikomur nič. Še zamere ne. Ženske so vendarle na tem svetu zato, da spletajo gnezda ter lovijo semena. In Roman je, čeprav zapit in odljuden, možki, ki nosi semena. In samo semena so pomembna.

Če tega ni storila Sonja, je Blaž iskal izhod zase, potem je Roman sam zložil pasijanso, ko je opazil, da sta ostala samo še Sonja in Blaž. Lahko da, kajti Blaž je bil edini, s katerim se je Roman hotel kdaj pogovarjati (enzložnic, s katerimi je običajno odgovarjal, ne gre jemati kot pogovor). Resda sta se na koncu vedno sprla, vendar so bili ti spori človeško topli. Kot bi oba z vedno večjo ihto nalagala pod kotel, prepričana v svoj prav, dokler ni začela godlja prevrevati in škropiti z vse bolj žgočimi izpljunki. V nekem trenutku, še preden je iz kotla bruhalo, pa sta se oba obrnila in odkorakala stran. Ogenj je potem sam pojenjal in godlja se je ohladila. Le vsakokrat je bila malo bolj gosta.

Če je sedaj prišel Blaž, si je lahko mislil Roman, in s seboj pripeljal vdovo, jo je zato, ker je to spet eden od njegovih norih poizkusov, da bi ga rešil. Ravno to izpeljavo mu je največkrat omenjal.

»Dobiti moraš babo, ki te bo spravila iz dreka. Za to so najboljše

vdove. Vdova nima druge izbire, kot da te spravi iz dreka!«

Kljub trudu se Blaž ni mogel spomniti nobenega detajlčka, ki bi to potrdil. Zelo natančno pa se je mu je ujedkala v spomin podoba trenutka, ko je Roman vstal in začel kobacati na veliko javorovo mizo, opravičeno v prostoru s polnimi in praznimi steklenicami, kozarci in lužami. Zgledalo je, kot bi bil na predstavo že dolgo pripravljen in da ne gre zgolj za nek trenutni navdih, improvizacijo ali morda nenadzorovano reakcijo na izzivanje okolja. Njegovo kobacanje na oder je takoj dobilo značaj usodnosti: če ne uspe, bo grdo, bo katastrofa, bo konec sveta! Zato je bila Romanova koncentracija pri lovljenju ravnotežja ob dviganju lastnega težišča deležna vzburljivega vzpodbujanja obeh gledalcev. Nabreklo vzdušje je z vsakim gibom dražilo zleze, da so cedile sluz po stenah in polnile dno. Prostor je postajal vedno bolj lepljiva intimna školjka, v kateri ni bilo več praga med parterjem in odrom in ki je samo še hlatala v pričakovanju orgazma.

»O, o, ooop! Paaaazi! Oooop! Tooo!«

Naslednji sunek je prinesel zdrs hlač. Hitro so padle do kolen in se tam (v nekakšni krščanski maniri) obotavljale, dokler jih ni velika kovinska zaponka, obešena na usnjenem pasu, potegnila do gležnjev. Romanova stopala so sedaj poskušala s stopicanjem ujeti toliko časa, da bi hlače lahko zdrsnile še naprej, preko pete in prstov, kar je prostor pognalo v sunkovite tuleče vrtince, ki niso v nobenem elementu več spominjali na smeh. Takrat so se hlačam na gležnjih pridružile še spodnjice.

Školjka je otrpnila v krču in zadišalo je po kislem.

Čez neskončno dolg trenutek so se Romanove roke oddvojile od spodnjic, se uprle v kolena in jih prisilile, da so se začela dvigovati iz počepa. Potem so se z dlanmi dvignile do roba majice, ga prijele s prsti in začele dvigovati, kot bi dvigovale državno zastavo pri odkritju novega spominskega obeležja. Počasi, preudarno in slovesno. Umetnina je presunila. V prvem trenutku je spominjala na surove goveje vampe, ki jih je umetnik v ustvarjalnem zanosu povaljal po žerjavici in so ogorki kot večne lučke ali pa kot rubini na vitezovem ščitu žareli v s pepelom natrti plastiki in ponujali kot sporočilo likovno prisposodbo filozofije o razkroju resničnega. Vendar samo za trenutek, umetnina je bila vendarle tudi navadnemu zemljanu berljiva: na zaskorjeni zaplati zemlje je bahavo cvetelo rdeče vresje in sredi rdečega vresja, bolj na jugu, je visel obarjen sesek, presajen tja s kravjega ali kozjega vimena.

Roman se je nagnil do Blaža, mu izvlekel zelenko in začel z žganjem polivati zaskorjeno zemljo. Previdno, z leve proti desni in z natančno odmerjenim curkom, kot pri posebno zahtevni daritvi, kjer bogovi ne trpijo spodrseljajev. Nekje z dna mu je v grlo prižujnjala melodija in se sproti uglaševala s spominom. Najprej zelo tiho in z glasom, ki je spominjal na praskanje aluminijaste žlice po menažki, nato vse močnejše in z vedno bolj razgovetnim besedjem:

Na moj kurac pala ljuta kiša,
umesto da jebe, on samo piša!

Blaž je začel bruhati. Krčevito. Po mizi. Po sebi. Po spuščениh Romanovih hlačah in gatah. Po Sonji. Po tleh. Roman pa je pel vedno glasneje in hitreje. Ves čas isto besedilo in isti napev, kot bi hotel vse skupaj stacati v gramofonsko ploščo in pognati v vrtenje. Njegove noge, objete v gležnjih z dvojnimi hlačnicami, so zaplesale v znani balkanski koreografiji: štirje drobni bočni koraki v levo – desna noga

gor, štirje drobni bočni koraki v desno – leva noga gor, na moj kurac pala ljuta kiša, umesto da jebe, on samo piša ...

Potem je na nabljuvani drobovini, ki so jo spuščene hlače prerivale po mizi (štiri korake v desno-bum in štiri korake v levo-bum), koreografijo spodneslo, da je zakrilila po prostoru, se z enim delom dvignila pod strop, dosegla obešeno svetilo in se skupaj z njo sesula v temo.

»Ne morem fukat!« je tulilo iz brezna pod nogami. »Razumeta, ne morem fukat! Na moj kurac pala ljuta kiša. Ne morem.«

Na naslednji vaji pevskega zbora so vsi želeli slišati, kakšen je bil zaključek praznovanja. Blaž se je izgovoril, da se ne spomni, ker se je preveč nalil.

»Grozljiv, kot se za tri desetletja in pol spodobi!« je prepričljivo zaključila altistka Sonja.

»Kaj si hotel reči?« je sedaj, leto in pol po petintridesetem rojstnem dnevu altistke Sonje, ob bolniški postelji pričakovala žena in v prigovarjajočem ritmu odpenjala pa spet zapenjala zgornji gumb na njegovi pidžami. To je delala podzavestno, vendar popolnoma v službi želje, naj se Blaž vendarle odpne.

»Ja, morda ga bom danes res obiskal,« je raje še enkrat ponovil, kot pa tvegat komentar, kajti med rahlo priprtih smehljajem je še pravočasno opazil tisti dežurni zakaj, ki je bil vedno na preži in je lahko v vsakem trenutku kot neki univerzalni encim spočel še tako neumen razkrojevalni proces: zakaj pa mi nisi tega takoj povedal? In seveda: Sonja, altistka, tista vdova, je bila ves čas zraven? In zakaj je tudi ona, prasička, iz kakšnih razlogov je ona popolnoma tiho?!

»Roman leži eno nadstropje niže in ima celo isto številko sobe.«

»Priznam pa, da niti ne vem, kaj bi se z njim pogovarjal?«

»Le pojdi, vesel te bo.«

Odpravil se je šele po večerji.

Roman je sedel na postelji. Prevelika bolniška halja, ki je nejevoljno visela na ramenih in se okrog vratu gubala v konjski komat, je naredila glavo še manjšo, še bolj neskladno s trupom. Kot bi na potlačeno vojaško kapo položil trdo kuhan rumenjaki. Prava votivna podoba za steno v romarski cerkvi. Samo zahvalni verz je manjkal: 'O Marija, večna hvala, ker si me obvarovala!' Ali kaj podobnega.

Blaža je prizor popolnoma pomiril. Kot bi bil že včeraj in predvčerajšnjim tu.

»Čakal sem te!«

»Ja, malo sem se zamudil.«

Blaž je začutil, da ni čisto tako, kot se mu je zazdelo takoj ob vstopu, čeprav ni nikjer opazil sledi prazničnega večera altistke Sonje, ki jih je pričakoval in se jih bal.

»Tu se imate pa lepo,« je rekel, da bi nekaj rekel.

»To pa! Lepo se pa imamo!«

Potem je neverjetno lahkotno vstal in skrbno poravnal odejo na postelji. Blaž je pomislil, da mu je to ostalo v navadi iz časov, ki jih ni zaupal drugim. Če bi ga opazoval in take drobne navadice urejeval s socialnim poslušom, bi verjetno marsikaj lahko odkril. Moški, ki tako rutinsko poravnava za sabo posteljo, je bil gotovo dolgo vojak, zapornik ali duhovnik. Slednje Roman gotovo ni bil.

»Greva ven.«

Blaž ni niti pomislil, da bi se upiral, čeprav je iz glasu razbral, da s tem greva ven ne misli samo iz sobe na hodnik.

»Poznaš Tončiča, profesorja zgodovine?«

»Ne. Zakaj?«

»Primarij mi je pravil, kako je šel ponoči telovadit v park in je ...«

»Kaj vse čekajo ti primariji! Meni je eden hotel dopovedati, zakaj ima človek razum. Veš, kaj sem mu rekel? Da bi bil prav rad žival.«

Blaž se ni mogel znebiti občutka, da Roman vse dela po skrbno domišljenem načrtu. Vojaško. Nikjer se ni obotavljal ali izbiral smeri. Ustavila sta se šele v kotičku parka, ki je kljub prijazni klopici ponujal precej zapuščeno naročje. Že po zatravljeni potki se je dalo ugotoviti, da pacienti ne zahajajo sem. Na zakaj ni bilo potrebno čakati, priplaval je v nos. Nekaj korakov naprej, sicer skrita za zelenjem, je bila škarpa, za njo pa divje odlagališče odpadkov.

»Tako,« je zadihano rekel Roman in se dobesedno sesedel na klop. Šele sedaj je Blaž opazil njegov trebuh. Skoraj neverjetno, da jetra lahko tako nabreknejo. Prisedel je in čakal.

»Vse skupaj nima več nobenega smisla. Doga je pregnila. Napačno kletarjenje.«

Vsako misel je skrbno oblikoval, preden jo je položil. Kot bi iz ledu izrezoval zidake in jih polagal za iglu. Zidak na zidaka, vedno višje okrog njiju in v rahlem loku navznoter. Sami ledeni zidaki, čustev le za majhno otoplitev ploskve, da bi se lahko hitreje primrznila.

Je izrezal in položil:

»Bil sem kandidat za sprejem v partijo. Logar je bil izdajalec, obsojen po hitrem postopku sredi nemške ofenzive. Potem me je obiskoval in se mi režal, da je bila največja napaka, ker sem ga ustrelil v čelo. Če bi ga v tilnik, je govoril, se ne bi spletla z očmi. Strellec se ne sme nikoli splesti z očmi streljanega. Ni se dal odgnati s tem, da se vojak ne sme upreti ukazu. Vojak se ne sme upreti drugemu ukazu, me je popravljaj, preden se pokori prvemu, ima vedno polovico možnosti.«

Roman je za trenutek obstal in otoplil ploskev: »To je bilo darilo za osemnajsti rojstni dan.«

In spet zidak: »Za devetnajsti rojstni dan odredba za oficirsko šolo v Rusiji. Bil sem preverjen in perspektiven kader.«

Zidak: »Tovariši, domovina nas potrebuje! Ne sprašuj! Odloči se, ali si za Tita ali za Stalina. Transport za Jugoslavijo gre zjutraj.«

Zidak: »Ime ji je Mašenka. Tisto jutro je rodila Fedjo. Bili smo družina tisoč sto sedemintrideset ur.«

Zidak: »Podpisal sem. Po trimesečnem urjenju sem prestopil jugoslovansko mejo. Takoj sem se javil. Sam. Prostovoljno.«

Zidak: Dolg premor.

Zidak: »Odvzem državljskih pravic v imenu ljudstva in prisilno delo.«

Zidak: »Ogenj pod pločevinastim sodom je mehčal katran. Sod je razneslo v trebuh in dimlje.«

Eksplozija katrana v trebuh in dimlje je bil tudi zadnji zidak, ki je še manjkal, da se je kupola nad njima zaprla.

Blažu je začelo primanjkovati zraka. Nastajanje igluja je sprejemal kot naravno danost časa, ki je bil tak, kot je bil. Ničemur se ni čudil, ni postavljaj vprašanj, ni komentiral. Roman se je pač moral nekemu izpovedati. Človek! Da je izbral prav njega, ni naključje: drugega preprosto ni imel in Blaž je bil prepričan, da bi ga poiskal, tudi če bi se ne storilo, da sta se oba znašla v bolnišnici. Medtem je morda celo poizvedoval pri medicinkah ali pa pri Mariji, kdaj bo to-

liko pri moči, da bo zmožel tak sprehod. O, seveda! Gotovo ga je Marija takoj obvestila, da ga namerava popoldne obiskati, zato je čakal, zato je bil tudi malce nervozen, ker je prišel šele po večerji. Vse prav. Zaskrbelo pa ga je, zakaj je Roman začel s pregnito dogo in napačnim kletarjenjem. Je zaslutil konec? Je res že tako hudo? Eno je, kar tako, v nekakšni nasilno prilaščeni pravičnosti razsojati, da se bodo vsi oddahnili, drugo je sedeti z njim pod ledeno kupolo in ugibati, ali je tista doga res že toliko pregnita, da lahko naslednji trenutek izteče še zadnja kaplja.

»Blaž, si cinik po prepričanju ali igraš?«

»Kaj ni vseeno?«

»Zaupam ti.«

»Vem.«

V Blaževo dlan, ki jo je našel brez tipanja, je Roman odložil pločevinast predmet. Prsti so otipali škatlico, morda malo večjo kot je od vžigalic, vendar precej tanjšo. Na enem koncu je bila pripeta verižica. »Če bo kdo kdaj spraševal po meni,« je nekako mimogrede, brez vsakega upanja, kot bi le omenil, rekel Roman. »Sicer naj ostane med nama. Sedaj pa, prosim, pojdi.«

Večer je medtem postal skrajno kratkoviden in sapa je zadišala po dežju.

Ko je drugi dan prišla žena, je najprej vprašala, če ve, da je Roman ponoči umrl. Zjutraj so ga našli na klopi v parku. Spil je celo steklenico žganja.

»Vem,« je odvrnil Blaž, »doga ni vzdržala.«

»Kako moreš biti tak?« se je zgrozila žena.

»Lahko. Imel me je za prijatelja.«

Škatlico si je natančno ogledal šele potem, ko je bil prepričan, da ga ne bo nihče motil. Bila je iz aluminija in je zaradi bakrene verižice spominjala na indentifikacijski obesek, kakršne so med vojno vojaki nosili okrog vratu. Bolj verjetno je bila škatlica prvotno namenjena za hrambo kakšnih posebno dragocenih tablet. Morda takih proti bolečinam. Napisa, ki bi to potrdil, že zdavnaj ni bilo več. Zdrsal se je na Romanovih prsih. (Blaž se je spomnil, da je Roman ves čas nosil škatlico obešeno okrog vratu.) V škatlici je bila črnobela fotografija. Mladenič – komajda moški, mladenka – komajda ženska in dojenček – komajda rojen. Prepoznal jih je. Fedja je bil zavit v ogromen plet, ki se je okrog vratu nagubal v nekakšen komat, da je glavica zgledala, kot bi na potlačeno vojaško kapo položil ... Da je glavica zgledala kot kapljica rose na potlačeni vojaški kapi.

JELENA MARKOVIĆ je absolventka na Filozofski fakulteti v Beogradu. S pisanjem pripovedk in poezije se ukvarja že od svojega štirinajstega leta in je dobila več priznanj in nagrad. Sama pravi: "Sem pripadnica generacije, ki je odraščala ob dejstvu, da je Slovenija del inozemstva. Ker pa so imeli pri moji vzgoji in šolanju veliko vlogo tako slovenski književniki kakor slovenska kultura, ki še vedno uspeva priti do mene, je moja velika želja svoje delo predstaviti tudi Slovencem. Čeprav je jezik, v katerem pišem, srbski, je duh slovenski in ne dvomim, da se še vedno dobro razume in prepozna v Sloveniji."

Na predvečer tega četrta se je sedmarček Pavle nekaj po peti uri vračal domov, torbo je nemarno držal na hrbtu. Asfalt je mirno in leno dremal, božan s toplimi žarki zahajajočega sonca, ulice pa so bile puste kakor sredi nedeljskega popoldneva. Vroč prah, ki je prekrival vse naokrog, je blažil le hladen znoj pod srajco, za katerega se je omamno in ohlajajoče lepil mlačen vetrič.

Čeprav je hitel, se Pavle ni veselil vrnitve domov. Predolgo se je zadržal, zato se je bal; spet je ostal dlje in se ni javil niti ni vprašal za dovoljenje. Pa še prav danes, ko so imeli družinsko slavje in ko se ne bi smel, kakor mu je naročila mama, brez potrebe oddaljevati od hiše. Pavle je na to pozabil; le kdo bo mislil na družinsko slavje, ko vsi vržejo torbe na ozelenelne travnike, slečejo srajce in v trenirkah planejo na zgornje igrišče. Deklice spodbujajo, mahajo in kličejo s tribune, oni pa norijo za žogo, nezadržno, neumorno, kot da je vse odvisno od tega edinega strela. Tudi noga se kdaj podstavi, porine se prijatelj, zruši namerno ali nehote, a drug drugemu ne očitajo, kot v nekakšnem transu takoj vstanejo, vodeni z žogo, ki se jim izmakne skoraj pred samo nogo, prepričani, da bo prav ta udarec rešil tekmo, da bo pri deklicah izbral vso naklonjenost in njihov sramežljivi hehet, pri dečkih pa tisto zamolčano in zlo zavist, ki meji na nedotakljivo spoštovanje.

Dolgčas ga je prevzel že, če je samo pomislil na ostanek večera s starši, morečimi tetami, ki ga nikoli ne pozabijo uščipniti v lica, in sosedami, ki sploh ne gredo iz njegove hiše; najhuje pa je vedenje, da so vsi njegovi prijatelji ostali na zgornjem igrišču, znojni in rdeči, sam pa je prvi odšel domov.

Pa še Marica, sestra njegovega prijatelja iz šolske klopi, leto dni mlajša od njih, ki se je priselila v njihovo sosesko lani, je sedela na tribuni; lahko si je celo natančno zamislil kje – v drugi vrsti, ob debelim Zoranu, je jedla svoj pedantno zavit sendvič, ki ga vsak dan ob istem času počasi vzame iz srednje pregrade. In ko so ga vprašali, zakaj odhaja tako zgodaj, se je tudi ona obrnila in s pozornimi in potrpežljivimi očmi čakala na odgovor. Pri tem ni rekla nič, niti najmanj se ni nasmehnila, se je pa približala, da bi slišala, in je nato komaj opazno nagnila glavo, kot da sprašuje, ali se lahko še kaj spremeni. Zdaj tudi njemu samemu ni bilo več jasno, zakaj je odšel prvi; ker ga bodo vsekakor kregali in mu očitali, kar mu vedno očitajo, bi lahko ostal vsaj malo dlje. Pomislil je celo, da bi se vrnil, a ni zastal, le obljubil si je, da bo naslednjega dne ostal zadnji na igrišču, pa naj se potem zgodi, kar se hoče. Zaradi kljubovanja in užaljenosti danes ne bo nič govoril, niti poskusil ne bo pojasniti, si je prisegal, a bližje je bil domu, bolj je spuščal obrvi nižje k očem, obraz je dobival jeznejši izraz, kot pri prevaranem človeku, ki šele počasi začenja spoznavati, da je bil prevaran.

"Le kaj si bo zdaj mislila Marica, že tako jo poredko videvam ..., zdaj se mi sploh ne bo več nasmihala."

Spomnil se je vseh dogodkov, ki so bili pokvarjeni zaradi maminih skrbi, in odločil se je, da ji bo povzročal še več skrbi, dokler se ne bo navadila, da ga ni v hiši in da lahko počne, kar se mu zljubi.

"In ko mi bo zabrusila, kako se je morala obnašati ona v mojih letih, kdaj je prihajala domov in kako se je obnašala do staršev ...

Samo iz kljubovanja ne bom pozdravil goste, tetam ne bom ponudil lic, ki jih imajo tako rade, na vsa njihova vprašanja bom molčal..."

Vse to je v sebi nekajkrat ponovil, da je načrt dobro utrdil, in ko je na koncu pomislil, da je maščevanje dovolj grobo, se je zmagoslavno nasmejal in pospešil hojo. Ko je že skoraj prišel do doma, je stekel v trgovinico na levi strani, da bi kupil nekaj, kar bi dalo spodbudo njegovi majhni pobudi. Kupil bo nekaj, kar bo lahko s sekalci drobil in trgal, ko bo še zadnjič v sebi ponavljal načrt, v mislih ga izvajajoč kakor generalno skušnjo.

Velika steklena vrata mu je odprl prodajalec Slavko, njegov sosed, ki je bil tam zaposlen in ki ga je vedno ljubeznivo in nasmejano pozdravil, sprašujoč ga že z vhoda o nogometu in starših. Že na vratih se je odločil, da na vprašanje o starših ne bo odgovoril in s tem maščevanje še nepredvideno obogatil. Ampak trgovec tokrat ni bil pozoren na njegov prihod, le mimogrede mu je pokimal, se mimogrede dotaknil njegovih las in skozi steklo gledal nekam ven.

Pavle je rahlo razočaran pomislil, da bi odšel iz te prodajalne in vstopil v naslednjo, poleg te, kjer ga bodo zagotovo vprašali po starših, morda mu bodo celo čestitali za družinsko slavje. No, bogato založena trgovina ga je vseeno zadržala in stopil je proti pisanim policam, ki so se šibile pod vrečicami in škatlicami. Iz žepa je potegnil denar, ga pretresel iz dlani v dlan in preštel. Vzel je pisan in vesel zavitek bonbonov in se napatil proti blagajni, a ga je večja škatla čokoladnih bonbonov v obliki majhnih košaric z različnimi sličicami na sebi zadržala. Hitro je vrnil bonbone in poželjivo zgrabil škatlo; ošvrknil je ceno in ponovno preštel denar v dlani. Ni imel dovolj. Naj steče domov, pusti stvari, se opraviči mami za zamudo, vzame denar in se vrne po bonbone? Ampak potem bi ogrozil celoten načrt, moral bi se tudi opravičiti, javiti vsem gostom, tudi napornim tetam, obljubiti, da se ne bo več ponovilo, pa še ne bi bilo gotovo, ali mu bodo sploh dovolili vrniti se ali pa mu bodo, kot že tolikokrat, povedali morečo zgodbo o tem, da to ni dobro in naj tega otroci ne bi jedli. In kaj potem? Ne bo maščevanja, niti igranja naslednji dan, niti ne bo čokolade. To ni v redu, ni dobro. Morda vseeno vzame čokolado in se zadolži, zaprosi soseda, naj tega ne pove staršem, dolg pa naslednji dan poravna z denarjem od malice? Kaj pa, če sosed vseeno, nehote, mimogrede to omeni njegovi mami – le kdo bo še za to delal pokoro in vse ponovno razlagal?

Ah, pozabiti vse! Vse. Morda je tako še najboljše. Pozabil bi, če ga na dnu, nekje na dnu vrata ne bi nekaj močno peklo, tako močno kakor Maričine potrpežljive oči in njen pedantno zavit sendvič. Ne, ne more pozabiti, čokoladnih bonbonov ne bo, enostavno ne bo pustil. Lahko bi živel sicer tudi brez njih, a bo vseeno šel do konca. Pa kaj? Nihče ga ne bo videl. Škatlico bo skrnil pod jopič, ki ga je držal prek roke, sosed je tako in tako stal pred vrati in odsotno gledal ven; vrečko bonbonov, ki jo je najprej vzel, pa bo vseeno odnesel in jo tudi plačal. Na koncu bo imel oboje, nikomur pa ne bo potrebno pojasnjevati, nikogar prositi, in, kar je najvažnejše, ne bo potrebno odstopiti od načrta. Ker so bili vsi drugi grdi do njega, zakaj ne bi tudi sam škodil drugim? Najboljše pa je, da se tega nihče ne bo zavedal. Nasmejal se je in samozavestno stopil do blagajne, občasno pogledujoč v prepognjeno roko, preverjajoč jopič, kakor bi ne mogel verjeti, da bo vse šlo tako gladko. Potem bo lahko tako jemal vse, kar bo srce pozelelo, vsak dan, če bo tako želel. Celo prodajalne bo lahko menjal in nihče

ne bo sumil vanj, njegove starše vsi poznajo, on pa ju bo tako kaznoval, pa naj ga še naprej karata.

Sosed je stopil do blagajne, pogledal vrečko, ki jo je Pavle pokazal, vzel ponujeni denar iz otroške dlani, ga vrgel v blagajno in ponovno pobožal Pavla po laseh. Vzel mu je torbo iz druge roke in jo premestil iz roke v roko, govoreč: "Kako veliko torbo imaš, sosed, postal si že velik učenec ..."

Pavle se je nezainteresirano zasmel, čakajoč, da dobi nazaj torbo in odide domov. Sosed se je zresnil in postavil torbo na najvišjo polico, koder je Pavle, četudi bi poskušal, ne bi mogel doseči. Začudeno je pogledal soseda, pričakujoč, da mu pojasni šalo.

"Torbo ... torbo, jaz bi torbo ... mudi se mi domov ..."

"Hitiš, kam se ti mudi?"

"Domov, moram domov ..."

"Se ti zares mudi? Zakaj?"

"Mama me je že kregala, da ne prihajam pravočasno, danes pa imamo še slavje ... če torej lahko, torbo ..."

"Aha, ti imaš slavje danes? Zakaj si torej vzel čokoladne bonbone, če je danes postno slavje, kaj, junak?"

"Vzel ... vzel ... čokoladne ... ne, zmotili ste se ..., ti niso s čokolado," je zmedeno izustil Pavel, kazal trgovcu plačane bonbone in poskušal pomiriti srce, ki je tolklo v skriti škatli.

"Tile niso, tile pa so," je potegnil jopič z roke in prikazali so se bonboni. Nato je obmolknil in se igral s pogledom, ki je meril dečka in skakal po njem, potem pa ga je pogledal globoko v oči. Pavle, ne vedoč, kaj naj naredi, je stopil nazaj, tja, kjer so bili bonboni, da bi jih vrnil, menda, ampak trgovec ga je prehitel: "Ne, Pavle, sinko, nikar jih ne vračaj, zdaj, ko si jih že vzel. Tvoji so, kar privošči si."

Pavle je zmeden zastal. Ni si drznil odmakniti roke z bonbonov, bila je hladna in paralizirana, kakor v tistem trenutku vse na njem. Ne vedoč, kaj od njega pričakuje, je ponovno pogledal trgovca, nalahno zmignil z rameni, še bolj zardel in pričakoval klofuto ali še močnejši udarec z besedami. Morda zgodbo, kako naj ga bo sram, ker je njegov oče najbolj ugleden zdravnik v mestu, on pa krade po samopostrežbah! Pričakoval je, da bo slišal, kako mu njegovi starši vse nudijo, on pa jima takole vrača, zgodbo o tem, kako naj ga bo sram in naj mu bo žal in podobno. Ker vsega tega ni bilo, je le nemočno pogledal, kot da sprašuje, kaj naj zdaj naredi ali vpraša. Ker niti tega ni slišal, je spet zašepetal: "Torbo, jaz bi torbo in bi šel ..."

"Pavle, ali te niso učili, da se moraš opravičiti, ko nekaj ušpičiš?"

"Oprostite, seveda ... oprostite, pozabil sem se opravičiti, oprostite ..."

"Zakaj se opravičuješ meni? Meni nisi napravil škode, škodil si morda staršem, ampak ne skrbi, prenesel jim bom tvoje opravičilo, ko bo oče prišel po torbo ..."

"Kdo ... torbo ... naj pride ... oče ... kdaj ... da vzame torbo in mu boste prenesli opravičilo ..."

"Da, Pavle, ne skrbi, vse bo v redu. Pojdi lepo domov, pozdravi starše, čokolado pusti za jutri, kajti, kot si povedal, danes imaš nekakšno postno slavje, pozdravi očeta in mu reci: Oče, kliče te stric Slavko iz prodajalne na pogovor. Oče bo prišel in lepo se bova pogovorila, kajti, kakor lahko domnevaš, želim se pogovoriti z njim. Dal mu bom torbo in kot da se sploh ne bi nič zgodilo. Tako, sinko Pavle, to je vse v tvoje dobro in upam, da bi tudi tvoj oče ravnal enako, če bi šlo za

mojega sina, mar ne?"

Pavle je našel moči in prisebnosti, da je dvakrat pritrdilno pokimal, Slavko pa ga je še nekajkrat leseno pobožal po glavi. Deček je še nekajkrat pogledal proti torbi, kot bi jo poskušal spustiti s pogledom, in odšel k vratom. V rokah je še vedno držal bonbone, kot da ne ve več, kaj naj z njimi, in še manj, kaj naj s sabo. Pomislil je, kako smešno je bilo njegovo razmišljanje o kaznovanju staršev, kako zelo rad bi zdaj zamenjal s tistim starim in jeznim Pavletom. Nezavedno je krenil navkreber proti domu, nato pa zastal, sprašujoč se, kam sploh gre. Kaj bo rekel staršem, ko ga bodo vprašali, kje ima torbo? Ali se bo lahko zlagal, in četudi se bo, srečali bodo soseda, danes, jutri, on pa jim bo moral povedati, četudi se ne bo več jezil, kajti kaj naj bi sploh počel s Pavlovo šolsko torbo?

"Počakaj, Pavle, počasi razmisli, opazila bosta, da si brez torbe, zlagati se ne moreš, zvedela bosta, potem bo še slabše. Moral jima boš povedati resnico, pa kar bo – pa bo, minilo bo, starši so, morajo razumeti."

Potem se je zdrznil in pomislil: "Kako naj razumeta, da sem ukradel bonbone, če me niti na šolsko dvorišče ne pustita? Zlagal se bom, da sem moral vzeti bonbone! Ampak zakaj? Zakaj se bonboni morajo krasti? Rekel bom, da je šlo za stavo, da sem jo izgubil in sem zato moral krasti, nisem smel prelomiti besede. Potem mi bosta kdo ve katerikrat rekla, da ničesar ne smem početi zaradi drugih in naj nikoli ne stavim. Morda bi mi celo oprostila, a bi prej ko slej videla Slavka, ki bi jima povedal, da je bil sam, da ni bilo nobenega prijatelja, torej niti stave. Vse se bo vrnilo na staro, le z eno lažjo več. Pozabi! In če rečem, da se mi je zelo zahotelo jesti ...? Ampak, kako sem lahko pozabil, kaj je danes dovoljeno želeti si in česa ne? Celu rekla sta, da bom kaznovan, če si bom omastil brke. In kazen me je, evo, ujela."

Ni se bal jeze ali udarcev, le materinih besed, ki jih je skoraj slišal: Pavle, sinko, zaboga svetega, in očetovega dolgega, bolečega in razočaranega pogleda. Celu če to odmisli, kako bo pozdravil sorodnike, kako bo stopil pred svečo, ki danes gori že ves dan. Kako?

Kaj pa, če enostavno ne grem domov? Če preprosto izginem? Da, to bo najboljše! Da me preprosto sploh ne bo. Skrbeli bodo, jokali, prodajalec bo spoznal, da je on kriv, vrnil bo torbo z opravičilom, on, Pavle, pa se bo vrnil kakor heroj. Mora torej le za določen čas nekam oditi. Čim dlje, tem boljše. Toda, kam naj izgine? Če grem k babici, bo takoj poklicala domov, ker se ji bo zdelo čudno, zakaj sem prav danes odsoten. Kaj pa h kakšnemu prijatelju? Do nocoj? Ampak, kam bom šel, ko se bodo odpravili spat? Tam ne morem spati, ne da bi se razvedelo.

Potem se je odločil: Vrnil se bo igrat nogomet! Ta misel se je pojavila nenadoma, kot rešiteljica. Videl bo Marico in vse bo pozabil. Ne bo mislil na to, kar je napravil, do poznega večera pa se bo že odločil, kaj bo. Še vedno stiskajoč bonbone je začel teči po ulici, na sebi pa je skozi steklo prodajalne čutil pogled trgovca Slavka.

Ko je prišel do šolskega dvorišča, ni bilo več nikogar. Zadnji, ki so še ostali, so si v različnih koticčkih dvorišča oblačili jopiče in se urno usipali, vsakdo na svojo stran. Pavle je nespretno poskušal začeti pogovor z nekaterimi od njih, zanimajoč se za rezultat, za igralce in za vse tiste s tribune, ki so medtem odšli, ampak nihče ni pokazal zanimanja za pogovor. Eden se mu je celo posmehtil in ga imenoval

za punco, rekoč, da če ga tako zanima, ne bi smel oditi prvi. Ne da bi razmišljal, ga je Pavle s stisnjenimi zobmi zlobno brenil v golenico; deček je boleče zastokal, odskočil vstran, odmahnil z roko in čudeč se pobegnil. Pavle je ostal, odkimavajoč z glavo, kot bi mu želel reči: Vrni se, če si upaš. Potem je vrgel jopič na tribuno, sedel nanj in šele tedaj spoznal, da še od prodajalne drži zmečkane bonbone.

"Pa kaj? Zakaj sploh toliko razmišljam o tem? Enostavno bom prišel in povedal, kaj se je zgodilo, pa naj mi storijo, kar hočejo, ne morem več razmišljati. Samo sedel bom in pozabil, kaj se je zgodilo."

Bonbone je odrinil od sebe, jih z gnusom brenil in poskušal pljunuti na njih; ampak za kaj takega ni imel dovolj moči; občutil je povsem suha, prestrašena usta. Tako sključen je sedel toliko časa, da ga je začelo zebsti.

"Zdaj so že opazili, da me ni, zdaj niso več jezni, temveč le rahlo zaskrbljeni. Zdaj mama razmišlja, kako sem prečkal ulico, ali sem gledal na semafor, ali sem prisedel v kakšen avto in se spominja vseh ljudi, ki so se ponesrečili pri velikem križišču. Oče ji govori, naj ne bo panična brez razloga in da bom vstopil vsak hip, zadihan in z žogo. Kdo ve, morda pa sploh niso opazili, da me ni, morda so zaposleni z gosti in čakajo, kdaj bom prišel, da me vprašajo, kako je bilo v šoli, nič drugega. Ko bi vedela, ko bi le vedela, kako trpim za njo in njenim dišečim naročjem, vse bi v sekundi oprostila, celo kaj se je zgodilo, me ne bi vprašala."

Ampak, kako naj vse to ve? Če bi mu lahko odprli telo in tako vse videli, bi morali razumeti vso bolečino, ves strah, to dobro ve – bi ga le brez besed objeli in spravili v posteljo. Pozabil bi vse, ko pa bi se zjutraj zbudil, bi mislil, da so bile le navadne sanje, in vse bi bilo spet po starem, ostajal bi dlje na dvorišču ... Ne! Nikoli več ne bi prišel niti za trenutek prepozno, če bi bil zdaj lahko pri njiju. Če bi ga starši prijeli za roke, in četudi bi mu vzeli vse torbe tega sveta, četudi nikoli več ne vidi žoge, da mu le ona ne reče: Pavle, sinko, zakaj?

Ne, njej ne sme povedati. Ampak, nemogoče je skriti. Glava je začela drgetati in komaj jo je držal, medtem ko so solze dohitevale druga drugo in padale na kolena.

"Kaj pa, če bi Slavko nocoj umrl?" je nenadoma pomislil in za hip se mu je to zazdela edina odrešujoča rešitev. Lahko bi pojasnil, da je torbo pozabil in nihče ne bi bil pozoren, vsi bi bili zavzeti s Slavkovo smrtjo. Ampak, kako naj umre? Ni niti star niti bolan ... Kaj pa, če bi umrl on, Pavle? Ja, to je slabša možnost, ampak, zakaj ne? Enostavno bo pobegnil od vsega, ne bo mu potrebno več misliti, vse se bo razrešilo. Po njegovi smrti pa naj starši razpravljajo s Slavkom in poračunajo, on bo že daleč in povsem miren. Nihče ga ne bo spraševal in nihče nič zameril, ne bo se potrebno soočati z nikomer; lahko torej vpliva na svojo smrt, če že na Slavkovo ne more. Odločil se je, da o tem ne bo več razmišljal in da bo zaključil pri zadnji odločitvi. Na koncu si je rekel: "Čim bolj o tem razmišljam, manj mi bo jasno, kaj moram storiti. Napravi prvo, česar se spomniš!"

Ja, potrebno se bo ubiti, kot je to videl v nekem starem filmu. Glavni junak je ukradel denar, ko pa so prišli ponj, da bi ga zaprli, je rekel: Trenutek, tovariši, vse bom vrnil.

Oni so čakali, on pa se trmasto ni več javljal. Že so se zbal, da je pobegnil skozi zadnji izhod, in so pohiteli za njim v hišo, kjer pa je on že visel obešen za najvišjo gred v sobi.

Spominja se, da je oče rekel le, da je to najpametnejše, kar je lahko

storil. Mama je rekla, da se ubijajo samo slabiči in da je potrebno iskati kakršnokoli drugo rešitev, ki bo v vsakem primeru boljša. Oče pa je, kakor da ga poslušaja tudi zdaj, rekel: Za vsako dejanje moramo nositi posledice. Za takšno izgubo časti je smrt edina kazen.

Ampak, ali bo njegovo dejanje oče komentiral kakor dostojanstveno ali pa, kdo ve, morda ne bo hotel niti slišati več zanj? Kako bo po tem lahko sploh še pogledal ljudem v oči?

In mama? Njej bo najbolj hudo. Kdo jima bo sploh javil? Morda tisti, ki ga bo našel zjutraj, ko mestni čistilci krenejo z modrimi in sivimi kantami, otožnih obrazov in enako drobnih korakov. Našli ga bodo zvitega v klobčič na šolskih tribunah, kako je umrl zaradi žalosti za materinim naročjem, umrl zaradi pogovora, zaradi na polici spravljene torbe. Pa kaj potem, zaslužil si je, ker se je posladkal na dan svojega svetnika. Jutri bodo vedeli, da je grešil, ko ga bodo našli mrtvega poleg čokoladnih bonbonov, in nikomur ne bo žal. Ne dovoljuje si več možnosti, da bi kaj spremenil, ne razmišlja več, kako naj bi skrnil sebe in svoj greh, kako naj bi se opravičil, temveč je razmišljal le še o načinu, kako naj umre. V glavi si je celo orisal celotno sliko, kot bi se želel kaznovati s tem, istočasno pa je v tem našel celo nekakšno zadovoljstvo. Potem je zaradi vsega, kar bi se mu lahko pripetilo, dolgo, dolgo jokal in dolgo se je smilil sam sebi, mrščoč obrvi nad objokanimi in zlomljenimi očmi. Želel si je, da se ne bi premaknil od tam, da bi se nenadoma odprla zemlja pod njim in se takoj spet zaprla, ga nežno požrla, objela tako prizadetega in se ga dotikala z vlažno in toplo zemljico, in da bi mu za vedno nudila varno zavetje. Ali pa če bi se morda vrgel med mehke in gladke valove kakšnega oceana, ki bi ga do konca življenja metal vse dlje, spremljan z vetrom, ki bi ga potiskal.

Počasi je vstal, vzel jopič in kdo ve zakaj pobral tudi bonbone, ampak ne več z mržnjo, temveč skoraj s strahospoštovanjem, kakor nekaj, kar je v tako kratkem času uspelo spremeniti njegovo življenje. Zdaj se mu je že zdelo, da je bilo njihovo igranje nogometa tega dne nekoč davno, pred petimi, desetimi leti, za trenutek je pozabil tudi, kdo je Marica, in v tem edinem trenutku ostarel. Odložil se je, da se bo enostavno prepustil nogam in da ne bo razmišljal o ničemer več.

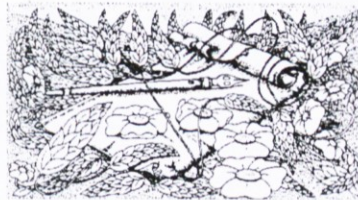
Utrujeno je hodil in kot opazovalec zagledal samega sebe, kako je vstopal v neko zgradbo, kako se je z dvigalom dvigal na sam vrh, na streho. Zagledal je mesto, okopano z večerno svetlobo, brezbrizno in svobodno, kako se je valjalo v življenjskem vrvežu, stisnil pesti, poki-mal z glavo, prestopil ograjo balkona in se znašel na ozkem robu zgradbe; bal se je celo, da bi pogledal predse. Vse v glavi se mu je vrtelo, prepletalo, mešalo, odbijalo ob nekakšne zidove in odzvanjalo: Zaboga svetega, Pavle, Pokličí očeta, naj pride po torbo, Nikar, Pavle, zaradi mame, Mamin sinček prvi odhaja domov, Zakaj si prvi odšel, če te zanima rezultat ...

Ko je gledal proti balkonu in je mestu obrnil hrbet, je držeč za ograjico le za hip podvomil, potem pa je zagledal škatlico bonbonov na jopiču; tedaj se je z lahkoto, nenadoma in zagotovo, skoraj z nekakšno precizno eleganco spustil in spolzel. Njegovo telo je zavalovalo kakor izpuščeno peresce, nato pa vse hitreje in hitreje padalo in končno je počil udarec ob beton. Pod njegovim telesom se je začela razlivati barva malin, njegove ustnice pa so se kakor z nekakšnim olajšanjem razširile v nasmešek.

Jelena Marković
GREH

Tukaj je konec. Vsega.

Dve ulici desno od zgradbe, na katere strehi so ostali bonboni, ki so z rokom trajanja preživeli Pavleta, so hodili Cigani, trobentači, igrali so za ples in peli v sebi, pet ulic levo je Pavletova mama čakala svojega sina s slavnostnim žitom in čakale so ga tete z mesnatimi prsti. Sedem ulic nizdol po mestu je Marica pisala svoje prvo ljubezensko pismo, štiri ulice od tam pa je trgovec Slavko postavljaj Pavletovo torbo pred prodajalno, da bi jo vzel, če vseeno spet pride. Vse to je videl Pavle, ko je zadnjič potoval, ampak tedaj je bilo že prepozno. Za vse njih.

Pogled na ribniško cerkev in grad, v katerem ima muzej svoje prostore

LITERATURA
Rast 5 / 2001

MUZEJ MIKLOVA HIŠA

Ribnica

RAZSTAVA LONČARSTVA

Stalna zbirka

Darja Peperko

SLAVKO GRUM, UMETNIK– ZAZNAMOVANEC

Stoletnica rojstva pisatelja in dramatika Slavka Gruma

Nesrečni smo, nesrečni vsi zaznamovanci (...) Narava nam ni dala, da bi se znašli v tem istinitem svetu trgovin, politike, plakatov, begati moramo venomer v onstran, v privide in domišljijo, da se moremo privleči do konca.

Slavko Grum, zdravnik, slovenski dramatik in novelist, je bil resen, izredno tenkočuten in samotarski človek. Živel in pisal je v tišini, v ozadju javnega življenja. Menil je, da je človeštvo nesrečno, ker je oropano iluzij. Zato je njegov svet poln »posebnih ljudi« ali »zaznamovancev«, ki nimajo moči in volje, ki so odrinjeni, bolešno občutljivi depresivci, blizu norosti, in se realizirajo le v sanjarjenju, hrepenenju in obupu.

Pred stotimi leti, 2. avgusta 1901, se je v Šmartnem pri Litiji Mariji, rojeni Dolšek, in Francu Grumu rodil sin Ignacij. Družina s štirimi otroki se je verjetno leta 1905 preselila v Novo mesto, kjer je oče, po poklicu usnjar, dobil delo. Stanovali so v hiši nad Krko, ob frančiškanskem samostanu (dvoriščna stavba bivšega hotela Pri kroni, danes Glavni trg 13). Ko so se v iskanju zaposlitve kmalu zopet selili (najprej v Mokronog, nato v Konjice in nazaj v Šmartno), je sin Slavko ostal v Novem mestu, stanujoč pri dijaški gospodinji pod Kapitljem. Osnovno šolo je obiskoval v novomeškem frančiškanskem samostanu, kjer se je močno navezal na patra Blanka (Bartolomej Kavčič), ki je bil njegov prvi duhovni in literarni usmerjevalec. V novomeških gimnazijskih letih je zavzeto sledil intelektu profesorja Mihaela Markiča, navdušeno nastopal v amaterskem gledališču, pel, igral violino in kitaro, v podstrešni sobici hiše na Trdinovi cesti pri sestri Mariji in svaku Jožefu Klemenčiču pa je s pridom bral »prepovedane« knjige in že tudi sam pisal. Po maturi leta 1919 so starši želeli, da bi študiral teologijo, vendar se je odločil za medicino ter se odpravil na Dunaj. V svetovljanskem, kultiviranem okolju se je njegovo zanimanje za gledališko umetnost še poglobilo in tudi sam je resno pričel s pisanjem dramskih (Pierrot in Pierrette, Trudni zastori, Neusmiljeni odrešenik) in proznih besedil, ki jih je nato objavljval v Ljubljanskem zvonu in Jutru:

»Ko sem prišel na Dunaj v tistih prvih povojnih letih študirat medicino, se je razgrnilo pred menoj življenje v taki barvitosti, da sem bil ves omamljen. Takrat je bil Dunaj na tleh. Stradali smo kruha. Bil sem tako samotnen in zapuščen, da so me večkrat pekle solze v očet, ko sem se pozno ponoči vračal domov od kakšne razkošne gledališke predstave. Bolešno občutljiv sem se zaprl vase. Potem pa, kar naenkrat, sedel sem in začel pisati ...«

Med počitnicami v Šmartnem se je preizkušal tudi kot režiser.

Ivan Vavpotič: PODOBA SLAVKA GRUMA, 1929/31, olje na platnu, izrez; sliko hrani Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu

Darja Peperko
SLAVKO GRUM,
UMETNIK-ZAZNAMOVANEC

Ivan Vavpotič: DOGODEK V MESTU GOGI (osnutki za kostume), risbi s svinčnikom in akvarel, pred letom 1930; deli hrani Knjižnica Mirana Jarca

Pripravil je amaterske uprizoritve Funtkove Tekme, Cankarjeve Lepe Vide, Strindbergove Gosposodične Julije.

Na počitnikovanje pa je vezano tudi njegovo druženje z Jožo Debelakovo, hčerjo šmarskega nadučitelja, ki je postala najpomembnejša oseba v Grumovem življenju, tako čustveno kot tudi literarno ...

Leta 1925 je Slavko Grum vstopil v zrelo obdobje svojega pisateljstva, ki so ga, prej kot Slovenci, v prevodih spoznali Čehi in Slovaki. Leto kasneje je diplomiral ter se zaradi očetove smrti vrnil domov, na Dunaj, mesto njegovih literarnih ambicij, pa se ni več vrnil. Po opravljenem zdravniškem stažu ni našel stalne zaposlitve v Ljubljani. Po premestitvah iz bolnišnice za ženske bolezni v bolnišnico za duševne bolezni in nato na kirurgijo so se njegove sanje o poklicni karieri psihiatra ali ginekologa kmalu razblinile. Preprečili so mu jo tisti, ki niso razumeli njegovega literarnega dela, črtice Matere.

Leta 1927 je objavil dramski prizor Upornik ter pripravil izbor objavljenih črtic z naslovom Beli azil (črtice Vrata, Mansarda, Lastni portret, Podgane, Zločin v predmestju, Matere in druge), a je načrt propadel. V Ljubljani je veliko predaval in pisal o Freudovi psihoanalizi oz. teoriji podzavesti, s katero se je seznanil na Dunaju (npr. razprava Samomor).

Leta 1929 je Slavko Grum dosegel vrhunec svojega umetniškega ustvarjanja: dokončal je v bolnišnici za duševne bolezni začetno pisanje svojega znamenitega dramskega teksta Dogodek v mestu Gogi. Zanj je prejel drugo nagrado za področje dramatike v Beogradu, vendar nobenega zagotovila za uprizoritev igre na slovenskih odrih. Drama je izšla leta 1930 v samozaložbi, premierno uprizorjena je bila leto dni kasneje v Mariboru, jeseni istega leta pa so jo vendarle postavili tudi na ljubljanski oder.

»Ne hodi na pot s pričakovanjem silnih lepot, temveč s pobožnostjo do malega, in doživel boš veliko lepoto ...«, je zapisal Slavko Grum, ki je leta 1929 razočaran odpovedal službo v Ljubljani in se naselil v Zagorju ob Savi kot zdravnik splošne prakse. Slovel je kot izredno priljubljen zdravnik, a odtlej oz. po letu 1930 je šla njegova življenjska in pisateljska moč hitro navzdol. Napisal je le še nekaj pripovedi, npr. novelo Deček in blaznik, njegova zadnja objava je poljudnoznanstveni spis Resnica o alkoholu leta 1940. Dokončno zasvojen z mami in alkoholom je svojo duševno stisko, razočaranje in nemoč izrazil tudi s poskusom samomora.

3. avgusta 1949 je hudo bolan umrl v izolirnici v Zagorju in je pokopan v Šmihelu v Novem mestu.

Dramatika in pripovednika Slavka Gruma je zanimala predvsem človekova notranjost – njegova (in lastna) osamljenost, razdvojenost, duševne motnje, podzavest ... Njegove literarne oz. dramske osebe so »zaznamovanci«, različno, telesno ali duševno popačene, patološke osebnosti, usodno zaznamovane z življenjsko nemočjo in čustveno odrevenelostjo.

Ne glede na to, da Grumov literarni opus časovno sovпада z velikim zagonom slovenskega ekspresionizma v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, bi bilo preveč poenostavljeno uvrstiti ga med ekspresioniste (S. Kosovel, A. Podbevšek, M. Jarc, B. Vodusek idr.). Ekspresionistični stilni postopki so značilni predvsem za njegovo zgodnje ustvarjanje, v zrelem ustvarjalnem obdobju je Grum tovrstne slogovne prvine opuščal in tudi ni iskal tesnejših stikov z avantgardo. Njegov literarni nazor je oprt na tradicijo, tj. moderno, v kateri se

prepletajo simbolistične, dekadencijske in naturalistične težnje. Najmočnejši delež v Grumovi literaturi ima simbolizem.

Njegov poglavitni vzornik je bil flamski simbolist Maurice Maeterlinck, sledijo mu August Strindberg, Ivan Cankar, Knut Hamsun, Henrik Ibsen, njegovo predstavo o »posebnem človeku« je sooblikoval tudi F. M. Dostojevski. Vsekakor so v njegovih delih opazne sledi Freudove psihoanalize, po kateri je človek igrača podzavesti in ne svobodno bitje, umetniško ustvarjanje pa nudi možnost bega iz resničnosti. Osamljeni, občutljivi, čudaški, paranoični pripovedovalec njegovih proznih del večinoma nastopa v prvi osebi – je pisatelj sam. Takšni literarni usmeritvi je Grum dodal bistveno novo prvino – groteskno ironijo, s čimer je dosegel obrat k povsem novi, moderni slovenski literaturi. Odločilno novost je Slavko Grum vpeljal tudi v uprizoritveni poetiki. To je montažna oz. mozaična, vertikalna zgradba prizorišča, ki omogoča simultano, fragmentarno prikazovanje posameznih prizorov (Dogodek v mestu Gogi – hiše v prerezu). To revolucionarno pobudo je dobil pri ruskem avantgardističnem režiserju A. Tairovu.

Ivan Vavpotič: DOGODEK V MESTU GOGI, akvarelna risba odrskega prizorišča, pred 1930; delo hrani Gledališki muzej v Ljubljani

(Grum je Vavpotiča kot scenografa izjemno cenil, saj si je želel, da bi mu Vavpotič opremil prvo uprizoritev Dogodka v mestu Gogi. Inscenacije za igro je slikar naredil kmalu po nastanku drame, v tem času je nastala tudi njegova oljna slika Dogodka - op. L. Rešič)

VIRI IN LITERATURA:

Grum, Slavko, Dogodek v mestu Gogi, DZS, Ljubljana 1995

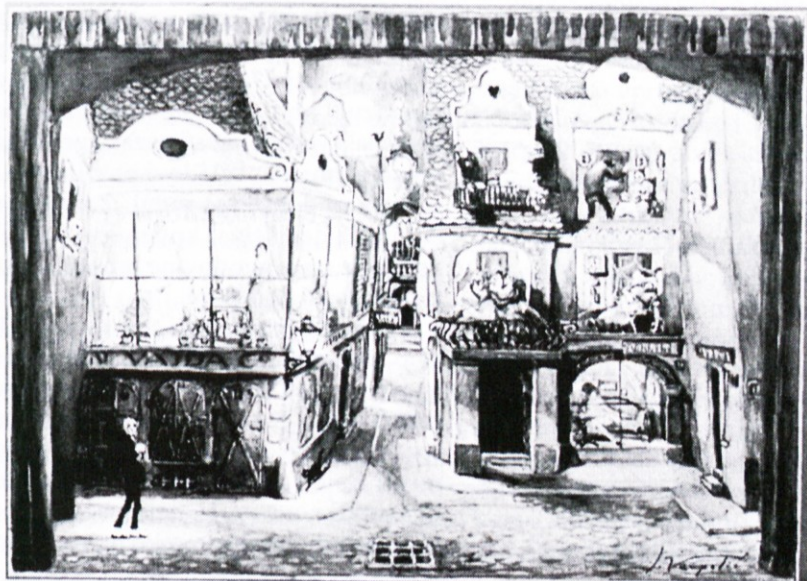
Grum, Slavko, Goga, čudovito mesto, MK Ljubljana, 1987

Kralj, Lado, Kje stoji mesto Goga?, v Grum Slavko, Goga, čudovito mesto Pritekelj, Milan, Opombe, v Grum, Slavko, Proza in drame, Založba Obzorja Maribor, 1957

Grdina, Igor, Grumov Dogodek je igra, v Grum, Slavko, Dogodek v mestu Gogi, Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto 2001

Slovenska književnost, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1996

M. Koblar, Umetnik, ki ga premalo poznamo, v Tedenska tribuna, 13. 5. 1954

Slavko Grum se je s svojim izostrenim čutom za mučna stanja človekove duševnosti in kot pravi čarodej slovenske besede v svojih dramah in pripovedih povzpел v sam vrh slovenske novodobne književnosti. Najbolj znana je seveda njegova »Goga – to čudovito mesto«, groteskna igra, ki s svojo nadčasovno človeško tematiko Gruma uvršča med najvidnejše klasične predstavnike tako slovenske kot tudi evropske moderne dramatike.

Zato nikakor ni naključje, da sta letos, ob stoletnici njegovega rojstva, pravkar izšli kar dve novi publikaciji: Dogodek v mestu Gogi – faksimile rokopisa z vzporednim diplomatičnim prepisom in študijami v založbi Knjižnice Mirana Jarca Novo mesto (rokopis hranimo v posebnih zbirkah Boga Komelja v novomeški knjižnici) ter Grumova pisma Joži Debelak pri Založbi Obzorja Maribor.

»Umetniku–zaznamovancu«, ujetemu v skromnost, ponižnost, osamo in razočaranja, je bila ponovno priznana njegova veličina.

Iva Mikl Curk **IN VSAKA STEZICA PRIPELJE TE V RIM ...**

Ceste in arheološka dediščina

Za mnoge živalske vrste so njihova pota naravnost značilna. Človek je tisto živo bitje, ki je vse od pradavnine ubiral mnoga, tudi daljna ali iz roda v rod se ponavljajoča pota. Njih sled je z rabo vtiskoval v lice krajine, a ta pota so hkrati oblikovala tudi njega, vso njegovo vrsto. Najprej so človeške skupine sledile živalim, ki so jih prehranjevale, a hodile so glede na vreme in letni čas v kraje, kjer jim je zorela tudi druga hrana. Že od pradavnine so se ljudje podajali na pot tudi zaradi stikov z drugimi skupinami, zamenjevali so na teh potih vedenje in dobrine, iskali so prijateljskih in manj prijateljskih, tekmovalnih stikov z vrstniki ... Bolj so bili premiki številni in pogostni, bolj pomembno je postalo, da so bila uhojena pota spoznavna v krajini, da so bila nevarna mesta označena in če je mogoče tudi prilagojena, da je bila vidna prava smer. Že globoko v prazgodovinskih obdobjih so začeli ljudje zato pota zavestno prilagajati, začeli so jih pa seve tudi ljubosumno braniti pred jezo narave, prav tako kot pred zlorabo drugih skupnosti. Da, velik del človeške zgodovine poznamo, če poznamo razvoj poti, če znamo brati zgodovinske vire o poteh. Dalj segamo v naši vedoželjnosti nazaj v preteklost, bolj pomemben zgodovinski vir so neposredni sledovi poti in cest v krajini, saj je besednih virov za tista obdobja vse manj. Zato so tudi ti neposredni sledovi zgodovinska dediščina; ko je govor o arheoloških obdobjih, torej o obdobjih iz stare zgodovine brez ali z malo pisnih virov, jih prištevamo k arheološki dediščini.

Prazgodovinske poti so se v naših krajih zarisale v krajino z rabo, smo rekli. O njih pričajo naselja in krajinske možnosti za medsebojno povezanost naselij. Marsikatero naselje je nastalo pa sploh izključno zaradi poti... Ko so šli na pot, tudi na najbolj daljno, lahko le peš in v spremstvu tovornega živinčeta ali s pomočjo prvih vozičev, s sanicami ali kolesi, je bilo treba na poti v rednih presledkih obnoviti zaloge in nabrati nove moči, pokrpati opremo, pozdraviti poškodbe. V mislih se vživimo samo v tako peš in jež potovanje od Cerknice, Loža pa čez Bloke do Velikih Lašč ali Žlebiča. Potem pa naprej čez Suho krajino vse do zdajšnje Krke in Žužemberka. To je bilo zahtevno popotovanje! In vse to so le delci poti, ki zanje zanesljivo vemo, da so po njih na Dolenjsko prinašali že v železni dobi sredozemske dobrine in odnašali verjetno marsikak surovec dolenjskega železa. Ob poti so morale biti zaradi popotnikov posamezne postojanke, ki so prav živele od teh popotnikov. In samo zamislimo si, kaj je v tak zaselek sredi globokih gozdov ali na prepišnih travnikih prinesla karavana trgovcev, poleg svojega blaga tudi novic in pripovedi o tujih krajih! Kakšen dogodek je bil že prihod in odhod tujcev, da sploh ne omenjamo trenutka, ko so razgrnili vrečevino in slamo s svojih tovorov in so se iz teh varovalnih zavojev prikazala izjemna kovanja, ki so jih tujci nudili naprodaj.

V desetletjih okrog začetka našega štetja let, pred nekako 2000 leti, so Rimljani tudi ozemlje naše države prepredli s svojimi v bistvu že inženirsko zgrajenimi cestami, ki so bile po njihovih pojmovanjih nepogrešljive med osvajanjem novih ozemelj in med pripajanjem teh

ozemelj veliki rimski državni tvorbi. Ti načrtno in premišljeno v krajino položeni trakovi v temeljih utrjenih in umetelno nasutih, z bočnimi jarki zavarovanih navadno 6 m širokih cestišč, so prinesli neposredno in posredno mnoge novosti v deželo. Najprej je že sama zasnova slonela na stoletja stari izkušnji drugih prednjeazijskih in sredozemskih imperijev, kjer so izgrajene ceste omogočale že v za sam Rim še bajeslovnih časih novo strategijo in učinkovito državno upravo, omogočale, da je ogromna ozemlja v celoto povezal nepredstavljivo hiter prenos sporočil in obvestil. S cestami je prišla v deželo nova gradbeniška tehnologija, njih vzdrževanje, sprva seve pridržano vojaškim tehničnim oddelkom, je sčasoma zaposlovalo in izobrazilo nove in nove, tudi domače delavce. Ceste so šele prav omogočile delovanje državne uprave na rimski način, pomembne stopnje v razvoju vsega kontinenta, pripeljale so potnike iz neznanih svetov, omogočile so uradno načrtovanje dobave raznih civilizacijskih dobrin in trgovskega blaga iz sredozemskih dežel. Bile so resda najprej namenjene državnim potrebam, kar je v praksi najbrž pomenilo le izrazito prednost prometu v službi države. Kar lahko si zamislimo, z malce nestrpnosti vsakega slovenskega amaterskega šoferja v podzavesti, s kakšno vnemo so, tudi s koli, udarci in brcami odstranili spremljevalci hitrega voza visokega urada na nujni poti vse, kar se je znašlo pred njihovimi konji: nerodno tovorno vozilo z volovsko vprego, pravkar prevrnjen voz z vrečami žita ali čredo blejajočih ovac. Toda ko je bila ihta mimo, so tovarniki vseh vrst spet potrpežljivo postavili svoje vozilo na trdno zbiti pesek in gramoz in nadaljevali pot do prihodnjega umika. Državna cesta je vendarle omogočala hitrejšo in varnejšo pot kot prastara izhrojena in manj nadelana pota. Čez Dolenjsko je kmalu stekla ena od nadvse pomembnih državnih cest, glavna kopenska pot iz Italije v vzhodne dežele rimskega cesarstva, oziroma njen odsek med Emono (Ljubljano) in Siscio (Siskom). Pa tudi nekaj nadelanih cest v druge smeri se ji je pridružilo. Potek glavne ceste danes poznamo skoro v celoti. Imela je tudi neverjetno ravne odseke, seve na ravninskih zemljiščih; navdajajo nas s spoštovanjem še zdaj. Kot da so graditelji cest vplivali na modrece, ki so pravili, da je ravna pot najboljša in najkrajša. Prednosti ravno speljane ceste se zavemo prav posebej na primer v Krakovskem gozdu. Vemo, da so se, denimo, v 2. ali 3. stoletju – a ne le tedaj –, po deželi mnogokrat klatile sovražne skupine, pobegli vojaki rimske in tujih vojsk, brezdomni drobci poraženih plemen, družine, ki so obupale pri iskanju zemlje za naselitev. Centurionu – stotniku, ki jim je vodil vojaški oddelek naproti, verjetno ni bilo čisto lahko pri duši, ko so njegovi možje zakorakali med drevje mokrotnega pragozda. Toda ker je moglo oko slediti zelo daleč ravni cestni zarezi skozi gozdno senco, ker na cestišču ni bilo videti ovire, ker tudi ogledniki med zelenjem niso ničesar zaznali, je vodil oddelek že bolj sproščeno, dobro vedoč, da tudi odmev z žebliji gosto nakovanih podplatov njegovih mož opozarja manj številčnega nasprotnika, kakšna jeklena moč je na poti.

V teku skoro petih stoletij so rimske ceste sicer gradili vedno manj skrbno, zato so jih pa razpredli daleč, še do odročnih zaselkov. Ta dediščina je daleč preživela politično smrt države, ki je tako dolgo delovala tudi zaradi svojih cest. V nemirih selitve ljudstev in zgodnjega srednjega veka so prevzele promet spet karavane tovarnikov in posameznikov, ki so zaradi časnih ali večnih zakladov prezirali nevarnosti razbojnikov, samopašnih vojakov, ran in bolezni, vremen-

skih ujm ... V zemlji najdeni arabski novci in prve prafare, misijonske postaje drugega pokristjanjenja naših dežel, nam na primer dokazujejo, da je promet res potekal tako, kot o njem beremo v maloštevilnih pisnih virih. Človek si zaželi na katerem od naših pobočij za hip ugledati karavano trgovcev tistega časa, ki se jim je pridružil še kak irski menih; verjetno bi videl ob vrsti tovornih in jezdnihi živali še tršate može v suknenih vrhnjih oblačilih, opremljenih s pokrivali in s težkimi palicami, ob njih pa še resastega psa, ki se ni bal sklati z volkovi ...

Potem o cestah vse zgovorneje poročajo zemljevidi, o njihovi gradnji pa spregovore tudi priručniki in ohranjeni načrti. Raziskovanje preteklosti pa vedno spet nesporedno zanimajo zlasti tisti kosi cestišč, ki so ohranili do danes katero od posebnosti. Tako izvemo pomembne podatke iz zgodovine tehnike in oblikovanja prostora. Ceste kot celota, kot nosilci prometa, kot povezovalke naselij in pokrajin, pa posredujejo, kot smo rekli na začetku, zgodovinske podatke in snov za sklepanje o dogodkih in silnicah, ki so te dogodke sprožile. Ker so zgodovinski vir, pa dele in sledi starih cest štejejo med tiste vrednosti, ki jih moramo v našem okolju ohranjati, obvarovati ali jih vsaj ne smemo uničevati brez predhodnega preučevanja, skratka, ceste štejejo po zakonu o varstvu kulturne dediščine med tako dediščino, lahko pa zaradi svojega pomena posamezni odseki starih cest veljajo tudi za kulturni spomenik.

Ob tem se sprašujemo, kako lahko tako dediščino sploh varujemo in ohranjamo. Načini se od načinov varstva druge arheološke dediščine, torej tiste, ki tiči pretežno v zemeljskih plasteh, posebej ne razlikujejo, morda zgolj v nekaterih poudarkih. Nekateri nadvse pomembni cestni odseki iz preteklosti leže v zemlji zakriti s sodobnimi cestišči, druge, prav tako ali pa še bolj pomembne, so gradbena dela ob obnovi cestišča na v vseh dobah uporabni ali celo edino možni trasi že davno uničila in odstranila. Tudi naš, na moč okrnjeni prikaz pomena in zgodovinske izpovedi starih cest nam omogoča razumeti, da je včasih pomemben celoten potek ceste, drugič gradbena potankost s cestišča. To vse zahteva različne načine raziskovanja in še toliko bolj različne pristope varovanja. Jasno je, da moremo ohraniti nedotaknjene in nespremenjene, take kot jih iz preteklosti sprejemamo, le nekatere, najbolj pomembne ostanke. Zemljišča, kjer ima varstvo prednost pred vsemi drugimi rabami, morajo biti seve nadvse premišljeno izbrana. Strog varovalni režim je namreč velik poseg skupnih interesov v pravice lastnika zemljišča. Popolno varstvo zahteva tudi prilagoditev ali spremembo načrtov za gospodarjenje v prostoru. Vsak ve, tudi iz izkušenj, kako zahteven je tudi ta poseg. Zato za popolno varovanje odbiramo res le izredno pomembne sledove v tleh, in med temi je le nekaj tvarnih dokumentov o starih cestah. Pri vsem drugem moramo predvsem zagotoviti kar se da dobre možnosti za nadaljnjo raziskovanje, na nekatere pojave in značilnosti moremo in celo moramo na mestu samem opozoriti s primerno oznako tudi širšo javnost. Zlasti pa je treba raziskovanje pospešiti ali razširiti, ko sodobna gradbena dela spreminjajo celotno zemljišče s starimi sledovi. Navadno se raziskovanja, dasi ne moremo skoro o nobenem delu naše krajine trditi, da se je še ni niti dotaknilo raziskovanje zakonitosti naseljevanja, ne morejo omejiti samo na neposredno ogroženo zemljišče ali same stare sledove. Vselej moramo (tudi ponovno) analizirati mesto sledov v sedanji in zgodovinski krajini, mesto ogroženega odseka starega ces-

tišča v okviru celotne ceste, komunikacij v vsej regiji. Mnogo tega opravimo na razpoložljivi grafični dokumentaciji, v kabinetu in na računalniku, del take analize je pa terensko delo, ki je čas priprave gradbene dokumentacije poslednja možnost zanje. Potem šele sledi raziskovanje same snovi stare zgradbe ali njenih ostankov ter vestno dokumentiranje vsega, kar smo pri tem zaznali in spoznali. Ta dokumentacija bo naposled tisto, kar nam bo ostalo od snovnega dokumenta v okolju, ki ga je gradbeni (ali drug) poseg v našem času odstranil.

Seveda so pa sledovi starih cest le določen, celo ne posebej velik odstotek starih sledov delovanja in bivanja človeških skupnosti v preteklosti, sledov, ki so se zapisali v krajino, talne plasti, zemljišča. Obrnimo zdaj predmet naše pozornosti! Tudi graditev in izboljševanje sodobnih cest je obsežen poseg v krajino, zemljišča. Poseg je lahko prav posebej daljnosežen, kar zadeva dediščino, večji, kot je njegov fizični obseg, tudi zaradi tega, ker večkrat prečka po nekaj krajinskih enot in jih zadeva na posebej kritičnih mestih. Tudi so pri gradnji cest manjše možnosti za spremembe trase, saj se mora vsak meter cestišča prilagati celotnemu sistemu. Zato so varstveni projekti ob taki gradnji zahtevnejši od onih, ko gre za posamezno stavbo ali tudi del naselja. Biti morajo daljši čas pripravljeni vnaprej, pa tudi obseg zavarovalnih raziskovanj je navadno pri tem večji. Danes in že več let zaposlujejo slovensko arheološko srenjo ogromna zavarovalna dela in izkopavanja po trasah avtocest navzkriž po vsej državi. Obsežna najdišča in izjemne najdbe zahtevajo dobesedno nekatere strani v naših razlagah stare zgodovine teh dežel napisati na novo. Zahtevali so pa tudi izjemno prizadevnost investitorja in spomeniškovarstvene stroke. Razumevanje pomena arheološke dediščine in njenega varstva s strani investitorjev je bilo vzorno, varstvena in posebej arheološka stroka je pa po svoji plati opravila občudovanja vredno delo in zavirljiv organizacijski podvig. Ker je danes tehnologija graditve povsem spremenjena, ko stečejo po trasah stroji, ni mogoče pobrati, naj govorim z malo pretiravanja, več ne zaklada kralja Matjaža ne Atilovega groba. Toda tudi arheološko raziskovanje se je v minulih desetletjih bistveno spremenilo in dopolnilo. Ker je bilo jasno, kolik del zgodovinske krajine bodo gradbišča avtocest trajno spremenila in tam povsem uničila vse zgodovinske strukture, je bilo treba v priprave za načrte vložiti že vse vedenje o morebitni dediščini na tem prostoru. Že teh podatkov ni bilo malo. Potem je bilo pa – in je še – na za graditev odbranem zemljišču s pomočjo poznavanja in razumevanja razvoja krajine v zgodovini odbrati za posebno raziskovanje vsa zemljišča, kjer je moč pričakovati sledove naselbin ali drugih sledov bivanja iz preteklosti. S pomočjo mnogih novih načinov arheološkega raziskovanja brez izkopavanja, s pomočjo pregledov površja zemljišč in raznih merjenj tal, so potem ta zemljišča raziskali, ugotovili tudi starost in značaj sledov. Naposled so odbrali zemljišča za izkopavanja. O vsebini in pomenu mnogih naselij iz starih dob, katerih sledove so pri teh izkopavanjih raziskali - in jih še raziskujejo, pa naj gre pri tem za mesto, kjer so uporabljali pri pomembnih in napornih opravilih svojega vsakdana z odbitki priostreno kamnito orodje prebivalci daljnjih zgodnjih obdobj starejše kamene dobe, za železnodobni zaselek, ki se je specializiral za pripravo cenjenega anorganskega barvila, za velike panonske vasi iz vseh prazgodovinskih obdobj ali za domovanja prvih slovanskih prebivalcev te dežele, bodo spregovorili vodje teh del. Mi

se bomo pa nekoliko pomudili pri drugem spominu iz preteklosti. Res je, kot smo že poudarili in počnemo to še enkrat, da enako kot gradijo danes ceste vse drugače kot pred leti ali desetletji, so se dokaj ali povsem spremenili tudi načini varstva kulturne in arheološke dediščine in arheološko raziskovanje. Vendar ... Vsi podvigi iz preteklosti, ki so vzgajali za razumevanje in sodelovanje obeh strok, so vgrajeni v temelje sedanjih dosežkov. Zato je prav, da se spominjamo tudi teh. In naša revija je za to posebej primerna. Pomembna etapa tega razvoja je povezana z Dolenjsko.

Daleč so že časi priprave za gradnjo hitre ceste Ljubljana - Bregana oz. Zagreb. Naj obudim nekaj spomina na tista pozna petdeseta leta prejšnjega stoletja. Slovenska spomeniškovarstvena služba je imela tedaj le enega polno zaposlenega arheologa v svojih vrstah, Vinka Šribarja v republiškem zavodu za spomeniško varstvo. Spominjam se njegovega vprašanja "Kaj bomo storili?" v arheološkem seminarju na Filozofski fakulteti. Gotovo je nato sledilo, a daleč od nas tedanjih študentov, obilo bliskanja in grmenja, tako v maloštevilnih strokovnih krogih, v razmerju do spomeniške službe nasploh in do predstavnikov investitorja je bilo na pretek in nerivoze in nesporazumov, a naposled obilo blagohotnosti. Zato je pa bil nasledek podvig, ki ga še danes štejem za enega temeljnih kamnov svoje strokovne vzgoje. Vsi mlajši arheologi, zaposleni in tisti, ki so še čakali na svoje prvo delovno mesto, ter vsi študentje višjih letnikov smo bili pripravljani "na vpoklic". Vsa generacija, ki je poslej ponesla ime slovenske arheologije tudi v svet, je bila med njimi. Danes je vzrok za pripravljenost za delo iz tistega časa že malone utonil v pozabo, tudi upravičeno, saj je imela taka oblika dela tudi mnoge senčne plati. To so bila namreč še leta, ko se je sicer že iztekalo, a bilo v zavesti še zelo živo, obdobje s prostovoljnimi in malo manj prostovoljnimi fizičnimi delom ob prostem času, tudi obdobje počitniških mladinskih delovnih brigad. Tudi arheološko terensko delo naj bi bilo nekaj takega za udeležence in priprave zanj smo tako tudi sprejeli. A tudi v projektu gradbenih del so bila že vrisana znana najdišča in zanja izdelani še podrobnejši projekti za zavarovalna izkopavanja. Vodje posameznih gradbišč so vedeli, kako bo treba z arheologi sodelovati, kje je treba čakati, da arheologi zemljišče sprostijo za gradnjo. Seveda ni šlo poslej povsem brez kakega spodrsaljaja in nesporazuma, a vse k vsemu je bilo za svoj čas zavirljiv dosežek. Tudi kolegom iz drugih, bogatejših dežel smo še dokaj let pojasnjevali, kako smo tedaj pri nas naredili to ali ono. Pa ne samo njim!

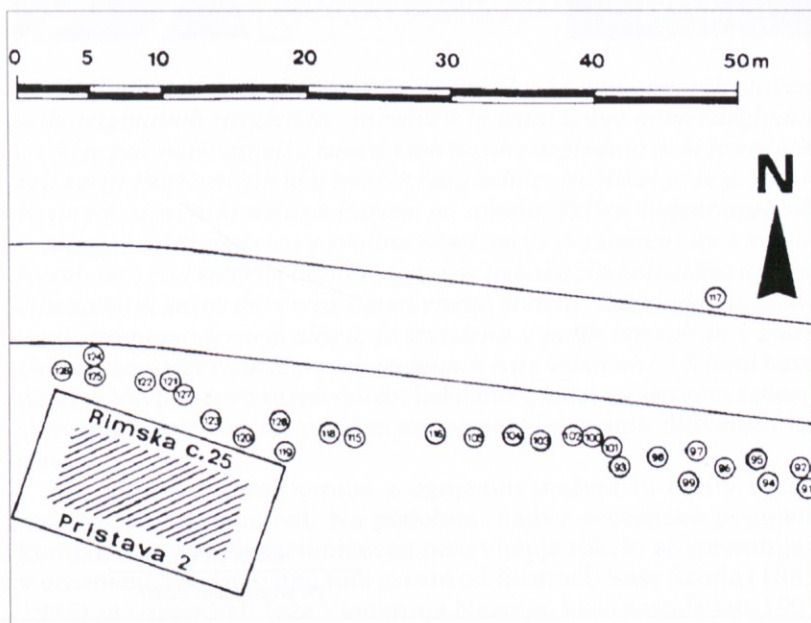
Sama se naposled nisem mogla pohvaliti z nobeno lovoriko – terenskim delom na hitri cesti, sem bila pa, ker so bili bolj izkušeni od mene pač zaposleni ali pri Beli Cerkvi, ali Družinski vasi, ali Ribnici na Dolenjskem, kot "naslednji pripravljene" deležna svojih prvih terenskih dni v dragem Ptujju, kjer se je je tudi tedaj, kot vedno pač, spet nekaj dogajalo. Mi je pa pomenil temeljit študij poročil akcij na hitri cesti in priprav nanje pozneje pri delu v republiškem spomeniškovarstvenem zavodu odlično vodilo tako za usmerjevalno kot tudi za praktično delo. A moja izkušnja šteje seve le malo; važno je, kako samo po sebi umevno je postalo dejstvo, da so vse velike posege v okolje, v zemljišča ob gradnji energetskih in prometnih sistemov, med njimi primorsko in prvo traso štajerske avtoceste ali plinovod na primer, spremljala varstvena dela, oblikovana tudi na osnovi izkušenj pri gradnji ceste Ljubljana-Bregana. Prav tako je bilo med priprava-

mi za razširitev počivališča na Medvedjeku na primer z zavarovalnimi izkopavanji, ki so bila financirana iz gradbenega posega, rešeno bogato gradivo iz železnodobnih gomil, ki so se morale gradbišču umakniti. Zanimivo in vredno spomina je tudi dejstvo, da so za potrebe načrtovanja izpopolnitev cestnega omrežja naročili dopolnilne študije poteka in izgradnje rimskih cest na Slovenskem. Mnogo vprašanj je ostalo pri tem sicer brez odgovora, saj smo imeli med drugim preprosto premalo usposobljenih raziskovalcev, a vendar menim, da je nekaj tedaj ugotovljenih dejstev pomagalo najti marsikateri našemu okolju najprimernejši potek sodobne ceste.

Ko danes gledamo nazaj na tedanje delo, so nekatere potankosti res, kot da se je vse dogajalo v sivi pradavnini: ponekod je arheolog še spremljal delo mladinske brigade s krampi in lopatami! Izkopavanje v Ribnici ali Trebnjem pa je potekalo tako, kot to delamo še danes. Če se je tedaj še zdelo zanimivo in nekoliko nenavadno, da je zlasti prazgodovinskih najdišč bogata Dolenjska tedaj odkrivala predvsem podobo podeželja v rimskem času ali da je bilo moč traso rimske itinerarske ceste, ki je vendar dolge kilometre daleč potekala po malone istem zemljišču kot hitra cesta, komaj kdaj prerezati, gre na rovaš dejstva, da arheologija okolja ni bila razvita kot danes. Zdaj namreč dobro razumemo, da poteka cesta s potrebnimi parametri za sodobni promet prav po tistih delih blagih pobočij in robovih dolin, ki so bila tudi v rimskem času najbolj iskana za naselitev blizu najprimernejšim kmetijskim površinam, in da so tudi rimskemu cestišču poiskali najmanj naporno in izpostavljeno traso. In ker so po tej trasi hodili in vozili poslej, če se je le dalo, še stoletja, so njena nasutja ta stoletja odbrusila ali so jih morala nadomestiti z novimi.

Po desetletjih so seveda sodobna dela obrnila nov list v slovenskem varovanju arheološke dediščine. Nikoli ne moremo dvakrat stopiti v isto reko, je rekel modri Heraklit že davno tega. A reka še vedno teče od izvira proti ustju in listi so speti v knjigo. Včasih je zato vredno pobrskat tudi po spominu, videti, kako je bilo na prejšnjih straneh in kaj je reka odnesla s seboj!

Izsek iz Priloge 1 iz knjige Marjana Slabeta Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem nazorno kaže, da se je tik ob cesti nahajalo antično grobišče. Pred rekonstrukcijo ceste so izkopali večino grobov. Med izkopavanji v letih do 1972 do 1979 so našli tudi na ostanke rimske ceste. (L. Reščič)

MUZEJ MIKLOVA HIŠA

Ribnica

RAZSTAVA

Po arheoloških sledih

Damir Globočnik "LEX HEINTZE" V NOVEM MESTU

O Vavpotičevi Prešernovi umetniški razglednici

Ob stoletnici rojstva pesnika dr. Franceta Prešerna je izšlo več razglednic s pesnikovo podobo. Znani slovenski založnik in knjigotržec Lavoslav Schwentner (1865-1952) je leta 1900 začel izdajati serijo Prešernovih umetniških razglednic. Osnutke zanje sta pripravila slikarja Ivan Vavpotič (1877-1943) in Matija Jama (1872-1947).

Vavpotičeva razglednica z naslovom *V nebesih nje oči jaz videt' menim...* je v zbirki Schwentnerjevih Prešernovih umetniških razglednic izšla pod zaporedno številko 1. Tiskana je v večbarvnem tisku. 27-letni Vavpotič, ki je bil v tem času v Parizu, je pripravil ilustracijo drugega soneta Velika Togenburg bila je mera iz skupine devetih sonetov, ki jih je Prešeren v *Poezijah* uvrstil za *Sonetnim vencem*.

Ivan Vavpotič: Prešernova umetniška razglednica

"Knjigotržec g. L. Schwentner, ki je izdal že mnogo lepih slovenskih originalnih razglednic, je založil in izdal zopet novo razglednico, ki je pač najkrasnejša izmed vseh naših razglednic in ki je začetek celi seriji Prešernovih umetniških razglednic. Naslikal jo je g. Anton Vavpotič, slovenski slikar v Parizu, po sonetu 'Velika Togenburg! bila je mera ...' Razglednica s svojimi očmi, meči in plameni ter s svojim Kerubom, pred katerim beži Prešeren, je nekaka simbolistična ilustracija zadnjih šesterih verzov omenjenega soneta. Razglednica, slikana v strogo modernem slogu, je izvedena v petih barvah in v zlatu. Gotovo bo segel vsakdo po teh imenitnih razglednicah." S temi besedami je Vavpotičevo razglednico, izdelano v tedaj modernem secesijsko-simbolističnem slogu, kupcem priporočal časnik Slovenski narod.

1 Prešernovih umetniških razglednic
štev. 1, Slovenski narod, 1900/31.

Vavpotič je narisal keruba z ognjenim mečem in motiv roke z mečem štirikrat ponovil. Na podobno, najbrž secesijsko pogojeno kompozicijsko rešitev ritmičnega ponavljanja rok, ki se spreminjajo v ornament, naletimo npr. tudi pri eni od ilustracij Saše Šantla (1883-1945) za knjigo Veli Jože Vladimirja Nazorja, ki so nastale leta 1907.

2 Po: Beti Žerove, Vpliv simbolizma v zgodnjih delih Ivana Vavpotiča, ZZUZ, 1998, str. 240.

3 Po: France Kidrič, Prešernova podoba in naši umetniki, Ljubljanski zvon, 1935, str. 557.

4 Po: Ernestina Jelovšek, Spomini na Prešerna, Ljubljana 1903, str. 14.

5 Miljutin Zarnik, Prva slovenska umetniška razstava / Vesel, Ažbe, Vavpotič, Slovenski narod, 1900/223.

6 Po: Ivan Vavpotič 1877-1943, Narodna galerija v Ljubljani, 1987, katalog razstave, avtor razstave Milček Komelj, str. 17.

Angela na desni naj bi Vavpotič izdelal po Angelih s svetniškimi nimbi Louisa Weldena Hawkinsa. Hawkinsovemu angelu (lepi mladi ženski z velikimi prsmi) je Vavpotič odvzel erotično komponento, namesto knjige mu je v roke dal meč. Podobno kot Hawkins je tudi Vavpotič angela pobarval z različnimi odtenki zlate.²

Zamisel razglednice je duhovita, je zapisal literarni zgodovinar dr. France Kidrič (1880-1950), vendar bi v mladem možu, ki beži pred kerubom, in v ognjenih mečih le s težavo lahko prepoznali Prešerna.³

Vavpotič je motivu na razglednici dodal liro in z lepimi črkami pripisane Prešernove verze:

*"V nebesih nje oči jaz videt' menim,
Kedar predrznem vanje se ozreti,
Dva jezna keruba z mečem ognjenim.
Da bi ne žalil je, v vednem trepeli,
Bežim jaz revež pred pogledom njenim.
Noben mi žar 'k v življenju noč ne sveti."*

Prešernovi verzi naj bi se ujemali tudi z dejansko telesno podobo Prešernove pesniške muze Primčeve Julije (1816-1864), ki je zadnja leta svojega življenja preživela v Novem mestu. Prešernova hčerka Ernestina Jelovšek (1842-1917) namreč piše, da je imela Julija Primic prelepe modre oči, kadar je bila dobre volje, a je znala tudi hudo pogledati in tedaj so bile njene oči, kot pravi Prešeren: *"Da jezna Keruba z mečam ognjenim"*.⁴

Vavpotič je leta 1900 v Prešernovem albumu (posebni, 12. številki Ljubljanskega zvona) objavil še podobno zasnovani ilustraciji pesmi Strunam in Nezakonska mati, ki sta izšli tudi kot samostojni razglednici. Vavpotičeve razglednice je v kritiki I. slovenske umetniške razstave pohvalil Miljutin Zarnik (1873-1940), eden najbolj razgledanih piscev o umetnosti v tem času: *"Še drug, mlad umetnik je poslal eno samo delo. Namreč Ivan Vavpotič. Razstavil je majhno portretno študijo, ki kaže, da ima Vavpotič mnogo talenta. Obraz je zelo izrazovit, živ. Psihološko je dobro popadel svojega prijatelja Masaryka, kojega študija predstavlja. Tehnika je pa popolnoma diletantska, potegljaji s čopičem so brez energije in drug v drugega zmazani, barva naravnost neukusna in neverjetna v sestavi. Zakaj ni Vavpotič poslal kaj črno belega? Kako lepo risan je njegov naslovni list za 'Zvon': koliko boljše in lepše so njegove Prešernove razglednice (katere pridejo v razstavo). Vavpotič se menda še ni pečal z oljno slikarijo druge kot doma pri sebi. Od nekdanj pa imam vtis, da bi bil on posebno vposobljen za črno-belo umetnost, za gravuro."*⁵

Vavpotičevi razglednici so sledile številne nove Prešernove razglednice, ki so opozarjale zlasti na približajočo se otvoritev Prešernovega spomenika v Ljubljani ali vabile na pesniku posvečene prireditve, sam Vavpotič pa se je začel uveljavljati kot eden najbolj priljubljenih meščanskih slikarjev, predstavnik akademskega realizma, oplemenitenega s pridobitvami impresionizma in drugih likovnih smeri. Vavpotič je bil tudi virtuozen risar in sijajen ilustrator, ukvarjal se je z gledališko scenografijo, vendar je najbolj znan kot avtor oljnih portretov, krajin in tihožitij. Rojen je bil v Kamniku, a je odraščal v Novem mestu. Na novomeški gimnaziji ga je učil risanje Hugo Skopal, kot ilustrator pa je sodeloval pri gimnazijskem časopisu Na prelji, h kateremu ga je pritegnil Oton Župančič (1878-1949).⁶ Vavpotičev sošolec je bil pesnik Dragotin Kette (1876-1899), ki ga je Vavpotič leta 1939 ali nekoliko prej na pobudo Kettejevega prijatelja antropologa in et-

7 V srednjeveški umetnosti so odnos do spolnosti določali sklepi nikejskega koncila iz leta 787, ki jih je potrdil tudi tridentinski koncil 1563. V cerkveni umetnosti golota ni bila dovoljena v nobeni obliki. Ker so prekršili cerkvene predpise glede nabožne umetnosti, so mnogi umetniki zašli v težave: plastiko Adama in Eve kiparja Baccia Bandinellija (1493-1560) so npr. iz cerkve Santa Maria del Fiore v Firencah prenesli v Bargello, za nespodobna so bila označena tudi dela Antonia Allegrija Correggia (ok. 1494-1534), Jacoba da Pontorma (1494-1557), Michelangela Caravaggia (1573-1610) idr. Vrh so napadi na goloto v umetnosti dosegli z avtofašjem meniha Girolama Savonarole leta 1497 in 1498, ki je bil usmerjen predvsem proti delom Domenica Ghirlandaia (1449-1494). V množičnem uničenju umetnin, ki ga je sprožil Savonarola, je sodeloval tudi Sandro Botticelli (1446-1510), ki je v ogenj vrgel lastne risbe Venere.

Gola telesa na Zadnji sodbi, ki jo je Michelangelo Buonarroti (1475-1564) naslikal v Sikstinski kapeli med letoma 1533 in 1541, so zbudila vrsto odklonilnih mnenj in tako razjezila papeža Klemen VIII. in kasneje Klemen IX., da je grozilo, da bodo fresko uničili. El Greco (ok. 1548-1614), ki je obiskal Rim leta 1566, je predlagal papežu Piju V. naj jo zamenjajo s spodobnim umetniškim delom. Da bi rešil problem nespodobnosti, je papež Pavel IV. leta 1558 zadolžil Michelangelovega naslednika Daniela da Voltera, da je problematična mesta na Michelangelovih freskah v kapeli prekril z draperijo. Papeža Klemen VIII. je samo prošnja Academie di San Luca odvrnila od namere, da bi dokončno uničil Michelangelovo Zadnjo večerjo.

Michelangelovega Davida so odeli s figovim listom. Zadnjo sodbo Petra Pavla Rubensa (1577-1640) so leta 1691 odstranili iz cerkve v Nürnbergu. Leta 1869 so kiparsko skupino Ples Jeana Baptista Carpeauxa (1827-1875) pomazali s črno barvo ...

Čprav je uradni odnos Cerkve do golote do 20. stoletja ostajal odklonilen, Cerkve ni mogla zatreti obnovljenega zanimanja za antični svet in za erotične teme v klasični mitologiji, ki je zaznamovalo renesančno obdobje. S porastom ekonomske moči mladega meščanstva se je za umetnike odprlo novo tržišče izven Cerkvenih okvirov (Po: Moshe Carmilly-Weinberger, *Fear of art / Censorship and freedom of expression in art*, New York & London 1986).

nologa dr. Nika Županiča (1876-1961) tudi portretiral.

Prešernov spomenik, ki ga je izdelal kipar Ivan Zajec (1869-1952), so slovesno odkrili 10. septembra 1905 na takratnem Marijinem trgu v Ljubljani. Spomenik je naletel na številne kritike, ki so letele tako na njegovo umetniško kvaliteto kot na pohujšljivost muze, ki pesnika venča s častnim lovorjem. Muza je bila značilna alegorična figura, na katero pogosto naletimo pri pomembnejših spomeniških delih, vendar je bila hkrati tudi prvi javni akt v slovenskem spomeniškem kiparstvu. Ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je glede "pohujšljive, nesramno odgaljene" muze poslal županu Ivanu Hribarju javno pismo, ki so ga na seji občinskega sveta izsmejali. Zahteval je, naj muzo odstranijo ali vsaj zakrijejo njeno goloto. In tudi reliefa Ribič in Črtomir in Bogomila na spomeniškem podstavku naj bi, sodeč po komentarjih iz katoliškega tabora, poudarjala predvsem erotično plat Prešernovih pesmi.

Na račun očitkov katoliških dušebrižnikov⁷ o pohujšljivosti Prešernove muze se je porodila vrsta zbadljivk, pamfletov in šaljivih pesmi, med drugim tudi priredba Prešernovega Svetega Senana v Po-vest iz dvajsetega stoletja, v Sešerkovi izložbi v Ljubljani pa so 12. septembra začeli razstavljati fotografije golih ženskih kipov iz italijanskih in posebej rimskih cerkva. Enega najbolj pronicljivih liberalnih odgovorov je predstavljala nedokončana "zoološko antropološka študija" biologa dr. Borisa Zarnika (1883-1945) Nekaj o psihološkem vplivu nagote. Študija je bila v Slovenskem narodu objavljena pet dni po odkritju spomenika.

Golota je bila za mnoge Ljubljančane še vedno tabu. Kljub temu da je akt ena najstarejših in najbolj razširjenih tem v zgodovini likovne umetnosti, je Zarnik moral dokazovati, da podobe nagih ljudi, med katerimi so tudi tiste v cerkvah, normalnega človeka čisto nič ne vzbujajo, če tega direktno ne želi.

"Zato se n. pr. še nikdar ni dogodilo, da bi se ženske, ki so seksualno navadno mnogo normalnejše od moških, pritoževale, da jih razpela, ki vendar kažejo skoro popolnoma golo moško telo, seksualno razburjajo," je zapisal Zarnik. *"Seveda nikakor ne tajim, da je možno, da nag kip seksualno vzburja, in sicer ali hoté ali nehoté. Kar se prvega slučaja tiče, je to pri vsakem človeku mogoče, kojega duševno življenje se vedno giblje v seksualnem okviru, kojemu daje najmanjša stvar za seksualne asociacije; ti ljudje imajo sebe v popolni oblasti in take misli lahko preprečijo, ako hočejo, toda oni se vesele takih pohotnih misli in zaradi tega jim je vsaka prilika za to dobra; tako mišljenje se nazivlje duševna onanija, in njene nižje štadije je že težko ločiti od patološkega. Da bi ravno nagi kipi te ljudi posebno vzburljivi, ne moremo reči, njim je pač vse dobro, kar priključuje seksualne asociacije, vsaka ženska, posebno mlada, jim daje dosti povoda za to, večinoma mnogo več, kakor pa kak kip. Da bi tako duševno onanijo teh pohotnežev preprečili, bi morali najprvo in predvsem prepovedati ženskam hoditi po ulici, šele potem bi morali priti na vrsto kipi in podobe žensk itd. Zatorej gotovo javnost ne more ozira jemati na take pohotneže, ki se razen tega vendar, ako hočejo, lahko ubranijo vsakih seksualnih asociacij.*

Drugače pa je z onimi, ki se nehote seksualno vzbujajo; kar se tiče kipov so to sami perverzni individui, ki so seksualno popolnoma oslabei in se nikakor ne morejo ubraniti seksualnim iritacijam, vsaka najmanjša stvar jih na ta način razburja. /.../

Kar se torej seksualnega čuta tiče smo razvideli, da ga pri normalnem človeku nagi kipi ne morejo vzbuditi in se torej nagih kipov ne more imenovati nenravnih, da govorim raz stališče onih, ki vsak seksualen mik obsojajo kot 'nenraven', (kar pa ni v celem moj nazor). Da se pa pohotneži seksualno vzbujajo med različnimi stvarmi, je pač njim samim prepustiti, kajti oni to delajo nalašč in se lahko izognejo seksualnim asociacijam, ako hočejo. Masturbante in impotente pa moramo pač pomilovati in jim skušati pomagati, toda njim sodbam o stvarih, ki so za normalne ljudi, ne moremo pripuščati veljave."⁸

Ne glede na veliko odmevnost Jegličevega pisma, ki je resda naletelo na pozornost predvsem v liberalnem domačem in tujem časopisju, 27. decembra 1905 pa je spodbudilo demonstracijo nekaj sto ljudi, ki so se zbrali pred Prešernovim spomenikom in nekaj časa vzklikali v slavo Prešernu, nato pa se napotili pred škofijsko palačo, ker so vzklikali "Pereat Jeglič!", velja dodati, da Jegličeva intervencija (Jeglič je imel na vesti tudi požig dobršnega dela naklade Cankarjeve pesniške zbirke Erotika leta 1899) ni bila ne izjemen ne osamljen pojav. Sodila je v sklop moralističnih prizadevanj, ki so prežemala Evropo okrog leta 1900. Dr. Eduard Fuchs je npr. svojo knjigo o erotičnih elementih, ki je leta 1904 izšla v Münchnu, in več knjig o zgodovini erotične umetnosti (1912-1926), smel prodajati samo bibilofilom, privatnim knjižnicam in izbranim učencem.

O boju zoper "zlorabo umetnosti" v Nemčiji, ki je bil naperjen proti različnim javnim plastikam, figuram na vodnjakih, ornamentom na javnih poslopih, okraskom na nagrobnih spomenikih ..., je npr. leta 1914 v znanstveni reviji Leonove družbe Času pisal katoliško usmerjeni pesnik, pripovednik in publicist Ivan Dornik (1892-1968). Kot piše Ivan Dornik, se je leta 1907 ta boj usmeril zlasti proti reprodukcijam umetnin, ki so predstavljale "nagote", fotografijam t.i. aktov na razglednicah. "Obenem se je začela razvijati kar nova obrt: cela povodenj razglednic se je razlila po svetu, umetnikov in mazačev, umetnin in pack, zlasti modelov v različnih položajih, češ da umetniki potrebujejo takih 'aktov'. Pokazalo se je, da delujejo tu poleg interesa umetnosti še mnogo močnejši interesi 'gšefta', ki pod videzom umetnosti špekulira le z nizkimi inštinkti mas. Resna javnost je začela zahtevati cenzuro, sicer, so dejali, bo ta 'šund' otroval vse narodovo življenje. Javna npravnost je v največjem interesu nacionalne blaginje, torej jo mora država čuvati. 'Npravnostna policija' (Sittenpolizei) naj torej ne pazi samo na vedenje dvomljivih prikazni na cestah in ulicah, ampak tudi na vedenje različnih figur po izložbah." Država je poslala policaje, ki so konfiscirali sporne reprodukcije, med katerimi so bile tudi reprodukcije umetniških del, nadaljuje Ivan Dornik. "Umetniki so protestirali, češ, tako ravnanje ubija umetnost; umetnost je vendar negovala tudi nagoto, in sploh umetnost ne more biti 'nenpravna'. Stvar je prišla pred sodnike. Nemško državno tožilstvo je pregledalo vrsto konfisciranih razglednic in priznalo, da so res med njimi reprodukcije podob slavnih umetnikov, toda, je razsodilo 'tudi take umetnine v obliki razglednic lahko vzbujajo spolnost in žalijo sramežljivost in npravnost'. Lehko! Kdo naj torej o tem odloča? 'Nalogo,' je izreklo državno sodišče, 'odločevati, kako daleč sega normalna meja splošne sramežljivosti in npravnosti, ima pristojni sodnik.'

Kaj pomeni ta razpor? Da je boj zoper nenpravnost tudi na polju umetnosti neupravičen? Nikakor ne! Pomeni le, da si je treba prej pojasniti načela. Umetniki morajo priznati, da ni vse umetnost, kar si

9 Ivan Dornik, Boj zoper 'nenravno umetnost', Čas, 1914, str. 388-389.

10 Lex Heinze, Slovenski narod, 1900/55.

11 Poleg že omenjenega članka npr. tudi: "Lex Heintze", Slovenski narod, 1900/32.

12 Po: Skrb za mladino, Slovenec 1908/91.

13 Po: 'Lex Heinze' za Ljubljano, Naš list, 1908/17.

v javnosti lasti to ime; potem, da reprodukcija ni isto kar original, ni čist umotvor, in da torej na reprodukciji res lahko stopa v ospredje spolnost, ki na umotvoreem samem v siju lepote izgine; naposled pa – kar je zelo važno – da tudi formalno dovršena umetnina lahko s svojo 'predmetnostjo' nenravno vpliva na množico, ki v umetninah ne more docela ločiti umetniške plati od predmetne, da torej niso vse umetnine za množico, celo pa ne za mladino, in vendar se po izložbah v reprodukcijah ponujajo množici in tudi mladini."⁹

"V Berolinu je izdalo policijsko vodstvo ukaz, s katerim se uvajajo posebne policijske patrulje, katere bode spremljal kriminalen komisar po mestu ter nadziral vsa okna iz izložbe, v katerih so slike, fotografije, stereoskopi, razglednice, knjige in izdelki iz gumija," lahko leta 1900 preberemo v Slovenskem narodu. "Ta ukaz je objavil socialno-demokratski list 'Vorwärts'. Berolinska morala stoji torej pod nadzorstvom policije. Značilno pri tem ukazu je to, da stoje slike in knjige na istem mestu kakor izdelki iz gumija. Policiji je pač vse jedno!"¹⁰ Kratko obvestilo je bilo v Slovenskem narodu objavljeno pod naslovom "Lex Heinze". "Lex Heinze" oziroma "lex Heintze" (imenovan po nekem Heintzeju, konec 19. stoletja v Berlinu vpletenem v moralni in nravni škandal, je bil zakon o javni moralii oziroma Kunstparagraf, ki so ga želeli sprejeti v Nemčiji. O njem so večkrat pisali tudi slovenski časniki.¹¹

Pisec članka Skrb za mladino, objavljenega v Slovenecu leta 1908, v njem si je prizadeval za ustanovitev društev za moralno varstvo mladine, pa je menil, da mladino po mnogih krajih, zlasti po mestih sistematično pohujšujejo, kajti dobičkaželjnost je docela skvarila javno moralo. "Kako malo se briga liberalno trgovstvo za dostojnost in vest, dokazujejo razna izložbena okna velikih in tudi malih trgovin n. pr. v Ljubljani. Slike, podobe, razglednice, ki predstavljajo nemoralnosti, vzbujajo pohoto in vlečejo v nebrzdanost, ilustrirane knjige, ki imajo očividno nenravni pomen, so prišle v naših krajih in trgovinah kar v navado. Drugod občinstvo ni tako mrzlo in potrpežljivo in ne trpi kar meni nič tebi nič takega javnega pohujšanja; če drugega ne, smili se jim nedolžna mladina, kateri se prav s takimi slikami vlije prvi strup nenravnosti v neomadeževana srca. Vsak trezen in pameten družinski oče bi moral spoznati, da se tudi pri nas čednost in nrvnost izpodkopa z nenravnimi predmeti v izložbenih oknih."¹²

Iz odgovora kamniškega Našega lista na Slovenčev članek izvemo, da je "lex Heinze" v Nemčiji pobudil ustanovitev zveze nemških umetnikov, imenovano Goethebund, ki si je prizadevala za zaščito svobodne umetnosti, in da tudi na Dunaju klerikalni moralisti niso uspeli s svojimi prizadevanji. "Ljubljana dandanes tudi ni več kranjska vas, in kar se sme videti na krščanskem Dunaju, pač smemo gledati tudi v napredni Ljubljani. Umetnosti tudi Slovenci ne bomo pustili preganjati, resnične nesramnosti pa ne trpi noben omikanec."¹³

Nemški Lex Heintze se je na nenavaden način dotaknil tudi prve izmed Vavpotičevih Prešernovih umetniških razglednic, ko je bila ta razstavljena v Novem mestu. Razglednica je namreč naletela na podobne očitke kot muza na Prešernovem spomeniku. V začetku leta 1900, ko je nemški državni zbor že sprejel "lex Heintze", nasprotovala mu je samo še vlada, je bila v izložbi znanega novomeškega trgovca Alfonza Oblaka, ki je imel svojo trgovino v hiši na glavnem mestnem trgu, na ogled prva izmed Vavpotičevih Prešernovih razglednic, na kateri je Vavpotič upodobil tudi "ženskega angelja" z golimi

prsmi. 27. februarja, na pustni torek, je novomeški okrajni glavar Oblaku preko sluge okrajnega glavarstva sporočil, da mora Prešernovo razglednico nemudoma odstraniti iz izložbe, ker je pohujšljiva.

Ukaz okrajnega glavarja je komentiral Slovenski narod. Novomeški okrajni glavar naj bi po mnenju Slovenskega naroda uspel prekositi vse nemške državnike. Medtem ko je v Nemčiji še vedno potekal boj glede t. i. "Lex Heintze", je uspel novomeški glavar ta zakon v Novem mestu na tihem vpeljati. Njegov ukaz je bil izdan na najprimernejši dan, namreč na pustni torek, in je zato naletel na primeren odmev med občinstvom. S tem ukazom je novomeški glavar uspel prekositi vse tiste kričače, ki so v nemškem državnem zboru rogovilili proti svobodni umetnosti. Prekositi je uspel celo berlinsko policijo, ki se je spotikala ob popolnoma golih figurah na neki sliki švicarsko-nemškega slikarja Arnolda Böcklina (1827-1901), kajti pohujšljiva se mu zdi celo nedolžna, decentna podoba na Prešernovi razglednici. "Ne mislimo se z gosp. glavarjem spuščati v razpravo o umetnosti sploh in o pohujšljivosti umetniških proizvodov, ker smo prepričani, da je to zanj s sedmimi pečati zapečateni knjiga, to pa nam lahko verjame, da bi se ves svet lahko na glas smejal, ako bi izvedel za njegov ukaz in poznal razglednico, na katero je padla njegova nemilost. Ako se novomeška mladina ne bo ob ničemer drugem pohujšala, kakor ob teh razglednicah, potem pridejo Novomeščani kot angeljsko nedolžni ljudje v nebeško kraljestvo. Priporočali pa bi gospodu glavarju, naj svoje lex Heintze ne vporablja samo tedaj, kadar se gre za nedolžne razglednice, ampak naj se je spomni tudi tedaj, kadar bodo zopet hodili 'gospodje' h kaki Lizi v vizite!"¹⁴

14 Po: Lex Heintze v Novem mestu, Slovenski narod, 1900/52.

Slovenski narod je objavil tudi dopis, ki ga je prejel iz Novega mesta: "Prepoved, koji je zapadla od našega, sedaj v Parizu v popolnjenje svojih študij nahajajočega se vrlega someščana, g. akademičnega slikarja Vavpotiča izdelana umetniška razglednica, povzročila je tukaj občno nevoljo. Vsi odobravamo vašo lekcijo izvrševatelju novomeške lex Heinze. Potrebno je pa tudi širšemu občinstvu zvedeti o pravem izviru te prepovedi. Osrečeni smo namreč z nekako stransko nemško-klerikalno žensko vlado, za koje hrbtišče se skrivata dva svetopisemska doktorja. Le-ta ščuvata žene, one pa -. Vsi skupaj imajo pa dovolj pred svojimi lastnimi pragi pometati. Ni nam na tem, da bi vas prosili, nam odpreti vaše predale za novomeško 'cronique scandaleuse', vendar bomo neljubo k temu prisiljeni, ako bo ta klika še nadalje svoje kozolce preobračevala. Povedali bomo na polna usta, kako je neki 'gospod' v svoji 'duhovitosti' pil črnilo mesto rujne kapljice, izdal tajnosti hiše št. 233, zapel balado o 'debeli Lizi', govorili o molku na plesu, o neki ženski deputaciji v zadevi nemških misionerskih propovedij itd. itd. Kdor ima toliko masla na glavi, kakor ta klika, naj nikaar ne hodi na solnce!"¹⁵

15 Lex Heinze v Novem mestu, Slovenski narod, 1900/56.

Novomeški dopisnik je Slovenskemu narodu poslal tudi eno od dveh razstavljenih razglednic, na katerih je Oblak z rdečim "oblatom" pokril pohujšljiv del (najbolj znan tovrsten primer posega v umetniško delo je opravil Daniel da Voltera na Michelangelovih freskah v Sikstinski kapeli v Rimu), da bi ju še nadalje obdržal v izložbi. O tej trgovčevi domisljici je znova poročal Slovenski narod. "Habent sua fata libelli – to velja tudi o umetniški razglednici akademičnega slikarja Vavpotiča. Ta krasna razglednica, ki ilustruje tako poetično znan sonet od Prešerna, se je morala vsled visokega ukaza umakniti iz izložbenega okna trgovca Oblaka v Novem mestu, da bi se ondotne

Damir Globočnik
"LEX HEINTZE"
V NOVEM MESTU

16 Lex Heinze v Novem mestu, Slo-
venski narod, 1900/59.

17 Po: Lex Heinze v Novem mestu,
Slovenski narod, 1900/61.

Ivan Zajec: Spomenik pesniku Fran-
cetu Prešernu, 1905, Prešernov trg v
Ljubljani
(Kipar Zajec je dobil pogodbo za
postavitev spomenika jeseni 1900.
Kipar ga je izdeloval na Dunaju. Delo
se je zavleklo zaradi različnih sporov.
Duhove je burila predvsem razgoliče-
na alegorična muza pesništva. Tako je
bil spomenik dokončan šele jeseni
1904. leta. Podstavek je delo arhitek-
ta Maksa Fabianija - op. L. Reščič)

*pobožne duše, ne pohujševale nad golimi prsmi – angelja! Včeraj pa smo dobili tako razglednico, na kateri je tisti nemoralni angelj že primerno oblečen. Na svojih pohujšljivih prsah ima namreč angelj sedaj prilepljen kosec rudečega oblata, ki je s paralelnimi črtami prav 'umetniško' kariran. Tako je sedaj angelj tak, da sme celo pred oči vsake – gospe. Mi ne vemo, ali je na ta način popravil angelja gosp. Oblak sam, ki je znan univerzalen genij, ali pa je ravnal po navodilih novomeških najvišjih krogov. Vsekakor pa se stvar priporoča, tudi za cerkve, kjer se vendar nahaja tu in tam kaka slabo oblečena svetnica. Vivat sequens!"*¹⁶

Na komentar Slovenskega naroda na račun njegove domislice se je s pojasnilom odzval trgovec Alfonz Oblak, ki je poudaril, da je pokrtil angelovo goloto samo pri dveh razglednicah, ki sta bili na ogled v izložbenem oknu. Rdeči "oblat" pa se da zlahka odstraniti z vsakim nožem. To je storil, ker mu je bilo prepovedano, da bi razstavil razglednice z golimi prsmi. Razglednici nista bili namenjeni za prodajo. V njegovi odsotnosti pa je v trgovino prišla neka gospodična, Alfonz Oblak je domneval, da je bila najbrž zaupnica dopisnika Slovenskega naroda, ki je zahtevala ravno eno od dveh razglednic iz izložbe. Razglednico je najbrž izročila dopisniku Slovenskega naroda, ki sedaj njega samega zmerja z "genialnim umetnikom" in "genialnim izumiteljem".¹⁷ Nadaljnja usoda Vavpotičevih razglednic iz izložbe novomeškega trgovca Alfonza Oblaka ni znana.

POGREB IVANA KROMARJA LETA 1922 V ČRNOMLJU

Sokolska manifestacija v luči takratnih političnih dogodkov

V Slovenijo so sokolsko organizacijo in idejo prinesli s Češke slovenski študenti, ki so študirali v Pragi. Leta 1864 v Ljubljani ustanovljen Južni Sokol je bil kmalu preimenovan v Ljubljanski Sokol. Pod vplivom razgledanega, liberalno usmerjenega pisatelja in pesnika Frana Levstika pa je organizacija notranje zaživela neodvisno od češke. Bolj kot po zunanjih narodnih manifestacijah je bil pomen Sokola očiten v njegovi moralni telesnovzgojni vsebini. Ko pa je organizacija pod vplivom trgovstva, poleg obrtnikov in uradnikov najštevilčnejšega in odločilnega sloja, začela spreminjati sokolsko idejo po svojih interesih, je Levstikov vpliv kmalu zamrl. Organizacija je služila samo potrebam dviga narodne zavesti s prirejanjem narodnih manifestacij v boju proti nemškemu vplivu.

Prebujena narodna zavest in privlačnost telovadbe je v letih med 1910 in prvo svetovno vojno imela za posledico nastanek slovenskih sokolskih društev v skoraj vseh mestih in trgih.

Zaradi vse močnejšega vpliva sokolstva v slovenski javnosti so njegovi nasprotniki – drugi del meščanstva – sledili sokolskemu zgledu. Leta 1906 je Janez Evangelist Krek v okviru Slovenske krščanske socialne zveze (SKSZ), katere predsednik je bil, ustanovil Telovadni odsek, najprej v Ljubljani, potem pa še drugje. Leta 1907 je bila ustanovljena Zveza telovadnih odsekov SKSZ, leta 1909 pa so ti odseki in zveza dobili ime Orel, prav tako po češkem zgledu.

Obe telovadni organizaciji – Sokol in Orel –, ki sta z uvedbo tudi še dramske in glasbene dejavnosti pritegnili širše družbene sloje, sta imeli svoje pokrovitelje v meščanskih političnih strankah; Sokol v liberalni, Orel pa v klerikalni stranki. Politične zdrahe so se tako zanesle tudi med sokole in orle. Prva je drugo označevala za “nenarodno” in “farško”, druga pa je Sokol prikazovala za “brezverskega” in “protidržavnega”.

V Črnomlju je bilo telovadno društvo Sokol ustanovljeno 1908 leta, in je kmalu imelo 130 članov. Da je bilo društvo ustanovljeno bolj iz potreb dviga narodne zavesti v boju proti nemškemu vplivu kot pa iz potreb po telovadbi, priča navedba pisca v Slovanskem narodu (liberalnem časopisu, op. avtorja) 27. novembra 1909, da je društvo prepotrebno “saj nam v resnici vsiljivi Kočevarji silijo v naše mesto”. V tem času so se Kočevarji, ki so v Rodinah, le nekaj kilometrov od Črnomlja, ustanovili podružnico nemškega “Shulvereina”, iz te vasi in bližnjega Maverlena “kot proti Črnomlju tekoča vserazdirajoča lava” vse bolj naseljevali v Črnomlju. Leto dni pozneje, 5. septembra 1909, pa je črnomaljski župnik Stanko Peharc ustanovil v Črnomlju društvo Orel s telovadnim odsekom.

Komaj sta bili ustanovljeni obe telovadni društvi, že so zaradi njune politične različnosti začele nastajati medsebojne razprtije, ki so se odražale v oviranju dejavnosti in prehajale v zasmehovanja in omalovaževanja. V Slovanskem narodu je bilo mogoče prebrati: “Črnomaljski čuki (posmehljivo ime, ki so ga sokoli nadeli orlom, op. avtorja) so vendar po dolgem času zlezli na dan. Dne 10. julija 1910 so organizirali veselico v razvalinah Komendske kašče, v nekdanji podzemski

kleti. Pač primeren prostor za čuke, ki radi gnezdiijo v starih razvalinah.”

V letih pred prvo svetovno vojno je v političnem pogledu največji del sokolstva na Kranjskem sledil idejam, zasnovam in akcijam liberalne stranke, boju zoper nemško prodiranje na zahod, proti monarhiji Avstro-Ogrske. Sokol je dobil k brezverskemu srbsko-ruskemu-slovanofilskemu pečatu še nov pečat protidržavne organizacije, Orel pa je, boreč se za zmago Avstro-Ogrske, še zrasel v patriotizmu.

O tem priča tudi dogodek med prvo svetovno vojno v Črnomlju, ki je bil močno odmeven v Beli krajini in izven, ko je sicer Bela krajina preživljala vojno razmeroma mirno, saj jo neposredne grozote bojišč niso prizadele, morala pa je seveda prispevati svoj krvni davek.

Poleti 1915 je Ivan Kromar, rojen v Ribnici, kovač v Črnomlju in član Sokola, v gostilni Josipa Matije Skubica v Črnomlju med popivanjem in razpravljanjem o takratni vojni, očitno nastrojen proti Avstro-Ogrski, izjavljal, da ima Srbija prav, da se brani in kljub opozorilu gostilničarja, naj v njegovi gostilni tega ne govori, ker bo lahko poleg njega tudi sam gostilničar nosil posledice, to nekajkrat glasno ponovil pred osuplimi gosti, ki so v strahu pred posledicami tako glasnega izražanja simpatije Srbom zapuščali gostilno. Ker ni prenehal, iz gostilne pa se tudi ni hotel odstraniti, je o tem Kromarjevem početju gostilničar obvestil žandarje, ki so Kromarja aretirali in odpeljali. Po nekajmesečnem preiskovalnem zaporu je bil na sodnem procesu v Ljubljani obsojen na smrt in 15. oktobra 1915 na Suhem bajerju pri Ljubljani ustreljen ter tam zakopan. Doma je pustil ženo in osem nepreskrbljenih otrok, ki so se preselili v Smuško lužo nad Semičem, od koder je bila doma njegova žena, in tam živeli v največji bedi.

Že v jeseni 1917 se je v slovenskih deželah v podporo “majske deklaracije” – državnopravne izjave Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu – začelo vsenarodno (deklaracijsko) gibanje, ki se je sčasoma usmerilo v popolnoma protiavstrijsko in protivojno. Deklaracija je na osnovi narodnostnega načela zahtevala samostojno državo jugoslovanskih narodov v Avstro-Ogrski.

Na seji črnomaljskega občinskega odbora 16. julija 1918, ko so po ukazu Kranjskega deželnega odbora razpravljali o resoluciji o “majski deklaraciji” in je ta zahteval, naj se resolucija brezpogojno sprejme, je prišlo do burne razprave zaradi splošnega ogorčenja nad takšno kršitvijo občinske samostojnosti. Večina odbornikov je vztrajala, da mora občina sprejeti svojo izjavo o “majniški deklaraciji” in pri njej vztrajati. Takšnega predloga župan Jožef Matija Skubic, ki je edini bil proti, ni hotel dati na glasovanje, češ da mu je tako naročeno. Ker občinski odbor ni hotel sodelovati pri kršitvi občinske samostojnosti in je hotel sklepati po svojem prepričanju, in ne tako, kot je bilo naročeno, predlagane resolucije niso sprejeli. Župan pa je zaprosil za novo “naročilo”.

Ko so 29. oktobra 1918 v Črnomlju zvedeli, da je v Ljubljani ustanovljen narodni svet tega dne proglasil osvoboditev vseh Slovencev na ozemlju nekdanje monarhije, so to svečano proslavili ter ustanovili narodni odbor, ki bo skrbel za varno življenje. V njem so bili: dr. Schaubach, Ušlakar, dr. Malnerič, dr. Ogrin, Jože Fabjan, Janko Stanič, lekarnar in sokolski starosta Vrankovič, učitelj Mikulič in Karel Müller.

Po končani prvi svetovni vojni leta 1918 je v novi državi SHS (Srbov, Hrvatov in Slovencev) s prvodecembrskim aktom Slovenija po-

stala državnopravna enota, toda le v začetku. Dobila je prvi organ oblasti, narodno vlado za Slovenijo, sestavljeno po sporazumu vodstev tedanjih vladnih strank in potrjeno po narodnem viječu, ki pa je delovala le nekaj časa po združitvi. V znamenju združitve, vendar s precejšnjo zamudo, je bila namesto te vlade 20. januarja 1919 imenovana "deželna vlada" za Slovenijo, ki jo je že imenoval regent. Njeno ime je izražalo zanikanje posebne slovenske narodnosti, tudi njen sestav je bil močno skrčen.

V novi državi so se gospodarske in socialne razmere vse bolj slabšale. Kmečki živelj, ki je prevladoval, so krotovičili visoki davki in druge dajatve. Kopičenje revščine pod slamatimi strehami Bele krajine je povzročilo mnogo demografskih sprememb, ki so se najbolj kazale v nenehnem upadanju števila prebivalstva.

Ker je vlada preslabo ukrepala proti revščini, so se vse bolj pojavljale protivladne dejavnosti. Ena takih je bila dejavnost semiškega župnika dr. Stanka Dostala, ki se je hitro širila po Beli krajini. Med ljudstvom je agitiral, naj se vojaki, ko dobijo poziv za vojsko, ne odzovejo. Poudarjal je, da se ne sme dovoliti, da bi vlada po raznih orožnikih, financarjih in drugih samo jemala; ljudem pa je to stališče posredoval na shodu v Semiču 5. januarja 1919. Že leta 1916 je v Semiču na shodu 29. decembra predlagal resolucijo: Smo za zvezo s Srbijo, ampak le v republiki!. Ljudje so se vse bolj razburjali. Fantje že niso več hoteli v vojsko. Začelo je vreti. Slovenski narod je objavil novico, da se je v tem delu Bele krajine razpaslo boljševisko gibanje, posebno še, ko je bil leta 1919 ovadeni črnomaljski čevljar Franc Vardjan, ker je javno hvalil Srbe, obsojen na večmesečno ječo in je le za las ušel sodnemu postopku in smrti, črnomaljsko učiteljstvo pa grajano, da poučuje sokolski naraščaj in se udeležuje sokolskih izletov, kar je bil takrat "velik greh".

Sokolski duh, ki je postajal vse močnejši, je bil očiten v vse večji sokolski dejavnosti. V Črnomlju se je to posebno kazalo v prizadevanjih za zidavo sokolskega doma. V ta namen je bil ustanovljen poseben sklad. Mnogi Črnomaljci in okoličani so vanj darovali sredstva; med prvimi starosta Sokola, črnomaljski lekarnar mr. ph. Špiro Vrankovič 1.000 kron, prav toliko Angelca Kvas ter družina Šetina.

V pripravah na koroški plebiscit (glasovanje o državni pripadnosti koroških Slovencev), ki je bil 10. oktobra 1920 in se je žal iztekel v korist Avstrije, je bil v Črnomlju ustanovljen Koroški odbor, ki je 18. julija istega leta priredil veliko slavje, na katerem so se navzoči javno izrekli za pripadnost koroških Slovencev jugoslovanski državi.

Sokolstvo, ki je bilo za časa Avstro-Ogrske najštevilčnejša in najdelavnejša nacionalna tvorba med Slovenci, je z bojem za osvoboditev izpod Avstro-Ogrske ter za zблиževanje in združitvev jugoslovanskih narodov zavzelo v slovenskem narodu pomembno mesto. Prav zato je imelo ob razpadu Avstro-Ogrske Jugoslavijo za svojo tvorbo, dokler niso spoznali, da takšna, kakršna je bila, ni dežela njihovih sanj. Stališče o enem narodu, narodu Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki ga je poudarjal tudi slovenski in hrvaški sokolski sabor 6. januarja 1919 v Ljubljani, se je v naslednjih letih sistematično in z vso državno močjo spreminjalo v nadoblast Srbov ter izkoriščanje in zatiranje po tem "vodilnem narodu".

Nadaljnja leta so minevala v utrjevanju nadoblasti srbskega naroda in v boju za enakopravnost vseh narodov, ki so hoteli živeti v skupni, toda pravični skupnosti. V tem boju se je sokolstvo obnašalo kot vodil-

na sila, kot nekak čuvar in soupravljalca države, ki jo je imelo za svoj proizvod.

Zato je hotel slovenski Sokol kot uvod v pričakovani prihod novega kralja Aleksandra na 1. vsesokolski zlet v Ljubljano leta 1922 manifestativno opozoriti nase, na vlogo Sokola v boju za osvoboditev izpod Avstro-Ogrske, za zблиžanje in združitve enakopravnih narodov Jugoslavije. In kaj je bilo bolj primerno za uresničitev tega namena, za okrepitev narodne zavesti kot pompozen prenos posmrtnih ostankov Ivana Kromarja, na smrt obsojenega in ubitega za sokolsko idejo?!

V marcu leta 1922 je sokolsko društvo v Črnomlju začelo z akcijo za prenos Kromarjevih posmrtnih ostankov na pokopališče v Vojno vas. V ta namen so za 1.500 kron kupili parcelo za grob na pokopališču v Vojno vasi, da bi tam pokopali prepeljane posmrtno ostanke Ivana Kromarja. Grobnico je potem tam izdelal domači zidar Spreitzer. Ves gradbeni material pa je podaril podstarosta Sokola Pavel Klemenc. Nagrobni spomenik, težak 3000 kg, je izdelal domači umetnik Josip Jerman iz Nakla nad Črnomljem. V sredini spomenika je izdelan mišičast, krepak mladenič, Sokol, za katerega se zdi, kakor da živi iz trde skale, v roki pa drži lovorovo vejico nad zlatimi črkami napisa: "Tukaj počiva narodni mučenik kovač Ivan Kromar. Ustreljen dne 15/X. 1915 od avstrijskih krvnikov na Suhem bajerju pri Ljubljani. Sokol v Črnomlju prenesel je njegove ostanke iz Suhega bajerja in položil v ta grob dne 23/IV. 1922.- BODI TI LAHKA JUGO-SLOVANSKA ZEMLJA!"

Za takratni čas zelo odmeven dogodek si zato oglejmo natančneje, kot ga je opisal Slovenski narod.

V soboto, 22. aprila 1922 so krsto s posmrtnimi ostanki Ivana Kromarja, potem ko mu je združeni pevski zbor pod vodstvom ravnatelja Hubada odpel žalostinko Vigred, z vojaškega strelišča v Ljubljani v veličastnem sprevodu peljali po glavnih ljubljanskih ulicah na glavni kolodvor. Navzočih je bilo veliko ljudi. V sprevodu so bila sokolska društva z zastavami in predstavniki vojaških oseb ter kulturnih in drugih organizacij. Udeležili so se ga tudi vodja demokratske stranke in bivši ministrski predsednik Ljubo Davidović, minister Kosta Timotejevič, bivša ministra Milivoj Jovanović in dr. Vekoslav Kukovec, narodna poslanca prof. Reisner in dr. Stevčić. Te veličastne narodne manifestacije se je v Ljubljani udeležilo nad 1500 ljudi.

Na vseh večjih železniških postajah so Kromarju izkazale čast množice ljudi, zlasti v Višnji Gori, Trebnjem in Novem mestu.

Črnomelj je bil ves v črnih zastavah. Na železniški postaji je čakala množica Belokranjcev. Navzočih je bilo nad 500 sokolov, poleg belokranjskih še iz Karlovca, Zagreba, Krškega, Brežic, Novega mesta in drugih krajev Dolenjske, iz Ljubljane ter Maribora, Celja in Trbovelj. Navzoči so bili predstavniki požarne brambe iz raznih krajev. Predstavnike je poslalo tudi Sokolsko zidarsko in tesarsko društvo iz Ljubljane.

Ko je vlak ob 10. uri pripeljal na železniško postajo, so krsto položili na okrašen voz, ob katerega se je postavila straža Sokolov. Pevci so pod vodstvom pevovodje Premelča zapeli Vigred, nakar se je razvil dolg sprevod z okrog 5000 ljudmi, ki se je do pokopališča v Vojni vasi pomikal dve uri. Na čelu so bili jezdec - sokoli, za njimi pa so se razvili zagrebški fanfaristi, starešinstva raznih sokolskih žup z dr. Rikom Fuxom, predsednikom Zveze Sokolov; sokoli iz Bojanc in

Janez Kramarič
POGREB IVANA KROMARJA
LETA 1922 V ČRNOMLJU

Zgoraj: grob Ivana Kromarja s spomenikom v Vojni vasi
Desno: Kromarjev pogreb 22. aprila 1922 v Črnomlju

Adlešičev so bili v narodnih nošah; sledili so predstavniki jugoslovan-
skih dobrovoljcev in ljubljanskih naprednih ženskih društev ter mladi-
na, ki je nosila napise "Slava narodnemu mučeniku Ivanu Kromar-
ju". Od železniške postaje do mesta je bil nepregleden špalir nad 1500
ljudi.

Sprevod se je pomikal skozi Črnomelj ob zvokih žalnih koračnic
zagrebških fanfaristov in godbe Dravske divizije pod vodstvom ka-
pelnika dr. Čerine. Stari Črnomaljeci so povedali, da je ravno takrat,
ko je bil sprevod v bližini hiše gostilničarja Matije Josipa Skubica, iz
redkih oblakov močno zagrmelo in nad mestom je švignila strela, da
so vsi onemeli.

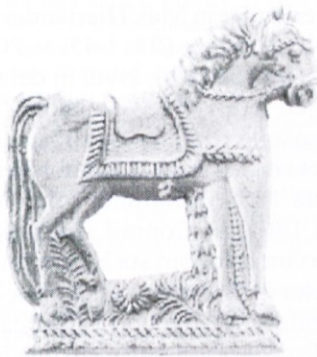
VIRI:

Dolenjske novice, št. 38, 17. 9. 1909
Kronika župnije Črnomelj
Kronika župnije Semič
Leksikon Cankarjeve založbe, Ljub-
ljana 1984
Lubej Franc, Odločitve - Boj za demo-
kratizacijo sokolstva na Slovenskem,
Partizanska knjiga, Ljubljana 1980
Slovenski narod, št. 40, 19.2.1909, št.
273, 27.11.1909, št. 169, 13.7.1910, št.
166, 24.7.1918, št. 13, 16.1.1919, št.
78, 1.4.1919, št. 117, 30.6.1919,
št.190, 15.8.1919, št. 16, 21.1.1920, št.
69, 24.3.1920, št. 167, 25.7.1920, št.
90, 20.4.1922, št. 94, 25.4.1922

Ko so krsto položili v grob, je spregovoril Vrankovič, načelnik črno-
maljskega Sokola, ki je po govoru odkril nagrobni spomenik. Zbor je
zapel Blagor mu in hrvaško žalostinko Oj spavaj sladko srce drago.
Starosta novomeške sokolske župe dr. Vašič je opisal grozote borbe,
ki jo je moralo pretrpeti jugoslovansko ljudstvo za uresničenje svojih
idealov svobode in enotnosti. Godba je nato zaigrala Bože pravde.
Nadučitelj Lovšin iz Vinice pa je ob grobu slovesno izrekel prisego
medsebojne ljubezni in enotnosti. Pogrebna slovesnost je trajala vse
do 13.30.

Politični namen je bil dosežen. Tragedija Ivana Kromarja je odjek-
nila po vsej Jugoslaviji. O njem so pisali vsi časopisi v Jugoslaviji,
nekateri tudi v tujini, zlasti v Ameriki – kot je takrat obvestil Slove-
nski narod. Številna družina pok. Ivana Kromarja pa je v Smuški luži
nad Semičem životarila in čakala boljših časov. Šele sedaj so se sokoli
spomnili nanjo in začeli zanjo zbirati prepotrebno pomoč. Odziv je
bil velik. Kronist črnomaljske župnije je takrat dodal kratkemu opisu
te velike pogrebne svečanosti, da se po ustrelitvi Kromarja ni nihče
od sokolov spomnil njegove vdove in njenih osmih napreskrbljenih
otrok, da bi jim pomagal; ko bi jih ne podpiral semiški župnik, bi vsi
od lakote pomrli. Grenak priokus politično sicer uspešnega sokolske-
ga prizadevanja.

V BREŽICE PO STRDNEGA KONJIČA

Konjiček, izdelan iz gline po originalnem lesenem modelu za figuralni medeni piškot. Original modela hrani Posavski muzej Brežice. Foto: H. Oršanič.

¹ Franc Šetinc, Zaklad v Jovsih, Ljubljana 1995, s. 21.

Medičarstvo je bilo izrazito mestna obrt, ki je obsegala izdelavo dekorativnih figuralnih medenjakov (lecta), brezalkoholnih in alkoholnih medenih pijač, izdelavo in predelavo voska v sveče in druge voščene izdelke in vlivanje voščenih votivnih figuric. Osnovni načini izdelovanja medenega peciva so bili v preteklosti: prostoročno oblikovanje medenega testa, izrezovanje lecta s kovinskimi modeli, vtiskovanje testa v lesene modele, v novjšem času pa izdelava živobarvnega lecta z barvnimi premazi s krasilnimi vrečicami in tiskanimi nalepkami. Zadnji je bil izdelan že iz sladkornega testa. Med najbolj znanimi lecti, ki z motivom in simboliko nedvoumno sporočata namen, je gotovo lectovo srce z ogledalcem in priložnostnimi, navadno ljubezenskimi verzi. Lectovo srce je bilo najpopularnejše fantovo darilo dekletu v času med svetovnjima vojnoma. Podarjala so jih tudi dekleta fantom, vendar navadno kot vračilo. O prijaznem spominu na praznike in lect, ki so ga bili veseli posebno otroci, govori pisec iz dobovskih krajev: "Za Tončka ima vsak praznik posebno podobo. Žegnanjske nedelje se najraje spominja po štantih, pisanem lectu in vročih klobasicah, ki jih mesár s palico vleče iz velikega kotla z vrelo vodo in jih veselo razkazuje, da se mimoidočim cedijo sline."¹

Prostoročno oblikovanje medenega peciva je na Slovenskem izpričano v 14. stoletju, prvi znani modeli za medenjake v Evropi pa so iz 15. stoletja. Medičarji so na Slovenskem razmeroma redko arhivsko izpričani: po dva ali trije v drugi polovici 17. stoletja v Ljubljani, eden v Celju, dva v Mariboru, sredi 18. stoletja dva v Škofji Loki in v drugi polovici 18. stoletja dva v Kranju in eden v Brežicah. Domnevno so bili vsaj do 18. stoletja lectarski izdelki namenjeni predvsem meščanom in plemičem. Slovenski etnografski muzej v Ljubljani hrani obojestransko izrezljan model z drobnimi erotičnimi motivi, ki je bil, neznano kje, izdelan za plemiškega naročnika. V 18. in 19. stoletju, v 20. stoletju pa zlasti do druge svetovne vojne, je bila izdelava lectov precej razširjena, posebno od 19. stoletja dalje pa je široko znana prodaja na sejmiših v mestih in pred cerkvami. Lecte oz. figuralno oblikovane medenjake so medičarji prodajali v manjših trgovincah, ki so jih najpogostejše imeli v stanovanjskih hišah zraven svojih delavnic. Poleg tega so z izdelki trgovali na stojnicah na vseh semanjih dneh, žegnanjih in cerkvenih praznikih. Tako kot v drugih slovenskih krajih so tudi v Brežicah botri z lectarskimi izdelki skoraj vedno obdarili svoje birmance. Lecte so kupili na sejmskih stojnicah, kjer so svoje izdelke na ta dan ponujali poleg medičarjev tudi drugi mestni in okoliški obrtniki. Do zaslužka je tedaj prišel tudi mestni fotograf, ki je napravil spominske posnetke večine botrov z birmanci, ovešenimi z uricami in *paternoštri* – rožnimi vencami iz medenega testa.

Sanje o uri kot birmanskemu darilu so ostale neizpolnjene želje mnogih birmancev pred drugo svetovno vojno, saj so jih lahko kupili le redki botri. Dosti lažje so bile uresničene želje po urah iz medenega testa, strdnih konjičih, srcih, punčkah in drugih sladkarjih. Premožen boter je imel tudi po deset birmancev hkrati, vse je obdaril in nastal je fotografski posnetek botra z birmanci, na katerem imajo enak medeni nakit, ki so ga nekateri med potjo domov tudi pojedli.

² Rojstne, poročne in mrliške knjige župnije Brežice, Matični urad Brežice, Arhiv RS v Ljubljani, Škofjski arhiv Maribor.

³ V oklepaju so navedene prvotne hišne številke, spremenjene v drugi polovici 19. stoletja.

⁴ Zapisnik duš za tujce v mestni župniji Brežice od leta 1866 do vključno leta 1877, Župnija Brežice, škatla 5, knjiga 7, Škofjski arhiv Maribor.

⁵ Gostilničar Leopold Štirn je dal leta 1932 pritlično hišo nadgraditi v nadstropno; istega leta je hišo blagoslovil pater Dionizij Dušej, gvardijan. V nacionalizirani gostilni Štirn je po drugi svetovni vojni delovala Mlečna restavracija, pred nekaj leti pa so v denacionalizirani gostilni odprli lokal Kitajski zid, ki gosti s kitajsko hrano.

⁶ Javnosti je bolj poznan njegov mlajši brat Viktor Tiller, rojen leta 1878, ki je napisal več krajših monografij o mestih v Posavju.

⁷ Zapisnik duš za tujce v mestni župniji Brežice (brez letnic, verjetno od leta 1888 dalje), Škofjski arhiv Maribor, Župnija Brežice, škatla 5, knjiga 8.

V Brežicah je od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne izpričanih vsaj sedem delujočih medičarjev in svečarjev, večinoma doma s Koroške, med njimi sta dva para očetov in sinov – medičarjev: Georg Kolman (ali Komon), Karl Ernest Faninger in Ernest Faninger, Johan Tiller, Andreas Wolf, Johann Hierländer in Max Hierländer².

V šestdesetih letih 19. stoletja je v hiši Brežice (25)³ 45, v 20. stoletju sicer dobro znani po Poljanškovi parni pekarni, živel in delal mestni medičar Karl Ernest Faninger, rojen leta 1831 v Beljaku. Za ženo je vzel štiri leta starejšo Ano Zabukošek iz celjske medičarske družine, v Brežicah pa se jima je rodilo pet sinov⁴: Ernest Josef, rojen in umrl leta 1857, Ernest Adolf, rojen leta 1858, Raimund, rojen in umrl leta 1859, Eduard Josef, rojen leta 1861, in Conrad Andreas, rojen leta 1862, umrl leta 1863. Njunim prvim otrokom sta bila krstna botra Andreas Faninger – trgovec iz Beljaka in Theresia Sabukošek – medičarka iz Celja. Kasneje rojenim sta bila za krstna botra Andreas Faninger in brežiška mestna babica Ana Preskar. V zapisnikih duš in matičnih knjigah župnije Brežice po letu 1863 ni več najti zapisov o članih medičarske družine Faninger, vendar je iz drugih virov razvidno, da je obrt po očetu nekaj časa nadaljeval sin Ernest. Na istem naslovu je med letoma 1866 in 1877 že stanovala desetčlanska družina italijanskega zidarja Franca Chicha, v zadnjem desetletju 19. stoletja pa je hišo kupil pek Ignacij Poljanšek.

V obdobju, ko viri prenehajo omenjati brežiškega medičarja Faningerja, pa je začel v mestu delati medičar Johann Tiller, rojen leta 1836. V hišo gostilničarja Dominika Zehnerja v Brežicah (30) 35 na severnem delu mesta se je Tiller priženil, hiša pa je bila v 20. stoletju znana kot Štirnova gostilna⁵. Medičar Johann Tiller, triintriidesetletni sin češkega medičarja Johanna Tillerja, se je leta 1869 v Brežicah poročil s hčerjo mestnega gostilničarja, dvajsetletno Carolino Zehner, rojeno na Dunaju. Rodilo se jima je devet otrok, leta 1869 prvorojenka Carolina na Dunaju, leta 1870 Janez, leta 1874 Maksimiljan, leta 1878 Viktor, leta 1879 Franc, leta 1882 Hugo itd. Medičarjeva žena Carolina, gostilničarka in mati številnih otrok, je zelo verjetno imela premalo časa, da bi opravljala gostilničarsko delo, zato so gostilno dajali v najem. Gostilniška najemnika sta bila Johann Gorišek z ženo in petimi otroki, po zgodnji smrti Caroline Tiller pa krčmar Janez Berlan, ki je tu živel z ženo in prav tako petimi otroki. O Tillerjevem medičarskem delu ni znanih podatkov, žal tudi materialnih ostankov medičarske dediščine ne poznamo, iz zapisov pa je razvidno, da je Tiller razen medičarskega opravljal tudi delo davčnega sluga. Po očetovi smrti leta 1910 je posest prevzel prvorojeni sin Janez Tiller⁶, po poklicu pisarniški oficiant, ki z medičarstvom ni nadaljeval.

Drugi medičar, ki je deloval v Brežicah v istem obdobju kot Tiller, je bil hkrati svečar, imel pa je tudi naslednika. Hierländerjeva medičarska in svečarska delavnica v pritlični hiši Brežice (69) 38 je stala tik župnišča poleg župnijske cerkve sv. Lovrenca. Medičar Johann Hierländer⁷, rojen leta 1853 v Gmündu, je v sedemdesetih letih 19. stoletja s svojo prvo družino, z ženo Alojzijo Meier iz Spitala na Koroškem in sinom Maxom, živel in delal v Brežicah v Lepšinovi hiši s hišno številko (79) 18. Nato se je preselil v hišo št. (69) 38, kjer je s svojo drugo ženo in otroki stanoval in opravljal medičarsko obrt zadnji dve desetletji 19. stoletja in tja do prve svetovne vojne. V Gmündu na Koroškem se je Johannu v prvem zakonu leta 1880 rodil sin Max, v Brežicah pa v drugem zakonu z deset let mlajšo Antonijo Messner

⁸ Mrliška knjiga, Brežice 3, 1871-1900, s. 379. Matični urad Brežice.

⁹ Zapisnik duš za domačine v mestni župniji Brežice, Župnija Brežice, skatla 4, knjiga 4, Škofijski arhiv Maribor; Zapisnik prebivalcev v Brežicah od leta 1896 do 1908, Župnija Brežice, knjiga 1, št. 27, skatla 8, Škofijski arhiv Maribor; Zapisnik duš za Brežice od leta 1908 dalje, Župnija Brežice, skatla 5, knjiga 5, Škofijski arhiv Maribor.

¹⁰ Zapisnik dohodkov in stroškov 1. župne cerkve sv. Lovrenca od leta 1899-1918, Župnija Brežice, skatla 6, knjiga 16, Škofijski arhiv Maribor.

¹¹ Zapisnik dohodkov in stroškov župne cerkve sv. Lenarta v Šentlenartu od leta 1906 dalje; Župnija Brežice, skatla 6, knjiga 14, Škofijski arhiv Maribor.

¹² "Darovi sveč se hvaležno sprejemajo: pa prosim barvanih ne, ker silno malo zaležejo, ker ne morejo prav goreti. Čiste, bele-rumene sveče ali voščene ali Milly!" Oznaniilo, 26. 1. 1930. Oznaniila 1927-1934, Župnija Brežice, skatla 6, knjiga 10, Škofijski arhiv Maribor.

¹³ Po drugi svetovni vojni in do nedavnega je bila v pritličju trgovina Barve-laki, danes pa je hiša v preurejanju in je last optika Rimea iz Krškega. Ob zidarskih delih so naleteli na dokumentarno pisemsko zapuščino medicarja Hierländerja, ki pa so jo, žal, zavrgli.

¹⁴ Zapisnik duš za tujce v mestni župniji Brežice od leta 1866 do 1877; Župnija Brežice, skatla 5, knjiga 7, Škofijski arhiv Maribor. Zapisnik duš za domačine v mestni župniji Brežice; Župnija Brežice, skatla 4, knjiga 4, Škofijski arhiv Maribor. Zapisnik duš za Brežice od leta 1908 dalje; Župnija Brežice, skatla 5, knjiga 5, Škofijski arhiv Maribor.

¹⁵ Zapisnik duš za tujce v mestni župniji Brežice (brez letnic, verjetno za obdobje od leta 1888 dalje), Župnija Brežice, skatla 5, knjiga 8, Škofijski arhiv Maribor.

¹⁶ Zapisnik duš za tujce (gostači) v mestni župniji Brežice od leta 1909 dalje, Župnija Brežice, skatla 6, knjiga 9, Škofijski arhiv Maribor.

¹⁷ Walter Sepp, Aus der Geschichte der steirischen Lebzelter und Wachszieher, v: Das steirische Handwerk, 5. Landesausstellung Katalog, Graz 1970, 1. Teil: Handbuch, s. 449-477.

hčere: Julijana (ki je dobila ime po botri Julijani Heider – ženi najemnika hotela v Brežicah) leta 1885, Marija, rojena in umrla leta 1887, Josepha, rojena leta 1888, in Gabriella leta 1890, po moževi smrti pa je vdova Antonija leta 1894 rodila še hčer Sofijo Messner. Johann Hierländer je umrl leta 1892 za jetiko, star osemindeset let⁸. Očetovo obrt v Brežicah je nadaljeval medicarjev prvorojenec Max, ki se je pri štiriindvajsetih letih poročil z dve leti mlajšo Veroniko Nagl iz Schwadorfa v Sp. Avstriji in se jima je v Brežicah leta 1906 rodila hči Hermina⁹.

Hierländerjeva svečarska delavnica je z voščenimi svečami redno oskrbovala župnijsko cerkev sv. Lovrenca v Brežicah¹⁰ vsaj do leta 1909 in v istem času tudi župno cerkev sv. Lenarta v Šentlenartu¹¹ in cerkev sv. Roka v Brežicah. Sočasno sta voščene sveče za cerkvene potrebe dobavljala Günther in Seeman, po prvi svetovni vojni, ko je svečarska obrt prenehala, so sveče kupovali zlasti v trgovini Franca Lipeja. Ker je cerkev nebarvane voščene ostanke sveč odprodajala v Slovenj Gradec za pretapljanje, so, z razlago, da barvne ne gorijo dobro in nič ne zaležejo, v oznanilih nagovarjali vernike, naj darujejo nebarvane čiste voščene sveče.¹²

Precej verjetno so v Hierländerjevi medicarski delavnici izdelovali trdo medeno pecivo, ki se je vtiskovalo v lesene izrezljane modele. Te vrste pecivo so na splošno prenehali izdelovati po prvi svetovni vojni, ko so tudi v Brežicah začeli medicarsko obrt opuščati. Po letu 1919 je v Hierländerjevi hiši živel trgovec in upokojeni orožnik Vincenc Gregl z družino, v hiši pa je imel tudi manjši gostinski lokal.¹³

V Brežicah je tedaj, razen Hierländerja in Tillerja, deloval še medicar in svečar Andreas Wolf, ki je živel na hišni številki (28) 51, po letu 1908 številka 113. V hiši je pred njegovim prihodom delovala Jamnikova gostilna, ki jo je imel Wolf med letoma 1866 in 1877 v najemu. Sedemindvajsetletni sorodnik brežiškega mestnega medicarja Faningerja, Andreas Wolf, je bil rojen gostilničarju in mesarju Martinu Wolfu in Avgusti Faninger leta 1847 v Beljaku. Leta 1875 se je poročil s štiriindvajsetletno Brežičanko Marijo Slana. V hiši sta si v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja kot gostilničarja sledila še Medved in Druškovič, v 20. stoletju pa Bogovič¹⁴. Po Wolfu z medicarsko obrtjo na tem naslovu niso nadaljevali.

Pred drugo svetovno vojno so medene in druge slaščice izdelovali, nekateri pa samo prodajali. Znani so podatki o nekaterih medicarskih pomočnikih, ki so si morali nabirati delovne izkušnje pri medicarjih v različnih krajih. Tako se je okoli leta 1890 v Brežicah izpopolnjeval medicarski pomočnik Johann Ulreich iz Madžarske, rojen leta 1870, ki je delal in stanoval pri mojstru Hierländerju skupaj z brežiškim medicarskim vajencem Antonom Novakom¹⁵, rojenim leta 1876. Po prvi svetovni vojni je medene slaščice izdeloval in prodajal brežiški "sladčičar" Karol Novak, rojen leta 1890 v Predmestju 8, prodajal pa jih je tudi Rajmund Budin, v virih imenovan kot prodajalec južnega sadja, rojen leta 1878 v Kozani na Goriškem, z ženo Karolino Prinčič, prav tako doma iz Kozane¹⁶. Med prodajalci slaščic je bil še kramar Andrej Sebič, rojen leta 1867 v Šentjurju pri Celju, ki je stanoval v hiši Jožeta Novaka v Zakotu 20.

Medicarji ali léctarji, nem. Lebzelter, Lebkuchenverkäufer, so izdelovali tudi ploščate figuralne piškote, kar je pomen nemške besede Zelt, medtem ko so za besedo Leb- jezikoslovci mnenja, da bi utegnila izvirati iz staroslovanske besede za kruh – chlebu¹⁷. V

Brežicah so izdelovalcem lecta in sveč rekli lécetarji in voščeninariji, na Dolenjskem so njihovo dejavnost imenovali "krajcarkšeft", ker so pri tem trgovali z malim denarjem – krajcarjem.

Figuralno oblikovane medene piškote so poznali v vseh večjih krajih Slovenije, izdelovali so jih tudi v Avstriji, na Madžarskem, Češkem in Slovaškem. Najstarejši ohranjeni leseni model pri nas, s plemiški-mi grbi in raznimi drugimi motivi, sodi v 16. stoletje.

Nekateri slovenski muzeji, med njimi tudi Posavski muzej, hranijo lepe primerke lesenih modelov za medeno pecivo. Večina ohranjenih modelov izvira iz 19. stoletja, za Posavski muzej pa so bili zbrani leta 1940 v Krškem, kjer so nastali zametki Posavskega muzeja. Za takratno zbirko v Krškem jih je po vsej verjetnosti pridobil prizadevni zbiratelj Otto Auman. Večje število ohranjenih lesenih modelov so uporabljali v krški delavnici koroškega medičarja Engelberta Staryja, ki se je sredi osemdesetih let 19. stoletja priselil iz Železne Kaple na Koroškem. Stanovanje, delavnico in trgovino je imel v pritlični hiši v Krškem na hišni številki 80. Po njegovi smrti je vodila obrt njegova vdova Fani Stary, ko pa je zbolela, je z medičarstvom nadaljevala hči Elza Stary, poročena Sluga. V svoji delavnici je zaposlovala slaščičarja Lenarta, neko dekle in občasno delavca Žanka¹⁸, z obrtjo pa je nadaljevala vse do svoje smrti leta 1953. Pri izdelavi medenjakov je uporabljala modele, ki jih je podedovala od očeta Engelberta, njeni sodobniki pa se spominjajo, da je bil okras medenih piškotov, ki jih je pripravljala pred drugo svetovno vojno, v modri in roza barvi. Družina, ki je z medenjaki trgovala tudi na božjih potih, se je že ob štirih zjutraj z vozom odpravila prodajat na Svete gore na Bizeljskem in drugam¹⁹.

Izdelovanje modelov je bilo rezbarsko delo in je sodilo k znanju vsakega lectarja. Ker so se v 19. stoletju obrtni pomočniki morali izpopolnjevati pri različnih mojstrih, domnevamo, da so nekatere modele izdelali potujoči lectarski pomočniki. Večina modelov je figurativno izrezljana iz češnjevega ali hruškovega lesa.

Testo za medene piškote so po različnih receptih v osnovi pripravljali tako, da so prekuhanemu medu dodali rženo moko in dodatke (npr. zmlate klinčke in cimet). Testo so čimbolj trdo umesili in ga pustili najmanj 14 dni počivati, da se je uležalo. Nato so ga premesili in dodali do temne barve prepraženo moko. Trdo medeno testo so natlačili v negativno oblikovane lesene modele, vzeli iz modelov in spekli. Razen lecta so medičarji izdelovali in na sejmskih stojnicah običajno ponujali "šnite" – medene piškote, medeno pijačo "gvérc" in medico.

Iz medenega testa, vtisnjenega v rezbarjene lesene modele, so medičarji izdelovali piškote s človeškimi, živalskimi, predmetnimi in verskimi upodobitvami, ki so imele simboličen, včasih pa tudi samo zabavno-igriv pomen. Najpogostejše oblike medenih piškotov so bile: srca, konji, konjeniki, jeleni, ure in dojenčki.

Eden od najbolj pričakovanih praznikov je bilo pred drugo svetovno vojno marsikomu, posebno pa najmlajšim, proščenje in dogajanje na ta dan, ki ga o svojem kraju v literarnem delu opisuje Šetinc²⁰: "Raje kot hleb ima samo še lect pisane barve. Romarska nedelja v Dobovi je bila povezana s kramarskim dnem. Že kak dan prej so se zbirali pred cerkvijo lectarji, kramarji in berači, da si poiščejo najlepši prostor za trgovino in beračijo. 'Se že belijo štanti pri cerkvi?' si Tonček z rokami zasenči oči, da ga ne bi sonce zaslepilo. Če so kramarji in lectarji že prejšnji dan napolnili ves trg s stojnicami in

¹⁸ Medičarskega delavca Žanka je, po pričevanju Ive Stiplovšek, pred drugo svetovno vojno portretiral njen mož – slikar Franjo Stiplovšek, portret hrani jo v Štorah.

¹⁹ Pričevanje Ive Stiplovšek (1904-2001), Brežice. Ivanka Počkar, TZ/1993.

²⁰ Franc Šetinc, Zaklad v Jovsih, Ljubljana 1995, s. 71.

kakšno prislonišče k plotu Pregerjeve trgovine, zanesljivo ve, da bo velik in vesel praznik. Drugače je ob dežju, ko je le nekaj štantov stisnjenih k obzidju blizu cerkve in je trg malone prazen. Tedaj je ves nesrečen in praznik se mu zdi pust. Najhuje pa je, kadar je zaradi slabega vremena proščenje brez vrtiljaka, kajti brez njega si otroci romanja ne morejo niti zamisliti. Divje se vrtiljaki v taktu zmeraj istega lajnarskega napeva, v katerega se mešata otroški vrišč in klopotanje bosih nog, ki poganjajo kolo, da se zadeva sploh lahko vrtiljaki.”

Figuralni medeni piškoti spominjajo na lepše in praznične trenutke v življenju ljudi v preteklosti. V znak ljubezni in naklonjenosti so si jih darovali med seboj predvsem zaljubljeni ter starši in botri otrokom. Kupovali so jih doma pri medičarju in na stojnicah na sejemske dni, ob žegnanjih in drugih cerkvenih praznikih, ob različnih življenjskih mejnikih, za godove, prvo obhajilo in birmo. Strdni konjič, srce, ura in rožni venec iz medeno-testenih kroglic z medičarjeve stojnice sta bila največja otroška želja na sejmih in žegnanjih pred drugo svetovno vojno v mnogih slovenskih krajih.

Ura - kopija medenega piškota, izdelana iz gline v konservatorski delavnici Posavskega muzeja Brežice po originalnem lesenem modelu, ki ga hrani muzej; foto: H. Oršanič

LITERATURA IN VIRI:

- Bogataj Janez, Domače obrti na Slovenskem, Ljubljana 1989, s. 89-93
Križ Ivica, Etnološka zbirka Dolenjskega muzeja, Novo mesto 1990
Križ Ivica, Medičarstvo in svečarstvo na Dolenjskem, Katalog razstave v Dolenjskem muzeju v Novem mestu od 24. 11. 2000 do 23. 9. 2001, Novo mesto 2000, s. 31-33, 47-49
Makarovič Gorazd, Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981, s. 122-124
Makarovič Gorazd, Votivi, Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja 2, Ljubljana 1991
Oznanilo, 26.1.1930. Oznanila 1927-1934; Župnija Brežice, škatla 6, knjiga 10, Škofijski arhiv Maribor
Rogelj Škafar Bojana, Ljubezen je v zraku, Vodnik ob razstavi v Slovenskem etnografskem muzeju, Ljubljana 2000
Rojstne, poročne in mrliške knjige župnije Brežice, Matični urad Brežice, Arhiv RS v Ljubljani, Škofijski arhiv Maribor
Sepp Walter, Aus der Geschichte der steirischen Lebzelter und Wachszieher, v: Das steirische Handwerk, 5. Landesausstellung Katalog, Graz 1970, 1. Teil: Handbuch
Sepp Walter, Štajerski lectarji in svečarji, Ljubljana 1971
Šetine Franc, Zaklad v Jovsih, Ljubljana 1995
Zapisnik dohodkov in stroškov 1. župne cerkve sv. Lovrenca od leta 1899-1918; Župnija Brežice, škatla 6, knjiga 16, Škofijski arhiv Maribor
Zapisnik dohodkov in stroškov župne cerkve sv. Lenarta v Šentlenartu od leta 1906 dalje; Župnija Brežice, škatla 6, knjiga 14, Škofijski arhiv Maribor
Zapisnik duš za Brežice od leta 1908 dalje; Župnija Brežice, škatla 5, knjiga 5, Škofijski arhiv Maribor
Zapisnik duš za domačine v mestni župniji Brežice; Župnija Brežice, škatla 4, knjiga 4, Škofijski arhiv Maribor
Zapisnik duš za tujce (gostači) v mestni župniji Brežice od leta 1909 dalje; Župnija Brežice, škatla 6, knjiga 9, Škofijski arhiv Maribor
Zapisnik duš za tujce v mestni župniji Brežice (brez letnic, verjetno za obdobje od leta 1888 dalje); Župnija Brežice, škatla 5, knjiga 8, Škofijski arhiv Maribor
Zapisnik duš za tujce v mestni župniji Brežice od leta 1866 do 1877; Župnija Brežice, škatla 5, knjiga 7, Škofijski arhiv Maribor
Zapisnik prebivalcev v Brežicah od leta 1896 do 1908; Župnija Brežice, knjiga 1, št. 27, škatla 8, Škofijski arhiv Maribor

MUZEJ MIKLOVA HIŠA

Ribnica

JANKO TROŠT

Prodajalec ribniških lončenih izdelkov

Staša Vovk

ČETRTO STOLETJE S FOLKLORNIM DRUŠTVOM

Pogovor z Branko Moškon

Branko

Verjamem, da večina nas, kadar pomislimo na folklorno društvo Kres, pomislimo tudi na Branko Moškon. In kako ne bi? Bila je z društvom od začetka, strokovno ga vodi ves čas, vseh petindvajset let. Koliko dela, truda, učenja, brskanja in iskanja, da bi iz skoraj pozabljenih spominov izbrskali, kar bo zaživel na odru. In živelo naprej. Zato se ob petindvajsetletnici o preplesani poti, o ubranem koraku in spotikanjih, o lepih in grdih rečeh, o ljudeh, ki so in še živijo s Kresom, in tistih, ki so bili le začasni gostje, in o njej sami, o njeni življenjski poti, povezani s Kresom, pogovarjamo z njo.

Branka Moškon, rojena Županič, 17. februarja 1948, je osnovno šolo obiskovala v Metliki, gimnazijo v Črnomlju, Pedagoško akademijo v Ljubljani, smer tehnična vzgoja-kemija. Dvajset let uči na Osnovni šoli Grm v Novem mestu. Petindvajset let strokovno vodi Folklorno društvo Kres in tvorno sodeluje v ljubitejskem kulturnem ustvarjanju in poustvarjanju.

- Dolgo te poznam, Branka, velikokrat sva se pogovarjali in razpravljali, se skupaj jezili in veselili, marsikaj sva skupaj tudi naredili, vendar o deklici, ki je odraščala v Metliki, na oni strani Gorjancev, ne vem skoraj nič. Bi mi povedala, kako si preživljala otroška in mladostna leta, v kakšnem okolju in med kakšnimi ljudmi si odraščala, da si s seboj v Novo mesto prinesla svojo vedrino in človeško toplino, optimizem in delavnost, radovednost in željo po vedeti in spoznati kar največ ...

Odraščala sem v Metliki z mamo, očetom in bratom in vsi smo plesali in prepevali pri Metliški folklori. Moja mama je bila od svojega šestnajstega leta vojarinka, to je pevka, ki vodi metliško obredje. Včasih, še pred drugo svetovno vojno, so se Metličani na veliki ponedeljek zbrali na Pungartu in "zavirali kolo". Plesali so brez glasbene spremljave, samo ob petju in brez narodnih noš, v "praznjih oblekah", kot je za velikonočne praznike v navadi. Na pobudo profesorja Marolta so ustanovili Metliško folkloro in se oblekli v narodne noše. Tako sva midva z bratom plesala, pela in igrala v tamburaškem zboru, ki ga je vodil Silvo Mihelčič starejši, v narodnih nošah. Živo se spominjam tudi pustnega časa. Takrat, v letih 1964 in še nekaj let, smo v Metliki pripravljali pustne karnevale, ki so pomenili poseben dogodek za Metliko in še posebej za našo družino. Pri nas doma smo imeli frizerski salon in najbrž je bila zato še najbolj primerna za priprave, še posebej, ker je naša mama z velikim veseljem sodelovala in imela vedno cel kup zanimivih zamisli, kakšne naj bodo maskare. Posebej lep čas je bilo poletje, počitnice, ki smo jih preživeli ob Kolpi.

Metliška folklor in družina Županič;
mama in oče sedita, Branka je skraj-
no desno, brat Mladen pa prvi s sredi-
ne proti levi

- *Bila si rosno mlada, ko si prišla v Novo mesto. Kako si doživljala novo okolje, kakšno se ti je zdelo življenje v našem mestu?*

Ko sem prišla v Novo mesto, sem bila mladoporočena žena in mati. Tega je zdaj že triintrideset let. Mesto in Novomeščane sem spoznavala ob svojem možu. Spominjam se, da je bilo v mestu takrat kar živahno in marsikaj se je dogajalo. Ko pa so otroci dovolj zrastle, sem se že lahko vključila v dejavnosti, ki so me zanimale.

- *Se še spominjaš takratnega " kulturnega utripa", dogajanj in dogodkov? Kdo se je spomnil, da bi v Novem mestu pričeli s folklor-
no dejavnostjo in da bi pri tem potrebovali tvoje sodelovanje?*

V občini Novo mesto je bilo takrat kar živahno kulturno dogajanje: prepevali so pevski zbori in okteti, prirejali so koncerte, gostovala so gledališča, bile so razstave. Zamisel, da bi v Novem mestu veljalo pričeti s folklorno dejavnostjo, se je porodila v takratni Zvezi kulturno prosvetnih organizacij, ki ji je predsedoval pokojni gospod Boris Savnik, tajnica pa je bila Danja Bajc. Danja me je poznala, vedela je, da prihajam iz družine, kjer smo se ukvarjali s folkloro, in da sem v otroštvu in v letih odraščanja to počela tudi jaz, zato je predlagala, da bi v okviru ZKPO za začetek ustanovili folklorno skupino. Veliko prepričevati me ni bilo treba, saj stare ljubezni nikoli čisto ne pozabiš. In tako sem že leta 1974/75 obiskovala in meseca maja uspešno končala seminar za vodenje folklornih skupin v Ljubljani (organizatorica ZKPOS). Tega leta septembra smo že ustanovili folklorno skupino in začeli delati in prvič smo nastopili ob dnevu žena v Domu kulture v Novem mestu v izposojenih belokranjskih nošah.

- *Vemo, da v Novem mestu in na Dolenjskem folklor ni imela tradicije, dolenjske narodne noše se niso ohranile, novomeške dame so se pred drugo svetovno vojno oblačile v gorenjske ali kranjske noše ...*

Naša folklorna skupina se je na samem začetku odločila obuditi in ohranjati ljudsko izročilo Dolenjske: plese, pesmi, šege in navade. Zato smo potrebovali narodne noše, dolenjske seveda. Žal pa ohranjenih noš iz prve polovice devetnajstega stoletja ni bilo. Bili so zapiski, skice in nič drugega. Zato smo se morali odločiti za rekonstrukcijo dolenjske noše na podlagi fresk, votivnih podob in zapisov. Tako zahtevno delo nismo mogli opraviti sami, poiskali smo strokovno pomoč, ki nam jo je na našo prošnjo nudila etnologinja dr. Marija Makarovič iz Etnografskega muzeja v Ljubljani. Delo je bilo zahtevno in je terjalo svoj čas, rekonstruirane noše so bile nared 1977.

Kresovci v elementu; izrez fotografija z naslovnice brošure, ki je izšla ob petnajstletnici folklornega društva Kres

leta. O tem, koliko ur dela in truda je vložena (noše so narejene iz domačega barvanega platna, predpasniki so potiskani, škornji, klobuki, šnole, gumbi so ročno izdelani), raje ne bom govorila. Pozneje – deset let je tega – pa smo se lotili tudi rekonstrukcije praznjih noš iz začetka dvajsetega stoletja. Takrat nam je poleg dr. Makarovičeve veliko pomagala tudi etnologinja Ivica Križ, kustodinja v Dolenjskem muzeju. Opremili smo se seveda tudi z nošami drugih slovenskih pokrajin. V naši garderobi visijo štajerske, prekmurske, belokranjske in primorske noše, zaenkrat ... Kako težko je najti prave materiale in vzorce, saj z lučjo pri belem dnevu iščemo šiviljo in krojača, ki sta pripravljena opraviti zamudno in mukotrpno šivanje noš. Nekoliko lažje smo oblekli otroško skupino, odločili smo se narediti oblačila, ki so jih otroci nosili pred približno sedemdesetimi leti.

- Nam lahko po spominu ali s pomočjo zapiskov poveš nekaj o začetkih folklornega društva? Kdaj in kje ste se prvič zbrali, koliko vas je bilo, česa vsega niste imeli in česa ste imeli dovolj (mislim na vaš entuziazem)?

Prvič smo se zbrali v Domu kulture (takrat kulturno prosvetni dom), kjer je bilo seveda premalo prostora za vaje. Na samem začetku nas ni bilo veliko – največ dvajset, vendar pa smo za ples potrebovali kar nekaj prostora, zato smo imeli vaje v vrtcu na Ragovski cesti. Pozneje smo se selili v osnovno šolo Grm in na koncu za precej časa pristali v takratnem Domu JLA, kjer smo imeli prostor za vaje in garderobo. Ko je Dom JLA propadal, smo imeli vaje v prostorih krajevne skupnosti Ločna-Mačkovec, garderobo pa v prostorih Krojača pri mostu. Še enkrat smo se z vajami selili v grmsko šolo in končno, na naše veselje, našli svoj prostor v Kulturnem centru Janeza Trdine, kjer vadimo še danes. Garderobo pa smo selili iznad prodajalne Krojač v privatno hišo na Zagrebški cesti, od tam pa v KC Janeza Trdine in od tam ponovno v privatne prostore pod Kapitelj. Vedeti moramo, da je v vseh teh letih društvo številčno zrastlo na 120 članic in članov in da je naš fond noš tudi zrastel, na našo srečo in žalost, saj ustrezne garderobe še vedno nimamo.

- Se spominjaš prvega javnega nastopa folklornega društva Kres? Kako si se počutila pred nastopom in po njem? Kako si se brusila skozi vsa ta leta? Vem, da si zmeraj svoje delo opravljala resno in odgovorno, in domnevam, da je vsaka priprava in izvedba prireditve, ki si jo zamisliš, poseben izziv in odgovornost, pa vendar, morda ti je danes pred nastopom že oblikovane in iskušene skupine lažje kot na začetku, ali pa morda tudi ne? Morda je danes odgovornost večja?

Prvega nastopa se dobro spomnim. Bili smo tako prestrašani, da so se nam grla zadržila in smo komaj spravili skupaj tiho petje. Prvič smo javno plesali in zraven peli, kar naj bi se lepo ujemalo, to pa ni prav lahko in od samega strahu smo bili vsi ob glas. Ko pa smo prvič nastopili v Športni dvorani pod reflektorji, smo od strahu izgubili ne samo glas, ampak tudi barvo z obraza. Z vsakim nastopom je bilo bolje: vztrajno smo se učili in se marsičesa naučili, pridobivali smo samozaupanje, med seboj smo se vse bolj poznali, vedeli smo, da se smemo zanesti drug na drugega in ne nazadnje, naučili smo se hitro in skoraj neopazno popraviti majhno napako. Danes mi je seveda veliko lažje kot na začetku, saj sem se sama marsikaj naučila in pridobila marsikatero izkušnjo, tako da lahko že vnaprej opozorim plesalke

Kresovci v elementu; izrez fotografija iz brošure, ki je izšla ob petnajstletnici folklornega društva Kres

in plesalce na možne pasti. Še vedno in zmeraj pa vsak nastop pomeni resno in odgovorno pripravo in izvedbo in seveda pred vsakim nastopom sem in smo vznemirjeni. Vsak samostojni, celovečerni program folklorne skupine je zahteven projekt, ki terja veliko časa, truda in skrbi za nešteto malenkosti, ki morajo biti nared v pravem trenutku. Še posebej to velja za gostovanja in nastope v drugih krajih in državah, kjer ne predstavljamo samo sebe, ampak državo Slovenijo. Takrat ni mogoče steči v garderobo, če si kakšno pomembno malenkost pozabil.

- Vsa leta si se izobraževala, spodbujala si kolegice in kolege, da so obiskovali seminarje in se učili, da so obiskovali prireditve in nastope drugih folklorne skupin in se učili ...

Števila seminarjev, na katerih sem bila, se seveda ne spomnim. Ostalo je znanje, ostala so nova spoznanja, prijateljstva, kar vse je za moje delo pomembno. Poleg plesnih seminarjev, kjer sem spoznavala ples slovenskih pokrajin in pozneje drugih narodov, ki so živeli v takratni Jugoslaviji, sem obiskovala seminarje za petje v folklorne skupinah, za odrske postavitve, igranje na preproste instrumente in še marsikaj. Na seminarje za vodenje folklorne skupin so hodili tudi drugi člani in članice, sedanjih članov je najmanj deset, ki imajo ta seminar, nekateri vodijo folklorne skupine v svojem kraju, drugi pa občasno vodijo začetno folklorne skupino v našem društvu. Vsi skupaj se izobražujemo s postavitvami plesov, ki jih postavljam sama, kadar je potrebno s strokovnim svetovanjem prof. Mirka Ramovša. Plešemo pa tudi postavitve Mirka Ramovša in dr. Bruna Ravnikarja. Izobraževanje je tudi obiskovanje nastopov drugih folklorne skupin, kar smo, če je bilo le mogoče, opravili organizirano, opozarjanje oziroma spodbujanje članic in članov, da pozorno spremljajo nastope drugih skupin na festivalih in srečanjih, gostovanjih, folklorne prireditvah. Folkloristi smo povsod družabni, hitro navežemo stike, neznane jezika nas ne moti, saj nas veže ples, pesem, glasba. In tudi tako zvemo marsikaj koristnega in uporabnega.

Otroška skupina, marec 1990

- Predvidevam, da je v dolgih letih dela in dejavnosti bilo marsikdaj težko: nekateri so po dolgih ali manj dolgih letih društvo zapustili, novi so prihajali. Včasih je bilo preveč deklet, redko celo preveč fantov. Težko je bilo najti prave muzikante ...

Najtežja je zamenjava generacij. Zakaj? Kar dosti let je potrebnih, da s skupino dosežeš zares kakovostno raven. In vsi smo srečni in zadovoljni. Potem se začne osip, nekateri in nekatere odhajajo, prihajo novi, mladi, začetniki. In vse se začne znova. Strma pot nav-

Folklorno društvo Kres je v petindvajsetih letih nastopilo 608-krat, pripravilo 20 celovečernih nastopov in 26-krat gostovalo v tujini: v Nemčiji, Italiji, Franciji, na Madžarskem in Češkem, v Grčiji, Belgiji, na Nizozemskem, v Turčiji, Španiji, Avstriji in na Poljskem, 10-krat so gostovali v republikah bivše Jugoslavije.

Folklorno društvo Kres vodijo:
predsednik: Ivo Longar
namestnik predsednika: Matej Kulovec
tajnica: Nataša Čampelj
blagajničarka: Sanja Šimić
kroniko vodi: Petra Bukovec
arhiv vodi: Miha Šinkovec
garderobier: Boštjan Poljanec

Strokovni vodje:
otročka in pevska skupina: Majda Nemanjč
plesna in tamburaška skupina, veterani:
Branka Moškon
začetna skupina: Petra Bukovec

Folklorno društvo Kres na Trški gori
leta 2000

zgor. Če društvo strokovno vodiš toliko let kot jaz, se ti to velikokrat ponovi. To je velik napor, ki terja veliko samoodpovedovanja. Najbrž sva zato vseh petindvajset let ostala samo dva: Milorad Džudovič in jaz. Je pa to tudi svojevrsten izziv in zadovoljstvo. Vsaka nova skupina, ki jo uspešno pripelješ po strmi poti, je uspeh. In to mi je v zadoščanje. Predvsem zato, ker vem, da so skoraj vsi odnesli s seboj marsikaj lepega in vrednega. Skoraj vse vidimo v dvorani ob naših samostojnih nastopih. Zdaj, ko pripravljamo proslavljanje obletnice, se jih je kar precej vrnilo, tako da smo oblikovali skupino veterank in veteranov. "Stara generacija" in nekateri, ki so iz različnih vzrokov pred leti prenehali, so se ponovno vrnilo. Kar pomeni, da jim je naše skupno delo veliko pomenilo.

- Veliko ste nastopali, pripravili ste različne splete, programe, sodelovali ste na festivalih in tekmovanjih, potovali ste po svetu ... Kje vse ste bili in kaj vse ste doživeli? Se spominjaš prvega potovanja in nastopa v tujini? In najlepšega ali najboljšega?

Kako se ne bi. Naša prva pot v tujino je bilo dolgo potovanje v Francijo, kjer smo skupaj s Šentjernejskim oktetom sodelovali pri proslavljanju 900-letnice kartuzijanov v Chartreuxu. Spomnim se, da smo se na poti ustavili v Grenoblu in da bi se razmigali, smo malo zaigrali, zaplesali in zapeli. In kar na lepem so nam začeli skozi okna in z balkonov metati drobiž. Koliko ga je bilo, se pa ne spomnim. V posebno lepem spominu mi je ostalo sodelovanje na odlično organiziranem mednarodnem folklornem festivalu CIOFF v Friedewaldu in Bitburgu v Nemčiji. Stanovali smo pri domačinih in to celih dvanajst dni, tako da so nas vzeli za svoje in ob slovesu smo vsi pretakali solze.

- V Novem mestu, v mestni občini, v Sloveniji in marsikje v tujini vas poznajo. In imajo vas radi, vas hvalijo, so ponosni na vas. Za delo in razvijanje dejavnosti pa vse to, žal, ni dovolj. Folklorna skupina potrebuje denar, folklorna dejavnost je draga in zahtevna. Kaj bi povedala o tem?

Žal naše 120-člansko društvo še vedno nima svojih prostorov: nimamo garderobe, kjer bi imeli varno in skrbno, kot je treba, pospravljene noše in rekvizite, nimamo sedeža, vsaj pisarne, v kateri bi lahko

Najpomembnejši mejniki Folklornega društva Kres:

1975 - meseca septembra se zbere in prične delati folklorna skupina v okviru ZKPO Novo mesto

1977 - organiziranje društva in poimenovanje v Folklorno društvo Kres

1981 - z delom prične otroška skupina pod vodstvom Majde Nemanič. Ustanovitev tamburaške skupine.

1982 - Prvi samostojni celovečerni nastop v Novem mestu z naslovom Kresuj z nami, prijatelj.

1985 - Snamenje dolenskih plesov in pesmi za samostojno oddajo Televizije Slovenija. Prvo gostovanje v tujini, v Chartreuxu v Franciji.

1985 - Praznovanje desetletnice. Branka Moškon prejme zlato Maroltovo značko in Trdinovo nagrado.

1986 - Tekmovanje na festivalu Pro loco v Gorici v Italiji. Srebrna plaketa.

1987 - Tekmovanje alpskih dežel na festivalu v Trentu v Italiji. Zlata plaketa.

1991 - Petnajstletnica društva. Društvo prejme Maroltovo listino in odličje Zveze kulturnih organizacij Novo mesto, Branka Moškon prejme odličje Zveze kulturnih organizacij, Cirila Gradišar in Majda Nemanič pa priznanji.

1992 - Ustanovitev pevske skupine pod vodstvom Majde Nemanič.

1994 - Majda Nemanič prejme odličje Zveze kulturnih organizacij Novo mesto.

1995 - Ob dvajsetletnici nastopi na celovečernem nastopu III kresovcev.

1996 - Milorad Džudović prejme odličje Zveze kulturnih organizacij Novo mesto.

2000 - Zberejo se veterani in ustanovijo veteransko skupino pod vodstvom Branke Moškon.

2001 - Društvo prejme plaketo mesta Novo mesto, Sanja Šimić odličje in Boštjan Poljanec pa priznanje Zveze kulturnih društev Novo mesto.

zbrali in razstavili vsa priznanja in darila, ki smo jih v teh letih zaslužili in kjer bi skrbno spravili arhiv društva, ki je pomemben že danes. Še vedno v Novem mestu nimamo tako velikega odra, da bi na njem brez posebnih težav in omejitev postavili tudi zahtevnejši projekt. Denar je večni problem. Res je, da je folklorna dejavnost draga, saj ne moremo nastopati brez opreme: noš in vsega, kar sodi zraven. To pa stane veliko denarja. Materiale za noše in razne dodatke iščemo po vsej Evropi, ljudi, ki še znajo in hočejo nekaj narediti "na roke", skoraj ni več in jih je tudi treba drago plačati. Tako je to. Kot ljubitelji sami v svojem prostem času ne moremo z nastopi zaslužiti veliko, tisto, kar nam namenjata občina in država, pa je žal veliko premalo. Kako je s sponzorstvom, vemo: država nas ves čas uči, da si moramo najti sponzorje ali donatorje, ne stori pa ničesar, da bi sponzorstvo in donatorstvo spodbujala.

- O ljubiteljski kulturi veš veliko, vsa leta si bila "zraven". Najprej v Zvezi kulturno prosvetnih organizacij, pa v Zvezi kulturnih organizacij in danes v Zvezi kulturnih društev in v svetu Območne izpostave javnega sklada za kulturne dejavnosti. Kako je bilo nekoč in kako je danes? Kaj se je spremenilo in kaj je ostalo enako? Kaj misliš, kako bo v bodoče?

Včasih je bilo veliko več pravega ljubiteljstva, tistega, ki je poleg prostega časa marsikdaj dodal tudi nekaj iz svojega žepa ali prinesel od doma to ali ono stvar, ki smo jo potrebovali. Včasih so ljudje dobili proste dneve, da so odhajali na nastope, gostovanja. Danes je vse drugače. Kako in zakaj mi najbrž ni potrebno razlagati, saj to vsi vemo. Kako bo v bodoče? Če se bodo našli – in upam, da se bodo – ljudje, ki bodo pripravljeni skupinsko voditi ljubiteljsko kulturno društvo z entuziazmom in z malo denarja, bo šlo tako kot včasih in danes: z veliko dela in truda, z željo po ustvarjanju, obujanju in ohranjanju lepega in dobrega, z željo po iskanju novega, bo nastalo in se dogodilo marsikaj. Država in družba, okolje, v katerem se nekaj dobrega dogaja, lahko storijo marsikaj, brez pravih ljudi na pravem mestu pa se nič ne zgodi. Mislim, da je bilo vedno tako in vedno bo. In take ljudi je treba opaziti, spodbujati, jim pomagati.

- Se ti je kdaj primerilo, da si si rekla: Dovolj je, ne grem se več.

Nešteto. Vendar na koncu vedno zmaga ljubezen do dejavnosti, ki je postala del tebe in tvojega življenja. Morda mi vsi, ki se z ljubiteljsko kulturo ukvarjamo, brez tega preprosto ne bi znali živeti. Še sreča, da je tako. Veliko revnejši bi bili, če tega ne bi imeli.

- Petindvajsetletnico boste praznovali tako, kot se spodobi, to vemo. Lahko že poveš, kdaj, kje in kako in morda tudi s kom?

Lahko. Praznovanje bo 24. novembra letos v Športni dvorani Leon Štuklja v Novem mestu. Kot gostja bo sodelovala Ljuba Jenče, pevka in pravljničarka iz Cerknice, in kostanjeviški Prforcenhaus. Priказali bomo najpomembnejše mejnike od rojstva do poroke v življenju dolenskega človeka. Verjamem, da boste vsi prišli in praznovali skupaj z nami. Prijazno povabljeni.

MUZEJ MIKLOVA HIŠA RIBNICA

Ustanovitev Ribniškega etnografskega muzeja

Ideje o muzeju v Ribnici so se pričele porajati sredi petdesetih let. Tedaj je Janko Trošt, eden najzaslužnejših mož, da Ribnica sploh ima muzej, podal okvirni načrt zanj. Po njegovem mnenju je potreba ustanovitve in uresničitve ribniškega muzeja postala nujna, če je hotela Ribnica s svojim bogatim deležem v slovenski kulturi stopati vzporedno s kraji, ki so bili v tem pogledu manj pomembni.

Janko Trošt je bil po rodu iz Razdrtega pri Postojni. Več kot pol življenja je posvetil Ribnici, najprej od leta 1920 kot predmetni učitelj na ribniški meščanski šoli, od leta 1929 do spora z oblastjo leta 1945 pa kot ravnatelj. Po sporu je bil odpuščen, leta 1948 je nastopil službo učitelja na višji gimnaziji v Idriji, dal tudi tam pobudo za ustanovitev muzeja in bil pet let, do leta 1954, tudi njegov ravnatelj. V Ribnico se je vrnil leta 1956 kot upokojenec, tu vodil priprave za ustanovitev muzeja in bil do smrti leta 1975 njegov ravnatelj.

S Troštovim povratkom v Ribnico je postala vizija muzeja bolj jasna. Zbral se je krog ljudi, iniciativni odbor, kateremu se je pridružilo tudi okrajno Muzejsko društvo Kočevje. 16. februarja 1956 so ustanovili Ribniško sekcijo Muzejskega društva Kočevje, katere glavna naloga je bila osnovanje muzeja. Da bi se čimveč ljudi priključilo društvu, so razposlali okrožnice, v katerih so ljudi pozivali k pristopu, tudi k zbiranju materiala za muzejsko zbirko.

Trošt je predvidel muzej narodopisnega oz. etnografskega značaja, zato so zbirali izključno gradivo, ki je zadevalo lesno in tudi lončarsko obrt. To po eni strani ozko usmerjenost muzeja je utemeljeval z dejstvom, da je domača obrt dala prebivalcem Ribniške doline svoj-ski način življenja in glavni vir dohodka, posledično pa je vplivala tudi na kulturni razvoj kraja.

Akcija zbiranja predmetov je stekla na široko, velik problem pa je nastal pri zagotovitvi primernih prostorov. Za muzejske prostore je bil predviden grad, vendar je morala občina najprej urediti njegovo lastništvo, saj je bil v upravi JLA. Za adaptacijo gradu, ki je bil od bombardiranja ob koncu druge svetovne vojne v ruševinah, so bila potrebna tudi velika denarna sredstva in veliko ur delovnih akcij.

Glavna naloga Ribniške sekcije Muzejskega društva Kočevje – ustanovitev muzeja – je bila izpolnjena 11. avgusta 1958. Muzej je bil ustanovljen kot proračunska ustanova ObLO Ribnica. Odločba o ustanovitvi Muzeja Ribnica je bila izdana 16. februarja 1959 z utemeljitvijo, da ima kraj Ribnica bogato zgodovinsko preteklost in je prav zaradi tega znan po vsej domovini in preko svojih meja, poleg tega pa se Ribnica ne more več naslanjati na Kočevski muzej in od njega pričakovati, da bo zbiral ribniške znamenitosti.

Da je muzej odprl vrata obiskovalcem, je moralo miniti še tri leta. Leto 1961 je bilo leto premika kulturnega življenja Ribnice, saj je ta dočakala izid 1. številke občinskega glasila Rešeta in 1. festival, predhodnika sedaj že tradicionalnega ribniškega sejma. Otvoritev muzeja je bila napovedana na prvo festivalsko nedeljo, 10. septembra, ob 11. uri v gradu. Ob tej priložnosti se je zbrala množica ljudi, o čemer nam pričajo fotografije dogodka izpred štiridesetih let.

Dolgih 30 let je muzej ostajal v enakih okvirih kot ob ustanovitvi. Odprt je bil za javnost, ni pa imel zaposlenega nobenega kustosa, ki bi skrbel za širitev in posodobitev zbirke.

Muzej Miklova hiša

Devetdeseta leta so v Ribnico prinesla osnovanje kulturnega hrama – Miklove hiše. Osrednja ribniška kulturna ustanova je pod svoj krov združila knjižnico, galerijo in muzej. Muzej je tedaj z Mojco Šifrer, kustosom – etnologom, končno dobil prvo strokovno usposobljeno osebo. Ob njenem odhodu leta 1995 je v muzeju zopet zavladala dveletna praznina. Do leta 2000, ko se je v muzeju zaposlila etnologinja Polona Rigler, sta vsaka po dve leti opravljali delo preko študentskega servisa študentki etnologije oz. zgodovine Lucija Kos in Viktorija Centa, ki se je z marcem 2001 zaposlila za določen čas.

Projekt obnove ribniškega muzeja

Leta 1995 je dobil muzej široko zastavljen projekt obnove, s katerim lahko preraste le v raziskovanje domače obrti usmerjeno dejavnost in razišče še druga pomembna področja ribniške zgodovine od prazgodovine do danes.

Vodstvo projekta obnove se je zaradi dalj časa nezasedenega mesta kustosa preneslo na Slovenski etnografski muzej. Projekt so ob organizacijski pomoči Miklove hiše pripravile zgodovinarica Taja Čepič, umetnostni zgodovinariki mag. Marjeta Mikuž in Dragica Trobec Zadnik ter arhitektka Mojca Turk. Pregled zgodovine Ribniške doline je pokazal, da je to področje skupek zgodovinskih dogajanj v slovenskih deželah skozi stoletja. Projekt obnove skuša približati bistvene procese, ki so oblikovali zgodovino Ribnice in se zaradi pomanjkanja muzejskega gradiva ne opira na klasičen kronološki princip oziroma predstavitev zbirk. Projekt je tako razdeljen na devet jeder:

Prvotni prebivalci Ribniške doline,
Prva omemba Ribnice in plemstvo,
Vojne, lakote, črna smrt, turški vpadi,
Ribničani pričnejo s krošnjarjenjem,
Boj za staro pravdo,
Zadnja čarovnica na grmadi,
Ribničani zapuščajo svojo dolino,
Stoletje vojn in delitev,
Ribnica kot duhovno središče.

Projekt je zastavljen tako, da vsaka postavitev deluje samostojno, realizacija vseh devetih jeder pa bo povezala posamezne sklope v smiselno celoto. Do sedaj sta uresničeni postavitvi dveh jeder – Prvotni prebivalci Ribniške doline in Ribničani zapuščajo svojo dolino. Konec letošnjega leta muzej pričakuje realizacijo novega jedra. V spomin na dogodke izpred 300 let nas bo nova muzejska postavitev ponela v srednji vek, v čas čarovništva. Ohranjen je namreč originalni zapis sodbe in potek mučenja domnevne čarovnice Marine Češarkove iz leta 1701. Ta je dolgo veljala za zadnjo čarovnico na Kranjskem, vendar so novejšje raziskave pokazale, da temu ni tako. Razstava bo prikazana v avtentičnem okolju – v grajskem stolpu, v prostoru, kjer je krvava sodba potekala.

Po arheoloških sledih – najstarejša poselitev Ribniške doline

Prvo izmed jeder projekta obnove ribniškega muzeja je bilo rea-

lizirano v oktobru leta 1997. Najstarejša obdobja ribniške zgodovine so razmeroma slabo raziskana. Vsa doseđanja arheološka odkritja so bila zgolj plod naključnih najdb in zavarovalnih arheoloških izkopavanj. Najstarejša doslej znana poselitev ribniškega prostora sodi v čas pozne bronaste dobe, v najstarejšo stopnjo kulture žarnih grobišč, ki je časovno opredeljena med letoma 1300 in 900 pr. n. š. Najdbe iz tega in naslednjih obdobjev kažejo na kontinuirano poselitev Ribniške doline do današnjih dni.

S prostorom in časom se lahko obiskovalec seznanja skozi dokumentarno gradivo na panojih in s pomočjo spremljajoče diaprojekcije. V vitrinah je na ogled tudi nekaj originalnih predmetov in muzejskih kopij.

Toplino doma predstavlja ognjišče rekonstruirane bronastodobne naselbine, ki pa jo stalno ogroža meč. Področje Ribniške doline je bilo namreč že od nekdaj izredno prehodno in stičišče pomembnih poti v smeri sever-jug, vzhod-zahod.

V Ameriko! – izseljevanje iz Ribniške doline od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne

Septembra 2000 je postal ribniški muzej bogatejši za postavitev razstave, ki prikazuje fenomen izseljevanja na prelomu 19. v 20. stoletje. Pričujoča razstava je prva v Sloveniji na tematiko najstarejšega obdobja izseljevanja, t. i. ekonomskih izseljencev.

O Ameriki se vse do devetdesetih let 19. stoletja ni vedelo veliko. Ljudje so z zanimanjem poslušali zgodbe o Indijancih in letečih pečenih piškah, kaj več pa je bilo zavito v tančice skrivnosti. Pa so kljub temu vse pustili za seboj in odšli. Nekateri za vedno. Za izseljenci ni ostalo veliko oprijemljivega; nekaj fotografij, sem ter tja kakšno porumenelo pismo in kovček, s katerim so se tisti redki vrnili domov. Ostali pa so globoki spomini nanje. Razstava v Ribniškem muzeju je zgrajena na temelju teh spominov. Zaupali so jih tisti, ki so odhajajočim mahali v slovo, in tisti, ki so le slišali zanimive zgodbe o svojih sorodnikih onkraj luže.

Razstava je razdeljena v tri sklope. Obiskovalec se najprej seznanja s temeljnimi podatki kdaj, kam in koliko ljudi se je izselilo. Drugi del razstave prikazuje pot, ki jo je moral posameznik opraviti od domačega praga do obljubljenega dežele. Zadnji del je posvečen usodam posameznikov. Skozi njihove fotografije in zgodbe spoznamo življenje v Ameriki.

Prvotna muzejska zbirka dobi novo podobo

Po štiridesetih letih je v juniju 2001 tudi prvotna muzejska zbirka suhe robe in lončarstva doživela prenovo. Ostaja sicer še vedno v grajskih prostorih, ki pa so s prenovo dobili novo svežino.

Zaradi premajhnega prostora ostaja zbirka v starih okvirih. Na ogled je vseh devet panog ribniške suhe robe – obodarstvo, podnarstvo, posodarstvo, žličarstvo in kahalničarstvo, ročno mizarstvo, orodjarstvo, strugarstvo, pletarstvo, zobotrebčarstvo ter rešetarstvo in krošnjarstvo, ki združuje vse panoge. Drugi del razstave je namenjen predstavi lončarstva. Razstava je popestrjena s povečavami starih fotografij suhorobarjev in lončarjev.

Grajski prostori nekako niso primerni za predstavitev tega dela ribniške kulture, zato si v muzeju prizadevamo za pridobitev novih prostorov. S tem bi lahko poleg samih predmetov predstavili tudi

Viktorija Kante
MUZEJ MIKLOVA HIŠA RIBNICA

Muzej Miklova hiša
Škrabčev trg 21, 1310 Ribnica

Tel.: 01 8361 179
faks: 01 8361938
E – pošta: muzej.mh@amis.net

Odprto: od 1. junija do 30. septembra, vsak dan, tudi ob nedeljah in praznikih, od 10. do 12. ure in od 16. do 18. ure; izven delovnega časa je ogled možen po predhodnem dogovoru.

Zbirke:

Po arheoloških sledih, najstarejša poselitve Ribniške doline

Suha roba in lončarstvo, zbirka najstarejših ribniških obrti

V Ameriko!, izseljevanje iz Ribniške doline od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne

duhovno kulturo ribniških suhorobarjev in krošnjarjev in pa vlogo suhe robe v današnjem času. V grajskih prostorih bi na ta način pridobili prostor za predstavitev zgodovine gradu in plemiških rodbin, ki so stoletja krojile usodo Ribniškega trga in okolice (Ortenburžani, Celjski grofi, Habsburžani ...).

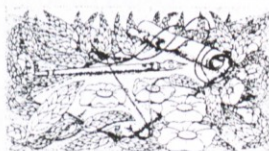
Pogled v prihodnost ...

Velika pomanjkljivost ribniškega muzeja je neprimernost in pomanjkanje depojskih prostorov. Zasedeni so tudi že vsi razstavniki, prostora za občasne in gostujoče razstave pa muzej sploh nima. V načrtu je obnova in širitev grajske pristave Marof, kjer naj bi zrasel nov likovni center Galerije Miklova hiše, muzej pa bi pridobil nekaj razstavnih in sodobno urejenih depojskih prostorov.

Dokler načrti ne bodo uresničeni, bo težišče muzejskega dela usmerjeno v raziskovanje terena in s tem v polnjenje vrzeli in škode, ki je nastala z več kot 30-letnim pasivnim obstojem muzeja. Muzej v Ribnici lahko namreč deluje le v tesnem sodelovanju z domačini, saj predstavlja njihovo zgodovino in kulturno izročilo. Morda bijejo zadnje minute, da še ujamemo žive priče časa, ki nam hitro polzi skozi prste.

Želja ribniškega muzeja je, da obiskovalcem prikažemo kvalitetno delo, da muzej zaživi z Ribnico in njeno okolico in da na ta način odda pozitivno energijo tudi obiskovalcem od drugod. Žal je tako, da se muzejsko delo v okolici vrednoti zlasti po številu obiskovalcev. Porast števila obiskovalcev iz dobrih 2000 v prejšnjih letih na lanskih 6500 naj bi bil torej tudi pokazatelj napredka našega dela.

Vsi ste prav lepo vabljeni k ogledu našega muzeja!

Grajsko dvorišče pred prostori ribniškega muzeja

NAŠ GOST
Rast 5 / 2001

Marko Koščak

REGIONALNI RAZVOJNI PROGRAM ZA JUGOVZHODNO SLOVENIJO

UVOD

Glede na ozemeljsko majhnost in skromno število prebivalstva je Slovenija geografsko, gospodarsko in socialno pestra država. Temeljni pečat njeni podobi daje stik in prepletanje štirih evropskih geografskih enot (Alpe, Panonska nižina, Dinarsko gorstvo in Jadransko morje). To se odraža v velikem številu naravnih regij, naravno oblikovanih mejah, reliefni pestrosti ozemlja, veliki biološki pestrosti, obmejnosti, narodnih manjšinah, razpršeni poselitvi ter v raznolikosti in istočasno krhkosti krajinsko-tvornih elementov. Zato ne preseneča, da so tudi regionalne razlike znatne. Te so se po obdobju centralističnega upravljanja med petdesetimi in šestdesetimi leti začele v sedemdesetih in osemdesetih postopoma zmanjševati, pri čemer sta imela največ zaslug takratna politika skladnega regionalnega razvoja in policentrična naravnost upravljanja. Zaradi družbene in gospodarske krize v drugi polovici osemdesetih, sprememb družbenega reda in z njimi povezanih tranzicijskih gibanj v devetdesetih letih so se regionalne razlike začele znova večati. Kot rezultat krajinskih značilnosti in zgodovinskega razvoja se je v Sloveniji oblikovalo dvoje območij s specifičnimi razvojnimi problemi. Na eni strani je urbanizirano, gosto naseljeno ravninsko območje ljubljanske urbane regije, ki ima boljše lokacijske pogoje za razvoj gospodarskih dejavnosti in je že doseglo določeno, relativno višjo raven kupne moči bruto domačega proizvoda (v obdobju 1995-1997 je ta znašala 87 odst. povprečne gospodarske razvitosti EU – 15). Tu se zaostčujejo predvsem prometno-komunikacijski problemi, socialna in okoljevarstvena problematika. Na drugi strani so podeželsko-(sub)urbana območja preostale Slovenije, ki iz gospodarskega vidika zaostajajo ali stagnirajo v razvoju (v obdobju 1995-1997 je to območje dosegalo 59 odst. povprečne gospodarske razvitosti EU – 15). Tu se koncentrirajo in zaostčujejo problemi depopulacije, brezposelnosti in splošnega razvojnega zaostajanja. V to kategorijo spada tudi teritorialno območje t.i. jugovzhodne Slovenije, o katerem bomo govorili v nadaljevanju tega prispevka.

Slovenija je pripravila Belo knjigo o regionalnem razvoju (1998) in Strategijo regionalnega razvoja (2001) ter sprejela Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja (1999) (v nadaljevanju ZSRZ), s čimer je potrdila svojo zavezanost ciljem skladnega regionalnega razvoja ter ekonomske in socialne kohezije. Tako so bili na nivoju države z akti vlade – poleg že omenjenega ZSRR (Ur.l. RS št. 60/99) sta to še Navodilo o minimalni obvezni vsebini in metodologiji

priprave ter načinu spremljanja in vrednotenja regionalnega razvojnega programa (Ur.l. RS št. 52/00) in Pravilnik o organizaciji in pogojih za opravljanje nalog regionalne razvojne agencije (Ur.l. RS št. 52/00) – podani okviri tako za ustanovitev regionalnih razvojnih agencij (RRA) kot tudi za pričetek priprave regionalnih razvojnih programov (RRP) kot temeljih razvojnih dokumentov posamezne teritorialne enote. Za JV Slovenijo je to nalogo prevzel, na podlagi sklepov občinskih svetov Podjetniški center iz Novega mesta.

Regionalni razvojni program (RRP) za jugovzhodno (JV) Slovenijo

Teritorialno območje JV Slovenije sestavlja šestnajst občin, in sicer: Črnomelj, Dolenjske Toplice, Kočevje, Kostel, Loški potok, Metlika, Mirna Peč, MO Novo mesto, Osilnica, Ribnica, Semič, Sodražica, Šentjernej, Škocjan, Trebnje in Žužemberk.

Nekaj osnovnih podatkov o teritorialnem območju JV Slovenije lahko strnemo v naslednjih točkah:

- Skupna površina znaša 2.685 km², kar je največ med regijami (trenutno se RRP pripravljajo za območja statističnih regij v Sloveniji. V primeru JV Slovenije sta bili združeni območji iz dveh statističnih regij, in sicer osrednje slovenske ter dolenjske in belokrajske).

- Območje je zelo raznoliko, tako po gospodarski oziroma splošni razvitosti kot tudi po poseljenosti, brezposelnosti, splošnem izobrazbenem nivoju, demografski ogroženosti, prevladujočih dejavnostih, kulturnozgodovinskih elementih, geografskih značilnostih in drugem.

- Delež mladega prebivalstva je za okoli 2 odst. višji od slovenskega povprečja, tako da je po indeksu staranja območje v relativno ugodnem položaju.

- Več kot polovica območja ima status demografsko ogroženega območja, na katerem živi preko 30 odst. prebivalcev.

- Samo dve občini v območju nista opredeljeni kot področji s posebnimi razvojnimi problemi (Novo mesto, Ribnica).

- Brezposelnost v območju je 10,9 odst. (junij 2000), kar je nižje od slovenskega povprečja (12,4 odst.).

- Pretežni del celotne dejavnosti gospodarskih družb območja je zgoščen v nekaj velikih gospodarskih družbah, v predelovalni dejavnosti in trgovini, geografsko gledano pa pretežno v Novem mestu.

- Primerjave dosežkov gospodarskih družb območja z dosežki v Sloveniji (gospodarnost, donosnost, dohodkovnost, investiranje, financiranje) so ugodne.

- Velika prednost regije je njena izvozna usmerjenost, saj na tujih trgih realizira več kot polovico prihodkov.

Vsi zgoraj navedeni podatki kažejo, da je v preteklih osmih letih območje sicer izkoriščalo svoje razvojne potenciale, saj so kazalci gospodarske rasti iz leta v leto ugodnejši, vendar pa določeni razvojni potenciali (npr. malo gospodarstvo, turizem, okolje in prostor) ne napredujejo dovolj hitro oziroma so v neskladju s slovenskim povprečjem.

Tvegani dejavniki, ki so izpostavljeni za JV Slovenijo, so med drugimi tudi:

- neugodna sektorska struktura (šibak terciarni in kvartarni sektor),

- prevelika odvisnost razvoja regionalnega in lokalnih okolij od velikih podjetij,

- premajhno število malih podjetij in prepočasna rast števila novoustanovljenih podjetij glede na druge regije v Sloveniji,
- zelo slaba izobrazbena struktura,
- nepovezanost razvojno-raziskovalne oziroma inovacijske dejavnosti,
- nerešena prostorska problematika širšega območja,
- velika razvojna raznolikost znotraj regije.

Regionalni razvojni program (RRP) je dokument, ki se za teritorialno enoto pripravlja za obdobje do 2006. V njem naj bi se v **strateškem** delu najprej na temelju problemske analize posameznih sektorjev ter preteklih programskih obdobjih opredelili problemi in iz njih izhajajoče razvojne prioritete in cilji, ki naj bi bili usklajeni s strategijo nacionalnega razvoja države Slovenije. Prav tako je v tem delu priprave dokumenta potrebno izvesti analizo pričakovanega učinka programa glede na trenutno stanje in glede na postavljene cilje ter določiti indikatorje, s katerimi se bo meril napredek pri uresničevanju ciljev.

V **izvedbenem** delu se mora usklajeno s strateškim delom izkazovati vsebina glavnih programov in podprogramov za realizacijo razvojnih prioritet. Pri tem je potrebno določiti nosilce izvajanja operativnih podprogramov, terminski načrt izvedbe, indikativni finančni okvir, določiti geografska območja, kjer se bodo ti podprogrami izvajali, ter izbrati konkretne (okvirne) projekte, s katerimi bodo operativni podprogrami izvedeni. Pri tem je pomembno predvsem to, da se v tem delu RRP izpostavijo skupni razvojni programi, ki nastanejo kot rezultat medobčinskega povezovanja.

Organizacijska shema izdelave dela RRP za JV Slovenijo je predstavljena v naslednji shemi:

Programski odbor	PRIPRAVA REGIONALNEGA RAZVOJNEGA PROGRAMA		
Projektna skupina			
Podprojektna skupina	GOSPODARSTVO	OKOLJE IN PROSTOR	ČLOVEŠKI VIRI
Podpodročne skupine	Velika podjetja	Varovanje okolja	Vzgoja, izobraževanje, zaposlovanje
	Mala in srednja podjetja	Prostorsko planiranje	Zdravstvo in socialno varstvo
	Kmetijstvo in turizem	Infrastruktura	Kultura in šport

Kot je razvidno iz sheme, je RRP razdeljen na tri glavne podprograme, in sicer gospodarstvo, okolje in prostor in človeške vire, v okviru katerih se opravljajo začrtane in potrebne analize ter razvojne prioritete. Celotno strokovno delo vodi projektna skupina, ki se deli navzdol na podprojektno in podpodročno, za sprejem celotnega dokumenta in njenih posameznih delov pa je odgovoren programski odbor, v katerem so predstavniki posameznih partnerjev javnega, privatnega in nevladnega interesa.

V teku priprave strateškega dela so bile izvedene številne interaktivne delavnice, individualni sestanki srečanja, ki so vključevali najširšo zainteresirano javnost na osnovi participativnega načrtovanja.

Gre za potrebo zgodnjega vključevanja vseh zainteresiranih partnerjev v nastajanje dokumenta, z željo po doseganju konsenza o njegovi vsebini ter kvalitetnih načrtovalskih izhodiščih ter potrebah zainteresirane javnosti, kar daje RRP potrebno težo in pomen strateškega razvojnega dokumenta v obravnavani teritorialni enoti JV Slovenije.

Povzetek rezultatov strateškega dela lahko strnemo v naslednjih tabelah, ki prikazujejo cilje z obrazložitvijo. Naj kot pojasnilo pove-
mo tudi to, da je dokument v nastajanju, tako da se bodo vse dopolnitve in predlogi, ki jih bodo posamezni partnerji želeli vključiti, strokovno obravnavali in na temelju argumentiranih dejstev, vključili v vsebino strateškega dela RRP.

a) *GOSPODARSTVO*

CILJI	OBRAZLOŽITEV
<p>Pospeševanje konkurenčnosti obstoječih podjetij s kvalitetno delovno silo in tehnološkim razvojem proizvodnje in proizvodov</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Pospešeno spodbujanje razvojno-raziskovalne dejavnosti, inovativnosti, usposabljanja že zaposlene delovne sile in uspešnih marketinških aktivnosti • Vlaganje v tehnični / tehnološki razvoj proizvodnje/proizvodov za zagotovitev dolgoročne proizvodnje blaga in storitev ter možnost izkoriščanja znanja zaposlenih in obstoječe ter nastajajoče intelektualne lastnine • Investicijsko vlaganje domačega in tujega kapitala v hitro razvijajoče dejavnosti ter iskanje strateških partnerjev in mrežnih povezav med tovrstnimi podjetji doma in v tujini • Vzpostavitev "clustrov" (grozdov) med malimi in srednje velikimi podjetji ter obrtniki za izkoriščanje znanja, tehnologije, tržnih niš, financ • Obuditev nekdanjih uspešnih medregijskih povezav ter vzpostavitev novih
<p>Ustvarjanje podjetniške klime in inovativnega okolja, kar bo prispevalo k hitrejšemu zaposlovanju, rasti novih podjetij in celostnemu razvoju regije, predvsem pa podeželja</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kontinuirano in vztrajno ustvarjanje podjetniške klime in inovativnega okolja s postopki izobraževanja šolajoče se mladine in aktivnega prebivalstva • Seznanjanje ljudi z razvojnimi aktivnostmi na različnih področjih • Spodbujanje interesa za podjetništvo • Spodbujanje potencialno uspešnega samozaposlovanja in druge oblike pospeševanja naraščanja proizvodnih enot malega gospodarstva ter • Ustvarjanja novih produktov za zagotovitev dodane vrednosti za razvoj regije
<p>Razvoj podjetniške infrastrukture, kar je pogoj za pospešen razvoj podjetništva in obrtnišva</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj podpornega okolja za podjetništvo • Organiziranje uporabnih podatkov o podjetjih in obrtnikih, prostih poslovnih prostorih in obrtnih conah, potrebah prebivalstva in gospodarstva po izdelkih in storitvah ter podobnih baz podatkov na enem mestu • Neposredni razvoj podjetniške infrastrukture z opremljanjem obrtnih con, z gradnjo ustreznih infrastrukturnih objektov in naprav za pospešen razvoj podjetništva in obrtnišva.
<p>Razvoj podeželja preko dejavnosti kmetijstva, gozdarstva, turizma, javnih gospodarskih služb na področju infrastrukture in drugih dejavnosti</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj sonaravnega kmetijstva, spodbujanje tržne pridelave, pospeševanje razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetijah, zagotavljanje urejenosti kulturne krajine (redna obdelava kmetijskih zemljišč, postopno saniranje zaraščajočih se kmetijskih površin) • Oblikovanje celovite turistične ponudbe JV Slovenije (izgradnja kapacitet, primerna ponudba naravnih danosti in ustvarjenih turističnih produktov) • Povečanje števila turističnih obiskov, povečanje dodane vrednosti s kmetijstvom in turizmom povezanih dejavnosti in tudi povečanje števila aktivno in pasivno zaposlenih prebivalcev.
<p>Čezmejno sodelovanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Vzpostavitev gospodarskega sodelovanja na državni, regionalni in občinskih ravneh med obema državama ob južni meji, obmejnimi regijami ter med evropskimi regijami kot velik potencial oziroma možen izvor novih projektnih priložnosti

b) OKOLJE IN PROSTOR

Obrazložitev ciljev je podana s prikazom skladnosti teh ciljev oziroma programov z regionalnimi prioritetami.

CILJI	Programi 2001-2006 *
1. VARSTVO OKOLJA	
Izboljšanje stanja okolja in kakovosti življenja s povečanjem števila naselij z vodooskrbo in z ustreznimi sistemi za odvajanje in čiščenje odpadnih voda ter z izpopolnitvijo sistemov za ravnanje z odpadki in z izpopolnitvijo energetske infrastrukture	<p>Program 1: Zmanjšati onesnaženost zraka na območju Kočevja</p> <p>Program 2: Izboljšati stanje onesnaženosti površinskih in podzemnih voda</p> <p>Program 3: Vzpostaviti in izboljšati sisteme ravnanja z odpadki</p>
2. UREJANJE PROSTORA	
Vzpostavitev omrežja naselij v regiji in izoblikovanje regijskega središča ter mreže lokalnih središč	<p>Program 1: Novo mesto je treba uveljaviti kot regionalno središče nacionalnega pomena</p> <p>Program 2: Oblikovati vizije razvoja občinskih in podobmočnih središč kot razvojno močnih naselij mestnega značaja</p>
Zagotavljanje komunalno opremljenih stavbnih zemljišč za stanovanja in za gospodarske dejavnosti in turizem v mestnih in podeželskih naseljih, zlasti pa na demografsko ogroženih predelih regije	<p>Program 3: Na podeželju zagotoviti prostorske možnosti za širitev naselij in razvijati sonaravno kmetovanje v povezavi s turizmom</p> <p>Program 4: Zagotavljanje komunalno opremljenih stavbnih zemljišč za stanovanja in za gospodarske dejavnosti</p>
Ohranitev kulturne krajine in naravne vrednosti kot potenciala za razvoj turizma, povezanega s sonaravnim kmetijstvom	<p>Program 5: Na območjih z velikimi dediščinskimi vrednostmi je treba poleg ciljev varstva zagotavljati razvojne možnosti za lokalno prebivalstvo</p> <p>Program 6: Oblikovati usklajen program rabe mineralnih surovin in sanacij</p>
Uveljavitev čezmejnega sodelovanja z Republiko Hrvaško pri reševanju okoljskih in prostorskih problemov	Program 7: Oblikovati vizijo razvoja obmejnih območij
3. INFRASTRUKTURA	
Navezava regije na avtocestno omrežje in vzpostavitev oz. posodobitev medregionalnih povezav ter cest v regiji ter izpopolnjevanje informacijske infrastrukture	Program 1: JV Slovenijo navezati na glavne prometne tokove in na informacijsko infrastrukturo
Izboljšanje stanja okolja in kakovosti življenja s povečanjem števila naselij z vodooskrbo in z ustreznimi sistemi za odvajanje in čiščenje odpadnih voda ter z izpopolnitvijo sistemov za ravnanje z odpadki in z izpopolnitvijo energetske infrastrukture	<p>Program 2: Zagotoviti komunalno opremljanje naselij ter izboljšati oskrbo z energijo</p> <p>Program 3: Urediti problematiko ravnanja z odpadki na območju celotne regije</p>

c) ČLOVEŠKI VIRI

CILJI	OBRAZLOŽITEV
Ustvarjanje znanja, ki je prilagojeno potrebam regionalnega gospodarstva	<ul style="list-style-type: none"> • Ustvarjanje znanja za potrebe gospodarstva v regiji • Posebno pozornost posvetiti programom za prestrukturiranje v panogah, kot je npr. tekstilna industrija, ter razširitev ponudbe programov za storitvene dejavnosti • Dvig izobrazbene ravni dosegati z večjim deležem vključenosti v vse oblike izobraževanja, prednostno zagotoviti 70 odst. dijakom posamezne generacije srednje splošno ali strokovno izobrazbo • Doseganje 50-odst vključenost devetnajstletnikov v programe terciarnega (po-srednjega) in univerzitetnega izobraževanja • Raziskovalno dejavnost povezati na nivoju regije ter v podjetjih, ki vključujejo tudi uvajanje mladine v raziskovalno delo • Zagotavljati višji delež podiplomskih študentov • Ustanoviti višje in visoke strokovne šole v Novem mestu in manjših regijskih središčih
Vzpostavitev kulture vseživljenjskega učenja za vse generacije, s poudarkom na srednji generaciji in brezposelnih osebah.	<ul style="list-style-type: none"> • Vzpostavitev kulture vseživljenjskega učenja in najrazličnejših oblik usposabljanja, prekvalifikacij, mojstrskih in delovodskih izpitov, certifikatnega sistema priznavanja pridobljenega znanja za zviševanje ravni izobrazbe na raven štiriletne srednje šole za generacijo do 49 let, za generacijo do 30 let pa dvig nivoja izobrazbe na terciarni ravni izobraževanja (po-srednješolsko izobraževanje) • Zagotovitev zvišanja vključenosti vseh brezposelnih v izobraževanje, tako da se zmanjšuje delež dolgotrajno brezposelnih na 40 odst., delež brezposelnih brez temeljne izobrazbe na 25 odst. in vključevanje v izobraževanje vseh, ki v 6 mesecih niso našli zaposlitve
Priprava izobraževalnih institucij na nove zahteve trga delovne sile	<ul style="list-style-type: none"> • Priprava izobraževalnih institucij na nove zahteve trga delovne sile • Zagotoviti standardizirano zagotavljanje kakovosti izvajalskih organizacij, kar bo posledično pripomoglo k upadanju osipa v izobraževanju mladine • Zagotoviti primerno materialne pogoje za devetletko in druge vzgojno-izobraževalne zavode in druge institucije • Ohranjati podružnice in omogočiti prilagojene normative za demografsko ogrožene dele regije s ciljem ohranjanja poseljenosti podeželja • Izvajalske organizacije pripraviti na izobraževanje odraslih v drugačnih oblikah izobraževanja • Oblikovati programe za pomoč staršem in svetovanje ter ustanoviti centre za samostojno učenje, ki kadrovsko podpirajo razvijanje samostojnega učenja
Povečanje vlaganja delodajalcev v RČV	<ul style="list-style-type: none"> • Povečati vlaganja v RČV • Razvijati učinkovit podjetniško inovativni menedžment za upravljanje s človeškimi viri za potrebe razvoja malih in srednjih podjetij
Oblikovanje podporne institucije za skladen razvoj človeških virov	<ul style="list-style-type: none"> • Oblikovati podporne institucije za skladen razvoj človeških virov, kar bo omogočilo, da na povečana vlaganja in interes za RČV vplivajo vsi pomembni dejavniki v lokalnih okoljih in regiji in s tem zagotavljajo skladen in hitrejši razvoj ČV. • Usklajevati razvoj ČV med predstavniki izobraževalnih organizacij, regionalnih in pospeševalnih centrov, svetov za razvoj socialnega partnerstva, regionalnih skladov za RČV, podjetniškimi centri, zbornicami in šolskimi upravami.

Iz zgornjih tabel so razvidne strateške usmeritve teritorialne enote JV Slovenije, seveda po izvedenem prvem delu dokumenta. Če se bo med pripravo izvedbenega dela pokazala potreba po korekciji in dopolnitvi strateškega dela dokumenta (seveda, če bodo za to na voljo strokovni argumenti), potem se bo le-ta s temi usmeritvami tudi dopolnil. Trenutno ocenjujemo, da so ti okviri dovolj široki za umestitev vseh konkretnih podprogramov in projektov v izvajalski del dokumenta.

Nekatere dileme in razmišljanja ob pripravi strateškega dela RRP za JV Slovenijo

Ob sami pripravi strateškega dela RRP so se pojavljale nekatere dileme in kritična razmišljanja. Izpostavljamo nekatere od njih, z željo po kritičnem odzivu in njihovi razrešitvi pri pripravi izvedbenega dela dokumenta:

Ime JV Slovenija je neustrezno in neprimerno - mnogi sodelujoči so v dosedanjih razpravah poudarjali to dejstvo, nobenemu še ni uspelo predlagati boljše rešitve oziroma tiste kompromisne rešitve, ki bi bila sprejemljiva za vse partnerje, ki sodelujejo v procesu priprave RRP za JV Slovenijo.

Zadovoljitev vseh partnerjev glede identifikacije lastnih (lokalnih) razvojnih problemov z regionalnimi in določitev prioritet – že v strateškem delu se nakazujejo dileme in težnje po zadovoljitvi mnogih lokalnih načrtov v okviru RRP, kar je na nek način razumljivo. Glede na omejeno programsko obdobje do leta 2006 kakor tudi omejena finančna sredstva teh teženj nikakor ne bo mogoče uresničiti. Konsenz o prioritetah bodo morali doreči sodelujoči partnerji na principih in kriterijih regionalnega pomena projekta (projekti, za katere je potrebno medobčinsko sodelovanje), geografske pokritosti regije (uravnovežiti kočevsko-ribniško podobmočje, Dolenjsko in Belo krajino), zagotavljanja razvojnih možnosti za propulzivne in/ali prednostne panoge – dejavnosti (ki bodo zagotavljale možnosti za pridobivanje dohodka in za nova delovna mesta), prispevka k boljšim tehnološkim rešitvam in s tem zmanjšanju vpliva na okolje, omogočanja boljše infrastrukturne (prometno, energetske, telekomunikacijske) opremljenosti regije in njene navezave navzven, pospeševanja razvoja na demografsko ogroženih območjih, zagotavljanja možnosti za sanacijo razvrednotenih območij, zagotavljanja možnosti za uveljavljanje ciljev varstva naravne in kulturne dediščine in še nekaterih drugih.

Zavestne odločitve o dejanski pripadnosti teritorialni enoti JV Slovenija – dejstvo je, da kljub temu, da gre za teritorialno enoto, ki deklarativno sodeluje pri pripravi skupnega RRP, sedanje »vsakdanje življenje« še vedno teče tako, kot pred tem, ko sta bila ribniško-kočevsko območje ter Dolenjska in Bela krajina v dveh statističnih regijah. Zelo težko je pričakovati, da se bodo ti tokovi in stanje spreobrnilo preko noči, še posebej zato, ker tudi nekateri geografski in infrastrukturni pogoji niso v prid razvoju teritorialne enote JV Slovenija, kakršna je trenutno. Ocenjujemo, da bodo le konkretni projekti povezali partnerje v teritorialni enoti, zato je ključen konsenz za njihov izbor in prioritete.

Zavesti, da bo JV Slovenija sodobno razvita regija, ko bo sodobno razvit njen sedaj najslabše razvit del, kakor tudi sosednje regije in čezmejno področje – ta teza narekuje »širino« razmišljanja in odločanja o razvojnih ciljih in prioritetah lastne regije, ki bi se jih sodelujo-

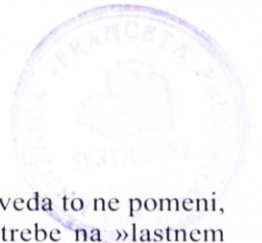
MUZEJ MIKLOVA HIŠA

Ribnica

RAZSTAVA SUHE ROBE

Stalna zbirka

či partnerji morali zavedati. Po drugi strani pa seveda to ne pomeni, da mora vsak partner zadovoljiti vse svoje potrebe na »lastnem dvorišču«, temveč to, da se skupaj dogovorijo za »pravila igre« prihodnjega razvoja. Ta pa ne morejo potekati po načelu uveljavitve volje, potreb in prioritete »najmočnejšega partnerja«, ampak po načelu spoštovanja in odgovornosti ter zmožnosti in sposobnosti vsakega od sodelujočih partnerjev, da prispeva svoj delež k razvoju celotne teritorialne enote.

Smisel RRP je podati parametre skladnega razvoja znotraj teritorialnega območja in nasproti državi in ob tem vključiti v nastajanje in izvajanje čimveč lastnega, endogenega potenciala območja. To načelo je v primeru RRP za JV Slovenijo v kar največji možni meri upoštevano. Kljub vsemu pa velja vabilo vsem, da se v fazi izvedbenega dela dokumenta še bolj tvorno in aktivno vključijo v nastajanje skupnega razvojnega programa v dobro vseh »jugovzhodnih Slovencev«...

VIRI:

Strateški del Regionalnega razvojnega programa za JV Slovenijo – osnutek, Podjetniški center Novo mesto, 2001

Irena Rožman

“VELIKO JIH MORA TRPETH ALI PA SE IZSELJEVATI ...”

Rast in gibanje prebivalstva v župniji Velike Brusnice med letoma 1840 in 1945

Uvod

Prva polovica 19. stoletja, sovпада z ekonomskimi, političnimi in kulturnimi spremembami, ki jih na kratko označujemo kot proces industrializacije in sekularizacije. Po mnenju R. Lesthaegha so spremembe celotnega gospodarskega, družbenega in kulturnega sistema ustvarile ozadje, z vidika katerega moramo ocenjevati demografske spremembe in rodno vedenje ljudi (Lesthaegh 1983).

Industrializacija slovenskega ozemlja se je začela v primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi deželami s časovnim zamikom. V zadnjem industrijskih središč se učinki industrializacije niso pokazali na mah. Dolenjsko prebivalstvo se jih je začelo zavedati v drugi polovici 19. stoletja, ko je zaradi naraščanja prebivalstva in slabo razvite domače industrije zmanjkovalo virov za preživetje, kar je povzročilo val izseljevanja v Ameriko in evropske dežele.

Demografski oris župnije Velike Brusnice ima namen izpostaviti tiste gnotne in družbene dejavnike, ki so oblikovali prevladujočo obliko družinsko-kmečke produkcije, iz katere so izvirale vse druge strategije preživetja, med drugim reprodukcija prebivalstva.

Oris najstarejše zgodovine prebivalstva novomeškega Podgorja

Podgorje sodi med tista slovenska hribovita območja, ki so ga Slovenci po starih krčevinah predslovanskih naselij najprej naselili (GDZS 1 1970: 69). O tem pričajo arheološka najdišča in topografska imena. K starejšim slovenskim naseljem je šteti vasi z imeni, ki nakazujejo obliko in kakovost tal (Hrib, Jama, Suhadol, Vrh) ali pa so vaška imena v zvezi z rastlinstvom (Cerovec, Leskovec, Brezje, Gabrje, Grm, Hrušica, Črmošnjice, Orehek), z vodami (Težka Voda, Sušica, Krka) in s prehodom prek voda (Brod, Hrvaški Brod) (po Piletič 1962: 13).

O zgodovini podgorskega prebivalstva v starejših obdobjih lahko sklepamo na podlagi fragmentarnih virov in primerjave z zgodovino prebivalstva v drugih evropskih deželah. Splošno je sprejeta ugotovitev, da je ugoden gospodarski položaj v razdobju od 11. do prve polovice 14. stoletja pozitivno vplival na rast prebivalstva v Evropi. Od druge polovice 14. stoletja prebivalstvo narašča počasneje, stagnira in celo upada. Rast in gibanje prebivalstva potekata v različni meri in obsegu in pod različnimi vplivi. 14. stoletje je doba velikih epidemij, 15. stoletje je čas turških vpadov, kar je negativno vplivalo na rast prebivalstva. Turški vdori so povzročili veliko materialno škodo prebivalstvu, ki je živelo na območju sedanje župnije Velike Brusnice. Leta 1526 so morali plačati turški davek, tako imenovano zlatnino (po ŽK Brusnice). Naknadno kolonizacijo Gorjancev so povzročili ravno Turki, pred katerimi se je umikal del hrvaškega in srbskega prebivalstva. Njihovo naseljevanje je doseglo višek v tretjem in četrtem desetletju 16. stoletja. Naselili so se v spodnji dolini reke Krke in v okolici Novega mesta. Posebna skupina prebegov, ki jih viri in ljudje imenujejo Uskoke, Skoke, Vlahe in Lahe, je zasedla opustele kmetije na Gorjancih, ki so sodila pod žumberško gospostvo (GDZS 1 1970: 69). Po uskoških naseljih na Žumberku so Gorjance imenovali tudi Uskokengebirge (Franciscejski kataster 1824). Zaradi neustaljenih razmer turških vpadov in kmečkih puntov - 1515 in 1602 so se podložniki uprli proti Mehovskim - lakote in kužnih bolezni, je gostota prebivalstva v tej dobi do 17. stoletja silno padla.

Še sredi 17. stoletja so v Podgorju prevladovale cele kmetije. Ta podatek navaja k domnevi, da je bila stopnja rasti prebivalstva nizka zaradi ravnovesja med rojenimi in umrlimi. Že v teku 17. stoletja je začelo prebivalstvo naraščati in z njim število kajzarjev in gostačev. Kmetije so se drobile na manjše enote, na tričetrtinske, dvotretjinske, polovične, tretjinske, četrtinske, šestinske in osminske. V drugi polovici 18. stoletja je bilo v Podgorju zelo malo celih kmetij. Cele in nadpolovične kmetije je imelo le še približno 8 do 12 odstotkov podložnikov, 40 do 45 odstotkov podložnikov je imelo polovične, trideset do petintrideset odstotkov pa tretjinske in četrtinske kmetije. Drugi so imeli v zakupu le hišo z vrtom ali njivo (Piletič 1960: 14). V prvi polovici 19. stoletja so bili v župniji Velike Brusnice 203 kmetje, ki so bili podložni sedemnajstim zemljiškim posestnikom.¹

Seveda proces delitev kmetij ni potekal enotno po vsem slovenskem ozemlju zaradi razlik v dednih navadah. Zato so se od druge polovice 18. stoletja do konca 19. stoletja notranjeavstrijske dežele razlikovale v demografskih procesih, npr. po stopnji rodnosti.²

Za čas med letoma 1780 in 1818 še nimamo podatkov o številu prebivalstva v župniji Velike Brusnice.³ Zaradi vojn in lakote je Slovenija v tem obdobju imela negativni dejanski in selitveni prirastek.⁴ Vojne in lakote pa niso v enaki meri prizadele vseh slovenskih pokrajin. V desetletju 1770-1780 ima pražupnija Šentjernej pozitivni naravni prirastek, v absolutni številki je ta bil 1207. Med letoma 1818-1848 so nastale nove strukture kmečkega gospodarstva kot rezultat gospodarskega preobrata in novih prometnih povezav. Nastopilo je obdobje širjenja industrije. Njeni učinki se kažejo v stopnji rasti prebivalstva, ki je letno naraslo za devet promila (po Vogeltnik 1965: 288). Industrija novomeškega okraja je bila v tem obdobju dokaj razvita. Do srede 19. stoletja med Dolenjsko in drugimi slovenskimi regijami ni bilo bistvenih razlik v razvoju industrije (po Vrišer 1984: 182).⁵

Na podlagi tega podatka domnevam, da je v tem obdobju v novomeškem okraju prebivalstvo naraslo. Prvi podatki o številu prebivalstva v župniji Velike Brusnice so iz leta 1813. Takrat je v tej župniji živelo približno 1050 prebivalcev.

Razvoj in gibanje prebivalstva po marčni revoluciji do konca druge svetovne vojne

V župniji Velike Brusnice je v 36 letih miru predmarčne dobe prebivalstvo naraslo. Med letoma 1815 in 1851 je prebivalstvo naraslo za 335 prebivalcev oziroma za 7,4 promile letno. Letna stopnja rasti prebivalstva je bila tako le nekoliko nižja od slovenskega povprečja, ki je v obdobju 1818-1846 znašal blizu 9 promilov (po Vogelnik 1965: 288). V tem obdobju je Slovenija imela pozitiven naravni prirastek predvsem zaradi upadanja smrtnosti ob nespremenjeni visoki rodnosti. Ker se razvoj prebivalstva v župniji v prihodnjem obdobju (1851-1910) ujema z razvojem kranjskega prebivalstva, ne vidim ovire, da o naravnem prirastku v župniji Velike Brusnice ne bi sklepala na podlagi podatka za Kranjsko. Ta je bil v obdobju 1830-1845 pozitiven, koeficient naravnega gibanja je znašal 2 promila. Bržkone je bil v šestintridesetih letih v župniji Velike Brusnice naravni prirastek pozitiven, kljub temu da v prvi polovici 19. stoletja niso bila redka leta, ko je v župniji umrlo več ljudi, kot se jih je rodilo.

V tem obdobju so selitve vplivale na razvoj prebivalstva v neznatnem obsegu, kar pa ni več primer druge polovice 19. stoletja. Po marčni revoluciji do prve svetovne vojne (1869-1910) je prebivalstvo novomeškega okraja stabilno oziroma neznatno naraščalo, to je za 1,9 promila letno. V župniji Velike Brusnice znaša v obdobju 1851-1910 letna stopnja rasti prebivalstva 2,5 promila. Ta je nekoliko višja od tiste za Kranjsko med letoma 1850-1910 (1,9 promila) in nižja od tiste za Slovenijo med letoma 1846-1910 (4 promile). Vsekakor je vrednost letne rasti podgorskega prebivalstva bližja vrednosti za Kranjsko kot vrednosti za Slovenijo. Za to devetindesetletno obdobje je značilno, da je naravni prirastek naraščal, medtem ko se je dejanski prirastek nižal zaradi vse bolj množičnega izseljevanja prebivalstva. Izseljevanje je najbolj prizadel razvoj prebivalstva v notranjosti slovenskih dežel, kamor je v okviru Kranjske sodil tudi novomeški okraj. Selitve so v tem obdobju zajele skoraj tri četrtine naravnega prirastka župnije Velike Brusnice (70,7 odstotka) isto velja za Kranjsko. Povzetek vsega razvoja med letoma 1851-1910 kaže povsem drugačen rezultat in ne pričakovanega poleta v razvoju prebivalstva, ki ga je napovedovalo obdobje od 1815 do 1851. Ker je bil razvoj podgorskega prebivalstva med letoma 1851-1910 bistveno različen od predhodnega obdobja, je smiselno obravnavati razlike med posameznimi popisi prebivalstva.

Med letoma 1851 in 1869 podgorsko prebivalstvo ni doživelo posebnih sprememb. Prebivalstvo je rahlo naraslo zaradi pozitivnega naravnega prirastka in neznatnega selitvenega prirastka (-2,3 promila). Naravni prirastek je pozitiven, kljub temu da niso redka leta, ko število smrti presega število rojenih. Rast prebivalstva še ni načela občutljivega ravnovesja med viri za preživetje in številom prebivalstva. Čeprav je na kvadratnem kilometru plodne zemlje (njive, vrtovi, sadovnjaki in vinogradi) vedno živelo več kot 150 prebivalcev, kar je posledica hribovite lege župnije z večjim deležem pašnikov in gozdov, se župljani Velikih Brusnic še niso soočili s problemom

poljedeljske preobljudenosti (166 prebivalcev na kvadratni kilometer). Dodatni zaslužek si revnejše prebivalstvo še lahko najde doma; na delo hodijo v gozdove in zaslužijo z vožnjami, žaganjem, sekanjem in s prodajo domačega lesa (Dobovšek et al 1962: 164).

Med letoma 1869 in 1880 je podgorsko prebivalstvo še vedno naraščalo. Naravni prirastek je bil pozitiven, toda nižji kot v prejšnjem obdobju, kar je bila posledica povišane smrtnosti, ki je v sedemdesetih letih 19. stoletja narasla po celi Avstriji.⁶ Izseljevanje je bilo še vedno zmerno, vendar je bil koeficient selitvenega prirastka višji od tistega za Slovenijo (-2.1 promila). Vse do obdobja množičnega izseljevanja v Ameriko, slednje je trajalo od leta 1890 do 1910, so župljani Velikih Brusnic, kot je mogoče sklepati na podlagi zapisov v status animarum iz leta 1882, iskali zaslužek na Dunaju, na Hrvaškem v Slavoniji, na Nemškem, redki posamezniki pa tudi že v Ameriki (prim. Dobovšek et al 1962: 164).

V sedemdesetih letih 19. stoletja je slovensko ozemlje zajela gospodarska kriza, zvišala se je smrtnost. Gospodarsko krizo so povzročile slabe letine in visoki davki. Samo leta 1876 je bilo na Kranjskem prodanih na dražbi nad petsto kmetij (Bačar 1991: 23).

V obdobju 1880-1890 je prebivalstvo naraslo za 179 prebivalcev. V predzadnjem desetletju 19. stoletja je bil dejanski prirastek (11,5 promila) najvišji v vsej obravnavani 106-letni zgodovini župnije Velike Brusnice. Glede na predhodno obdobje je naravni prirastek močno narasel, kar je rezultat tako zvišanja koeficienta natalitete kot znižanja koeficienta mortalitete. V osemdesetih letih 19. stoletja so deželni poslanci (štajerski in kranjski) predlagali, da se prepove socialno najšibkejšemu prebivalstvu sklepati zakonske zveze. Vzroke za tak ukrep so nahajali v tem, da se prebivalstvo preveč množi, kar povzroča prenaseljenosti in zmanjšanje možnosti za zaslužek.

"Pervič je vzrok, da se ljudje presilno, preštevilno množijo, da so tako rekoč eden drugemu že na poti, eden drugemu vsak zaslužek kar iz ust trgajo, veliko jih mora silno trpeti ali pa se izseljevati. ... (Anon. 1886: 11, v: Dolenjske novice št. 2).

Izseljevanje se je zmanjšalo, vendar pa se ni prekinilo, čeprav je selitveni prirastek bil pozitiven (1 promil). Za leto 1882 razpolagamo s podatki o starostni in spolni strukturi (izseljenega) prebivalstva. Iz podatkov je razvidno, da so se v največjem obsegu izseljevali samski moški med dvajsetim in tridesetim letom starosti. Ista ugotovitev velja za žensko prebivalstvo. Na podlagi podatkov o zakonskem stanu in starosti izseljenega prebivalstva sledi ugotovitev, da je od doma odhajala mlada delovna sila, to je odvečni ljudje, ki so morali s trebuhom za kruhom.

Med letoma 1891 in 1900 je prebivalstvo naraslo le za 61 prebivalcev. Povprečna stopnja rasti prebivalstva je glede na tisto iz predhodnega obdobja upadla in je znašala 3,6 promila, medtem ko je koeficient naravnega prirastka narasel za 2,7 promila. Naravni prirastek je vso drugo polovico 19. stoletja naraščal ob skoraj nespremenjeni rodnosti in ob upadanju smrtnosti, povzročil je val izseljevanja zaradi vse večje poljedeljske preobljudenosti, močnega nazadovanja domače industrije in drugih tudi osebnih razlogov. Leta 1890 je na kvadratnem kilometru polja živelo 191 prebivalcev, to je 21 prebivalcev več kot v predhodnem desetletju. Deset let kasneje je stopnja agrarne naseljenosti dosegla raven iz sedemdesetih let 19. stoletja, ko je padla na 178 prebivalcev na kvadratni kilometer polja in je hkrati

selitveni prirastek v 19. stoletju dosegel svoj negativni višek. Župljani Velikih Brusnic so regulirali ravnovesje med razpoložljivimi viri za preživetje in številom prebivalstva z izseljevanjem. To ravnovesje je postalo ogroženo takrat, ko je na kvadratnem kilometru polja živelo 200 in več ljudi.

Prelom stoletja je predstavljal začetek množičnega izseljevanja podgorskega prebivalstva v Ameriko. Iz vasi Gabrje se je leta 1900 izselilo 47 ljudi, to je desetina prebivalstva. Koeficienti selitvenega prirastka so bili negativni in so dosegli največje vrednosti v vsej obravnavani zgodovini; v desetletju 1891-1900 je bil ta -8,5 promila (v Sloveniji -5,9 promila), v desetletju pa celo -11,4 promila (v Sloveniji - 6,4 promila). Še leta 1882 se je izselilo 4,5 odstotka prebivalstva, leta 1910 pa že 10,3 odstotka.

Poleg tega je bila leta 1910 spolna in starostna struktura po zakonskem stanu izseljenega prebivalstva drugačna od tiste iz leta 1882. Še vedno med izseljenimi je največ samskih moških v starosti od petnajst do trideset let, vendar pa so se za razliko od leta 1882 izseljevali na prelomu stoletja tudi poročeni moški, večinoma gospodarji majhnih kmetij in bajt. To potrjuje podatek, da je njihovo število najvišje v starosti od trideset do štiriintrideset let. Slednji so šli od doma za zaslužkom kmalu po poroki. Med izseljenimi ženskami so prevladovale samske v starosti od dvajset do štiriindvajset let.

Zaradi agrarne prenaseljenosti so se župljani izseljevali; do prve svetovne vojne so se pretežno izseljevali v Ameriko, v obdobju med obema svetovnjima vojnama, kakor po drugi svetovni vojni, so se začeli izseljevati tudi v Francijo, Nemčijo in slovenska industrijska središča, največ v Kranj, Ljubljano in Maribor. V Ameriko so šli za boljšim zaslužkom gospodarji družin bajtarjev, osebenjekov, majhnih kmetov, kakor tudi sinovi iz večjih kmetij, ki so jih starši odpravili z izplačilom nujnih deležev, kmetijo pa prepustili enemu izmed njihovih bratov. Nekateri gospodarji so v Ameriko šli dvakrat ali celo trikrat.

Najstarejši živeči župljani Velikih Brusnic se spominjajo, kako so njihovi očetje na prelomu stoletja šli s trebihom za kruhom v Ameriko, ker v bližini ni bilo moč najti zaslužka. Največje pomanjkanje so trpele družine tistih, ki so se poročili *na roko*, to je brez imetja. Poročeni sin bajtarja iz Velikih Brusnic je bil trikrat v Ameriki.

Kirga leta je šou oče prvič u Ameriko? Ja, al so bli trikrat u Amerik! Tut se ne morem spoment, katerga leta ne. Takrat so bli nazadji, ne, pret ku je bla pol ta vojska, ne. So rekli, de so Amerikanci rekli: Nikar ne hodite, majo mine še nastavljene po morji. So šli takrat štirji z Brusnic damu. 'Ja,' so rekel 'kak bo, bo, grema.' Pa so res srečno pršli. Dvakrat so bli, ku še niso bli poročen, so bli še fant, ko so šli, so rekel, no poli so bli pa pred to vojsko, ku je bla, ne, b' rekla ta prva svetovna, sa bli sedem let tam. (Velike Brusnice)

V zvezi z izseljevanjem v Ameriko so bile izpričane družinske tragedije, ko se izseljenci niso nikoli vrnili domov in se je za njimi izgubila vsaka sled.

Ta peruv sin je šou u Amerika, pa je domu pisu očetu za dnar, de nej mu oče dnarja pošle. Pa je reku oče, kaku bom jes dnarja mu poslau, ka ga nimam. In po tistem ni nikdar več besede pisau. Nekje je ostau. (Pangrč Grm)

V maloštevilnih primerih se je v Ameriko izselila vsa družina, navadno so bile to mlade družine odvečnih potomcev.

Med letoma 1910 in 1921 je stopnja selitvenega prirasta nekoliko padla in se zopet dvignila po letu 1921 zaradi dviga stopnje rodnosti v kompenzacijskem obdobju po prvi svetovni vojni, ta je vplivala na močno zvišanje naravnega prirastka. Med letoma 1921 in 1948 je rast prebivalstva na Slovenskem stagnirala. Osnovna značilnost tega obdobja je bila hitro zniževanje stopnje rodnosti, ki se je zniževala hitreje od stopnje umrljivosti. Zato je naravni prirastek padel od 11 promilov na 8,4 promila (po Vogelnik 1965: 71). Naravni prirastek je v župniji Velike Brusnice znašal med letoma 1922-1931 20 promilov, med letoma 1929-1938 pa je padel na 15 promilov. Zanimivo je, da se je med letoma 1932-1938 močno zvišal dejanski prirastek. Tudi selitveni prirastek je bil pozitiven in to prvič po letu 1851. Ljudje so se v župnijo Velike Brusnice priseljevali, verjetno so sem prišli zaradi zaslužka, ki ga je dajala lesna tovarna na Gorjancih.

Tabela 1: Analiza rasti in gibanja prebivalstva v župniji Velike Brusnice 1851 – 1938 (absolutna št.)

Leto	Število preb.	Razdobje	Interval leta	Rojeni	Umrlji	Naravni prirast	Dejanski prirast	Selitveni prirast
1851	1430							
1869	1447	1851-1869	18	876	796	76	17	-59
1880	1468	1870-1880	11	576	526	50	21	-29
1890	1647	1881-1890	10	571	374	197	179	-18
1900	1708	1891-1900	10	606	403	203	61	-142
1910	1657	1901-1910	10	592	344	248	-51	-299
1921	1650	1911-1921	10.08	432	376	56	-7	-63
1931	1803	1922-1931	10.17	703	349	354	153	-201
1938	2079	1932-1938	6.92	434	233	201	276	75

Tabela 1A: Analiza rasti in gibanja prebivalstva v župniji Velike Brusnice 1851 – 1938 (na 1000 preb.)

Razdobje	Rodnost	Smrtnost	Naravni prirastek	Dejanski prirastek	Selitveni prirastek
1851-1869	32.5	29.5	3.0	0.7	-2.3
1870-1880	35.9	32.8	3.1	1.3	-1.8
1881-1890	36.6	26.1	10.5	11.5	1.0
1891-1900	36.1	24.0	12.1	3.6	-8.5
1901-1910	35.2	20.4	14.8	-3.0	-11.8
1911-1921	25.9	22.6	3.3	-0.4	-3.7
1922-1931	40.0	19.9	20.1	8.7	-11.4
1932-1938	32.3	17.3	15.0	20.5	5.5

Sklep

Iz sestavka je razvidno, da so Slovenci narod ekonomskih izseljencev. Za zgled je treba povedati, da je že med letoma 1845-1932 med evropskimi državami (za Irsko in Veliko Britanijo) Slovenija imela najvišji odstotek izseljencev (31 odstotkov). Slovenci bi zato morali, spričo svojih ksenofobičnih in skrajno nečloveških izpadov v zvezi z azijskimi prebežniki v Sloveniji (kljub temu da gre za popolnoma drugačen pojav izseljevanja), ki so v upanju za boljši jutri na evropskem zahodu žrtvovali svoje imetje, da bi ga lahko brez ugovora vesti v svoje žepe stlačili slovenski, hrvaški in drugi evropski trgovci z ljudmi, pomisliti na asimilacijske, eksistencialne in druge

življenjske težave svojih priljubljenih tet in stricev iz Amerike, Nemčije, Švice itd., ki so si jih iz ne preveč sentimentalnih nagibov želeli za poročne priče in birmanske botre.

OPOMBE:

1 Pred marčno revolucijo je bilo v katastrski občini Gabrje in Brusnice 203 kmetov in 287 družin. V župnijski kroniki je župnik Šešek na podlagi podatkov iz statusa animarum zapisal, da so bili kmetje podložni naslednjim gospodstvom: 1) iz Velikih Brusnic je osem kmetov sodilo pod samostan Pleterje, osemtrideset pod zemljiško gospodstvo Ruperčvrh in štirje pod župnišče Šentjernej; 2) iz Malih Brusnic sta dva kmeta sodila pod novomeški Kapitelj, dva pod zemljiško gospodstvo Volavče, dva pod župnišče Trebelno, trije pod zemljiško gospodstvo Struga in eden pod zemljiško gospodstvo Draškovec; 3) iz vasi Ratež je osem kmetov sodilo pod zemljiško gospodstvo v Strugi, eden pod novomeški Kapitelj, štirje pod zemljiško gospodstvo Grm, deset pod župnišče Toplice; 4) iz vasi Gumberk je vseh šest kmetov sodilo pod zemljiško gospodstvo Otočec; 5) iz vasi Brezje so vsi trije kmetje sodili pod zemljiško gospodstvo Klevevž; 6) iz vasi Žerjav in so vsi trije kmetje sodili pod zemljiško gospodstvo Klevevž; 7) iz vasi Leskovec je vseh deset kmetov sodilo pod zemljiško gospodstvo Grm; 8) iz vasi Dolenji Suhadol sta dva kmeta sodila pod zemljiško gospodstvo Gracarjev turn, devetnajst kmetov pa pod zemljiško gospodstvo Klevevž; 9) iz Gorenjega Suhadola je sedem kmetov sodilo pod zemljiško gospodstvo Prežek, ostalih šestnajst kmetov pod zemljiško Vrhovo; 10) iz vasi Jugorje je vseh enajst kmetov sodilo pod zemljiško gospodstvo Prežek; 11) iz vasi Gabrje je enajst kmetov sodilo pod zemljiško gospodstvo Poganci, petnajst kmetov pod novomeški Kapitelj, pet kmetov pod zemljiško gospodstvo Vrhovo, dva kmeta pod župnišče Šentjernej in pet kmetov zemljiškemu gospodstvu Inič (po župnijski kroniki za župnije Busnice).

2 Več o rasti prebivalstva po notranjeavstrijskih deželah glej v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Ljubljana 1970, s. 99-108

3 Takrat so vasi sedanje župnije sodile v pražupnijo Šentjernej. Za leto 1785 je župnik Franc Ksaverij Radkovič poročal na škofijstvo, da znaša število duš 5927 (po Lesjak 1927: 16).

4 Dejanski in naravni prirastek sta negativna. Medtem ko se je v tem obdobju v evropskih deželah znižala stopnja umrljivosti in narasla stopnja rodnosti (natalitete), kar je imelo za posledek rast prebivalstva, se je pri nas zvišala stopnja umrljivosti in s tem zavrla rast prebivalstva. F. Zwitter kot glavni razlog upadanja števila prebivalstva navaja vojne in lakoto, ki je nastopila po končanih vojnah (po Vogeltnik 1965).

5 V tem obdobju začne industrija na Dolenjskem zamirati. Poglavitni razlogi so bili pozna zgraditev dolenjske (leta 1894), belokranjske (leta 1914) in mirnske (leta 1908) železnice, pozna in skromna elektrifikacija (po letu 1920). Leta 1893 je Dolenjska izgubila svoj največji industrijski obrat: železarno na Dvoru. Prenehale so obratovati tudi fužine v Gradacu in Zagradcu ter glažuta v Gorjancih (po Vrišer 1984: 182).

6 V letih 1873, 1878 in 1879, ko je bil naravni prirastek negativen, so razsajale griža, ošpice, prebivalstvo pa je umiralo tudi zaradi pljučnih bolezni.

LITERATURA

- Bačar, K., 1991: Iz dolenjske preteklosti, Novo mesto, s. 23-25.
Dobovšek, M. et al. 1962: Rast prebivalstva novomeške pokrajine po l. 1869, v: Dolenjska zemlja in ljudje, Novo mesto, s. 162-174.
Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. 1. zvezek, Ljubljana 1970.
Lesjak, A., 1927: Zgodovina šentjernejske fare na Dolenjskem. Ljubljana, s. 10-26

- Piletič, R., 1960: Novomeško Podgorje, v: Geografski obzornik 7/1-2, Ljubljana.
Vogeltnik, D., 1965: Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih 200 let z jugoslovanske in evropske perspektive, v: Ekonomski zbornik 7, Ljubljana.
Vrišer, S., 1984: Razvoj industrije v dolenjski regiji, v: Dolenjska in Bela krajina, Ljubljana, s. 182-192.
Zwitter, F., 1936: Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana.

VIRI

- Rožman, I. 1995-1997, Terenski zapisi.
MRLIŠKA matična knjiga, 1841-1892; 1893 - 1944, Velike Brusnice.
POROČNA matična knjiga, 1848 - 1914; 1915 - 1946, Velike Brusnice.
ROJSTNA matična knjiga, 1840 - 1874, Velike Brusnice.
ROJSTNA matična knjiga, 1875 - 1901, Velike Brusnice.
ROJSTNA matična knjiga, 1902 - 1945, Velike Brusnice.
Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, Ljubljana.
AS, Franciscejski kataster za Kranjsko (1823-1869), cenilni operati za k.o. Gabrje in Brusnice
(sterreichische Statistik, Volks zhlung: 1880 (1-3/3); 1890 (32); 1900 (63-65); 1910 (1-4).
Župnijska kronika Velike Brusnice

MUZEJ MIKLOVA HIŠA

Ribnica

JANKO TROŠT

Zemljevid poti ribniških krošnjarjev, 1951

Stane Granda

NOVO MESTO IN NJEGOV KAPITELJ

Razmišljanje ob multivizijski predstavitvi *Odsev časa nad mestom*

V časih skoraj popolne sekularizacije in ko odnosi med oblastjo in cerkvijo mejijo ne le na nestrpnost, ampak nepomirljivo sovraštvo, je dogodek, kot je otvoritev multivizijske predstavitve o novomeškem kapitlju, resnično izjemen dogodek. Lahko bi rekli, da imamo pred seboj dokaz, da razmere niso tako dramatične, kot so videti na prvi pogled, da še vedno obstaja močna volja za kulturno sožitje. Priča smo koraku, ki pelje naprej v svobodo, ki je samo druga beseda za popolno strpnost.

Tudi Novomeščani se kot del slovenske družbe od nje ne razlikujejo. Tudi v Novem mestu so številni, ki so do dogajanja znotraj kapitljskih zidov popolnoma indiferentni. Roko na srce, taki so verjetno v mestu ob Krki vedno obstajali, le manj jih je bilo. Kljub takim odnosom pa ostajajo razmerja med meščani in njihovim kapitljem že stoletja v bistvu nespremenjena. Zaznamovana so z nekaterimi objektivnimi dejstvi, mimo katerih ne more iti nobena sekularizacija. Za vse Novomeščane je obstoj kapitlja objektivno dejstvo in brez njegove monumentalne cerkve, njenih dragocenosti s Tintorettovim sv. Nikolajem, mogočne proštije, ki nadomesča za mnoga slovenska mesta tako značilni grad nad mestom, si svojega kraja ne morejo predstavljati. Simbol Novega mesta je še posebno ljub nam, ki zaradi takšnih ali drugačnih vzrokov začasno živimo drugod. Pogled nanj nam že iz daljave govori, da se bližamo svojim najbližjim, svoji sreči, svoji mladosti. Drug neločljiv moment, ki vsakega meščana veže na kapitelj, je poimenovanje hriba, na katerem ta ustanova stoji. Globoko sem prepričan, da več-

na mojih rojakov ne ve, da je ime griča nad Novim mestom dejansko ime ustanove. Njegovo starejše ime je bilo skoraj gotovo Gradec, ki ga omenjajo zgodovinski viri še pred nastankom mesta.

Kapitelj ni samostan, ampak skupnost škofijskih duhovnikov, izrazito verska ustanova, značilna za srednjevropski prostor. Nastal je, ko se je srednji vek ravno iztekal. Novomeški kapitelj je dejansko že novoveški. Njegove korenine so bujne. Najpomembnejša sta dva njhova kraka. Prvi je izrazito verski. Kapitelj v Novem mestu je na izraz duha predreformacijske dobe, ko so si mnogi želeli in prizadevali izboljšati razmere v Cerkvi in življenje duhovnikov še posebej. Skupina dolenskih duhovnikov se je želela združiti "Bogu na čast in slavo v duhovniško celoto", za kar so bili pripravljeni združiti svoje dohodke, živeti pod skupno streho in se hraniti pri isti mizi." Novomeški kapitelj je po svojem verskem namenu dejansko izraz evropskega humanizma na naših tleh, ki se je zavedal kritičnih verskih razmer, jih kritiziral, ni pa s Cerkvijo nikoli prelomil. Ni slučaj, da je bil njegov drugi prošt Jurij Slatkonja, veliki reformator glasbe na Dunaju in ustanovitelj tamkajšnjih znamenitih pojočih dečkov. Naj mi bo ob njegovem priimku dovoljen majhen ekskurz. Njegov grb je zlat konj na modrem polju. To je takomenovani govoreči grb, ki pa je razumljiv samo v slovenskem jeziku. Govori nam o tem, da je svoj materni jezik toliko cenil, da ga je prenesel tudi v grb. Njegov primer nam posredno sporoča o položaju slovenskega jezika na naših tleh v desetletjih pred Trubarjem, o čemer

vemo silno malo. Seveda pa humanistično poslanstvo novomeškega kapitlja ni bilo le v namenu njegovih ustanoviteljev, ampak ga je tudi praktično izvrševal. Tu bi na prvem mestu omenili kapiteljsko šolo, ki bi jo lahko uvrstili med srednje šole in je bila vse do ustanovitve novomeške gimnazije sredi 18. stoletja nedvomno izjemna kulturno-prosvetna inštitucija dolenske metropole. Uporabili smo zvezo kulturno-prosvetna. S tem poudarjamo, da ta šola ni samo izobraževala, ampak je imela tudi kulturno poslanstvo. Dijaki so morali namreč tudi peti pri svečanih petih mašah. S tem smo nakazali tudi obstoj kapiteljskega orkestra. V zgodovini slovenske glasbe zaseda kapiteljski kor odlično mesto. Nedvomno so te kulturne dimenzije novomeškega kapitlja premalo prisotne v kulturnozgodovinskem spominu Novomeščanov.

Poleg humanistične korenine nastanka novomeškega kapitlja obstaja tudi mednarodnopolitična. Z njegovim nastankom so hoteli Habsburžani, konkretno Friderik III. in Maksimiljan I., zmanjšati moč in vpliv oglejskega patriarhata na našem ozemlju.

Tretji moment, ki vsakega Novomeščana spominja neprestano na njegov kapitelj, pa če to hoče ali ne, je ime griča Marof. Prvotno se je namreč imenoval Rožnik (Rosenberg). Ko so kapiteljski gospodje, bil je namreč njihov, na njem zgradili svojo pristavo ali marof (uničili so ga Francozi 1809. leta), se je prvotno ledinsko ime zgubilo.

Še bi lahko naštevali momente, ki kažejo na zvezo med mestom in njegovim kapiteljem. Mislim, da razpolagam s praviimi podatki, ko trdim, da sta tudi osnovna šola in gimnazija zrasli na kapiteljski zemlji. Isto velja tudi za pokopališče v Ločni.

V ideološko obremenjenem zgodovinopisju se vse od renesanse dalje, ne od komunizma, vleče trditev, da je Katoliška cerkev srednjeveška ustanova. Te trditve so bile potrebne za obračunavanje, in takrat so "dovoljena" vsa sredstva. V resnici je Katoliška cerkev prisotna na naših tleh vse od antike. Nobeno presenečenje ne bo, če bodo arheologi v prihodnosti odkrili, da je na mestu današnje kapiteljske cerkve stalo že pred tem pogansko svetišče. Znano

je namreč, da se verska namembnost nekega prostora v zgodovini silno težko spreminja. S tem hočem poudariti, da je duhovna namembnost tega prostora veliko starejša kot Novo mesto. Prav zato, ker je duh nad materijo, je kapitelj mesto duhovno stoletja sooblikoval. To je potekalo neposredno, preko verskih obredov in druženja z duhovščino, posredno pa preko bogastva duha, ki je vel v teh prostorih. Ne samo med predstojniki kapitlja, tudi med njegovimi člani, to je kanoniki, je bila vrsta izjemnih mož, od katerih so mnogi potonili v ozadje in so danes znani samo še specialistom. Naj na tem mestu omenim sredi 19. stoletja znamenitega verskega pisatelja Franca Veritija (1771 - 1849), Italijana, ki se je sijajno naučil slovensko, postal slovenski pisatelj in bi ga bilo treba danes ponovno ovrednotiti. Med njimi so bili nekateri duhovni gospodje tudi povsem praktično usmerjeni na primer v zdravilstvo ali celo tehniko. Starejši Novomeščani se še spominjamo pokojnega kanonika Jožeta Kresa, rojen je bil v Šempetru in tja so ga tudi pokopali, ki je veljal v svojih mlajših letih za enega najbolj navdušenih radioamaterjev.

Pogled v vrsto novomeških proštev nam neizpodbitno razkriva pomen novomeškega kolegiatnega kapitlja skozi pet stoletij njegove zgodovine. Omenili smo že Slatkonjo, ki je bil prijatelj cesarja Maksimiljana, za katerega zgodovinarji domnevajo, da je slovensko tudi govoril. Naj omenim samo priimke proštev kot Thurn -Valsasina, Herberstein, Lanthieri Erberg, Attems ali pa če hočete Simona Wilfana, ki je bil stari stric Titovega osebnega sekretarja Jože Vilfana, potem se nam pokaže bistvo novomeškega kapitlja v kontekstu Novega mesta: odličnost. Kdor kdaj razmišlja o slovenskih mestih v mejah slovenske države, bo hitro prišel do spoznanja, da predstavljajo Koper, Ljubljana, Celje, Ptuj in Maribor nekaj posebnega. Odgovor je na dlani: zaradi visokih cerkvenih inštitucij. Kranj je bil verjetno vselej v zgodovini bogatejši od Novega mesta, pa ni njegovega pomena za slovensko identiteto nikoli presegel. Primerjajmo Ptuj, Celje in Maribor. Prvi je bil sedež antične škofije, kasneje je imel prošta. Celje ima še danes opata, ki

je imel, podobno kot novomeški prošt, tudi pravico nositi škofovske insignije. Maribor ju je prehitel šele po letu 1859, ko je Anton Martin Slomšek tja prenesel sedež lavantinske škofije. Mimogrede, tudi verjetni prvi slovenski svetnik se je posredno štel za kapiteljčana, saj je njegova rojstna fara spadala pod novomeški kapitelj in ga je zato tudi obiskal.

Našteli smo številne elemente povezav med Novim mestom in njegovim kapitljem. Kakorkoli se to sliši nenavadno, vendar so dejstva neizprosna. Novomeški kapitelj daje s svojo zunanostjo, umetnostnimi spomeniki in bogato duhovnostjo, kulturo nasploh, že stoletja Novemu mestu znak odličnosti. Seveda so za vsem tem ljudje: prošti, kanoniki, vikarji, kaplani (kar trije nekdanji so danes ugledni univerzitetni profesorji), organisti in ne nazadnje tudi mežnarji. Vselej se je kapitelj znal prilagajati času, čeprav je bilo včasih izjemno težko. Dostojanstvo je znal ohraniti tudi v najtežjih časih. V obdobju med obema vojnama je bil zaradi velikih finančnih izgub med prvo svetovno vojno zelo reven. Kljub temu je njegov tedanji prošt Karel Čerin ohranil dostojanstvo. Ko je pred drugo svetovno vojno prišel v Novo mesto regent knez Pavle, so ga morali odličniki in drugi državljani počakati na železniški postaji.

Prošt Čerin je bil kot nepolitik v svoji dostojanstveni opravi potisnjen malo ob stran. Ko je knez Pavle stopil z vlaka, so se novomeški velmožje pred njim v frakih lomili v trebuih in se silili s servilnostjo. Knez Pavle, ki je bil resnični aristokrat, povsem drugačen tip človeka kot kralj Aleksander, jih je pogledal s kančkom očesa, se ozrl na ponosnega in dostojanstvenega prošta in vprašal: "Ko je onaj knjaz?"

Prošta Jožeta Lapa vidite z mitro lahko le na fotografiji. Njegovo običajno oblačilo je delovna halja. To je prošt 20. stoletja na Slovenskem. Čeprav napol Gorenjec, je našel stik z dolensko metropolo in ji kot predstojnik kolegiatnega kapitlja daje svoj pečat. Večina meščanov ga razume in spoštuje ne glede na versko prepričanje. To je vsebina tradicije odnosov med mestom in kapitljem.

Za konec. Sicer izjemno delaven Dolenjski muzej že nekaj let nima razstave, ki bi pokazala zgodovino Novega mesta. Dokler ta dokaj zahteven in težak zgodovinski projekt ne bo realiziran, bo multivizijska predstavitev novomeškega kapitlja, z njo se je Novomeščan sicer pa "gastarbajter" v Ljubljani Zvone Pelko izjemno izkazal, nadomeščala tudi predstavitev zgodovine Novega mesta. Prav bi bilo, da se tega zave tudi novomeška oblast.

Zvone Pelko, avtor multimedijske predstavitve, in prošt Jožef Lap

ODGOVORNOST KOT KLJUČNA VREDNOTA ODLIČNOSTI

Forum odličnosti in mojstrstva, Otočec 2001

Tradicionalni letni Forum odličnosti in mojstrstva Otočec 2001 v organizaciji Društva ekonomistov Dolenjske in Bele krajine ter Območne zbornice Novo mesto je letos opozoril javnost na odgovornost. Kot je uvodoma poudarila predsednica društva mag. *Darinka Miklavčič* je odgovornost način življenja posameznika, organizacije ali države kot celote. Koristi našemu dobremu počutju, zdravju ter prijetnemu vzdušju v večjih skupinah in družbi, njena moč pa je še toliko bolj prepričljiva, če jo uresničujemo v praksi.

Odgovornost do sveta vrednot in zgodovine

Odgovornost sodi med ključne, v javnosti pogosto uporabljene pojme, kot so poštenost, verodostojnost, kakovost, odličnost – pravi *akademik prof. dr. France Bernik*. Pojemovno najbližja odgovornosti je poštenost, ki ju je A. Trstenjak celo enačil in trdil, da odgovornost predstavlja odnos do nekoga drugega, da pa gre pri poštenosti predvsem za odnos do samega sebe, do svoje vesti in je zato »izraz avtonomne morale«. Dr. Bernik meni, da je danes odgovornost ne samo vprašanje moralnega, temveč vzajemnost in soodnosnost dveh dejavnikov: osebe oziroma nosilca odgovornosti in legitimne pristojnosti, ki ji je oseba z odgovornostjo zavezana. Kaj je ta pristojnost, izhaja iz pojma odgovornosti, v katerem filozofi kot najbolj bistveno vidijo odgovor: odgovoriti, biti dolžan odgovoriti, odgovoriti na besedo, predpise, zakone, načela, vrednote. Ko posameznik pristojevoljno sprejme odgovornost, sprejme tudi njene posledice oziroma sankcije. Postane pravni, strokovni, moralni, religiozni in siceršnji subjekt. Z odgovornostjo so zavezane odločitve in posledice odločitev, tudi krivda. Sankcijam oziroma krivdi se pri odgovornosti lahko izognemo, samo če se odgovornosti odpovemo, če se odpovemo lastni avtonomno-

sti, lastni svobodni volji in odločitve prepustimo drugim. Ko pa se odpovemo lastni avtonomnosti, se odpovemo bistvenemu delu svoje osebnosti. Človek, ki išče ali najde lastno istovetnost, se zato posledicam odgovornosti ne more odtegniti. Z odločitvami, tudi takimi, ki se bodo obrnile proti njemu, sooblikuje svoje življenje. Poleg te osebne odgovornosti, ki iz posameznika dela osebnost, poznamo tudi skupno ali družbeno odgovornost, ki pa zamegljuje realno stanje stvari in demotivira posameznika, ker zakriva resnico o njegovih strokovnih, človeških, moralnih in drugačnih vrednotah.

In kako v konkretnih razmerah konkretno uresničevati osebno odgovornost? Filozofija odgovornosti, ki se opira na etiko, pravi, da je v fazi odločanja potrebno z racionalnimi razlogi premisliti dejanje, poskušati predvideti njegove posledice ter najti najustreznejšo pot za uresničitev etično vrednega cilja.

Dr. Bernik se ob koncu svojega razmišljanja vpraša tudi o konkretni odgovornosti v slovenskih razmerah ter oceni, da je pri nas hudo okrnjena politična odgovornost, ki prehaja že v neodgovornost, in njeni negativni zgledi načenjajo druga področja javnega delovanja. Tako stanje je posledica krize vrednot ali izgube vrednot, za kar se rešitev nakazuje bodisi v obnovi oziroma prenovi starih vrednostnih sistemov ali v utemeljitvi novih. Meni, da obstoj samostojne države spodbuja sproščanje pozitivne energije z vključno uveljavljanjem zavesti odgovornosti.

Brez odličnosti in odgovornosti prednikov bi ne bilo končne osamosvojitvene žetve

Akademik prof. dr. Matjaž Kmecl ugotavlja, da nas, Slovence, odgovornost izrecno spremlja od prvih zapisanih besed naprej, saj so že Brižinski spomeniki nekakšen zgodnji moralni kodeks. Tako kot je Pri-

mož Trubar prevzel svoj del odgovornosti za materinščino, je slovenska elita v devetnajstem stoletju prevzela odgovornost za prihodnost svojega naroda, za njegov kulturni in civilizacijski obstanek. Življenje vsaj treh Dolenjcev v tej slovenski eliti je tesno povezano z uveljavljanjem odgovornosti za slovenstvo: pisatelj Fran Levstik, urednik Slovenskega naroda Anton Tomšič ter literat in novinar Josip Jurčič. Troje neverjetnih in tragično bleščečih usod je usmerjala popustljiva narodna odgovornost.

Levstikovo pisanje je klasičen cvetober strastnih maksim in gesel o najvažnejših narodnih vprašanjih. Oportunizem slovenskih prvakov je s Pavliho napadal divje in v svoji starosti kot sivoeminenčna narodna avtoriteta uravnaval slovensko kulturno in politično življenje. Bali so se njegovega hudega jezika, toda brez sence dvoma so verjeli v njegova načela in vanj kot v poosebljeno slovensko odgovornost. Gnali so ga ideali, ki so jedro odgovornosti. Vedel je, da na fizično moč Slovenci pač ne moremo računati, na morala in ideale pa. Po ocenah dr. Kmecla je nekakšen slovenski svetilnik: pojem skupne zavesti.

Anton Tomšič je bil prvi slovenski poklicni časnikar in prvi urednik Slovenskega naroda, slovila govornik, bržkone najbolj nadarjen slovenski politik tistega časa. Po splošnem prepričanju je imel vselej jasno in pravo sodbo o vseh političnih in narodnih vprašanjih in je veljal za velikega, že takrat spoštovanega nadarjenca z izjemnim občutkom za splošno javno mnenje. Velikonemške pritiske je prenašal suvereno, nadvse pa so ga iztirjale intrige iz domačih, rodobljubnih logov.

Josipa Jurčiča je še na smrtni postelji preganjala trajna obsedenost s slovensko prihodnostjo. Politiko je pojmoval kot nekaj, kar Slovenci tisti čas nujno potrebujejo, in ji je zato služil z vsem, kar je zmožgal. Cele številke političnega dnevnika Slovenski narod je sam napisal, korigiral in uredil. V žurnalistični politiki je videl nekaj, čemur je moral tisti čas imperativno, prednostno posvetiti svoje delo in svoje zmožnosti – zaradi narodne prihodnosti, pisateljsko pripovedno pa je delal samo »za povrh«. Gnala ga je zaveza idealom,

odgovornosti, ki se ji je bil zapisal v zvezi z zgodovinsko neobogljnim slovenstvom in njegovimi pravicami do prihodnosti.

Dr. Kmecl pravi, da so ti trije dolenjski možje iz 19. stoletja s človeško odločnostjo, zvesti svoji odgovornosti, soustvarjali temelje slovenske moderne, osamosvojitvene civilizacije. Njihov napor je vgrajen v naše obstajanje, osebno in skupno, kar je nadgeneracijsko in vendar zavezuje sleherno generacijo posebej. Ob takih prednikih se ob desetletnici države ne moremo zapreti v generacijsko samozadostnost ali kar oslepljeno samovšečnost. Brez odločnosti in odgovornosti premnogih prednikov ne bi bilo končne osamosvojitvene žetve.

V nas se prebujajo možnost odgovornega značaja, mišljenja in biti.

Že v uvodu je bila izjemno zanimiva dr. Manca Košir z ugotovitvijo, da je otoški Forum ustanova, ki prepozna, diagnosticira in zbira predloge za reševanje aktualnih problemov slovenstva in/ali globalizacijskega sveta ter navdihuje vizije, kakšen naj bi ta svet bil v prihodnje. Pohvalila je predvsem dr. Gabrijelčiča in ustanovitelje Forum, ki iz leta v leto izpopolnjujejo njegov koncept, da po vsebini postaja mednarodno prepoznaven, in opozorila bodoče skrbnike Forum na izjemno potrebo po delovanju te ustanove in njenih projektov.

V svojem prispevku je avtorica izhajala iz krize moderne družbe, ki bi jo lahko skupno označili kot izgubo orientacije. Radikalno se spreminjajo temeljni pogoji človeškega življenja zaradi naraščanja števila prebivalcev in migracij ter s tem povezano urbanizacijo, zaradi tržnega gospodarstva, pravne države, demokracije ter množičnega komuniciranja.

Posledice modernega pluralizma so izguba orientacije posameznika in celih skupin. Ljudje so se osredotočili na individualnost, izhajajo iz merila najekonomičnejše uporabe sredstev za dani cilj in sprejemajo paternalistično vladanje različnih »skrbnikov«. Posledice teh nelagodnosti, ki so strah, zatemnitev smotrov in izguba svobode, ljudje premagujemo s komuniciranjem, ki je ključnega pomena za človekovo eksistenco, za

prepoznavanje smisla bivanja in za orientacijo v življenju.

Tudi vsakršna odličnost je prepoznavna le v procesih komuniciranja, v katerem gre za zorenje vrednot in kulturnih razsežnosti v tisti smeri, ki v vsem podpira kulturo srca in kulturo medsebojne komunikacije. Dobro je tisto komuniciranje, ki ustvarja pozitivna razmerja med ljudmi, ki je odprto, iskreno in avtentično. Pomembno je, da vsak udeleženec drugega resnično dojema in vzpostavi z njim živo vzajemnost. Slehern organizacija naj bi bila prostor dobrega komuniciranja. Mnogo organizacij, predvsem tistih, v katerih prevladujejo hierarhične strukture in avtoritarni odnosi, živi monološko življenje, v katerem se namesto dialoga dogajajo disputi in militarne retorične borbe za svoj prav.

Odličnost v komuniciranju je odvisna od etike pristnosti, da zna vsak udeleženec izbrati in zasnovati svojo lastno biti in se izločiti iz povprečnosti. Samo odlični posamezniki in organizacije zmorejo originalnost, ne posnemajo drugih, gojijo svojo pristnost in kažejo pot k izvirnosti oziroma odličnosti. Za tako pot se je potrebno odločiti, ko jo izberemo, postanemo odgovorni za pot in zase. Prava odgovornost je tam, kjer je pravo odgovarjanje na to, kar nekoga doleti, kar vidi, sliši, čuti. Odgovarjati nekomu ali nečemu pomeni dopuščati predhodnost nagovora in ne oblikovati sveta po svoji volji in moči. Z dejanji in reči, ki jih naredimo, poslušamo nagovor drugih, kot srečevanje med ljudmi in za ljudi.

Postmoderno odsotnost smisla in krizo orientacije lahko presežemo prav z odnosom do sočloveka, s komuniciranjem kot konkretnim srečevanjem in bivanjem in s trajnim iskanjem odgovora na vprašanje: *Que voulons-nous faire de notre vie?* (Kaj hočemo narediti iz svojega življenja?)

Koliko zla bi bilo ljudem prihranjenega, če bi odgovornost povezovali s svobodo misli in izražanja!

»Odgovornost pomeni sposobnost nepristranske presoje in njeno uveljavljanje v osebnem in skupnem sprejemanju odločitev,« je definirala *prof. dr. Aleksandra Kornhauser*, potem ko je ugotovila, da je odgovornost prisotna na vseh področjih

dejavnosti ljudi.

- V informacijski družbi je odgovornost bistvena, saj osebna moralna kriza vodi do izgube zaupanja, to pa v krizo demokracije.

- Odgovornost v stroki je povezana z etiko in opozarja na obveznost strokovnih institucij za sprejem pravih obnašanja – kodeks etike in odgovornosti.

- V prostorskem planiranju je odgovornost osredotočena na zagotavljanje predvsem koristi skupnosti in ne samo posameznika.

- Odgovorni smo za družbeni razvoj, za uvajanje sprememb, za lastno zdravje ...

- Odgovornost je ključni pogoj za doseganje trajnostnega razvoja kot ravnotežja med gospodarskim in socialnim razvojem, ravnanja s surovinami in viri energije, zaposlovanja ter »državljanstva okolja«.

Iz teh predpostavk izhajajo izkušnje, ki nakazujejo, da so pomembne zlasti naslednje odgovornosti in prizadevanja:

- Odgovornost za materialno in duhovno dediščino naroda. Razvoj se ne začenja z nami, saj je eno življenje prekratko, da bi podirali, pospravljali podrtijo in zgradili novo. Gojiti je potrebno odgovornost za usmerjanje lastnih in skupinskih ambicij in jih iz goreče-vseuničujočih prekvasiti v pripadno-ustvarjalne.

- Odgovornost za vseživljensko spremljanje in dajanje znanja vsakomur, ki si to želi. Samo na ta način se lahko razvijajo prirojene darovitosti posameznikov, pomembni za narod. Mednarodna komisija za izobraževanje v 21. stoletju je celo predlagala ustanovitev izobraževalne banke, iz katere bi država na podlagi »potnega lista za življenje« plačevala šolanje določenega števila let.

- Odgovornost za prenos znanja v procese dela in odločanja. Ta proces je možen le v sodelovanju znanstvenikov oziroma je zanj potrebno, da država zagotovi celovit sistem za učinkovit prenos znanja, ki bi bil obvezujoč za vse nosilce (znanost, izobraževanje, proizvodnja, trženje in zaposlovanje). Prizadevanja za doseganje dodatne vrednosti na temelju višje ravni znanja v proizvodnji, pa tudi na drugih področjih dejavnosti, bodo odločala o naši samostojnosti.

- Odgovornost za širjenje razumevanja znanstvenih in tehnoloških do-

sežkov, da se zmanjšajo nevarna tveganja in prepreči zaviranje njihove uporabe. Ta prizadevanja morajo biti opredeljena v kodeksu poklicne etike vseh ustvarjalcev in posrednikov v prenosu znanja.

- Odgovornost za pošteno, iskreno izražanje brez jezikovne navlake v pisanju in strokovnih razpravah v skladu z znanstveno terminologijo. Izražanje mora biti natančno in strnjeno brez ohlapnih trditev.

Vsak nosi odgovornost kot član družine, bližnje skupnosti, pripadnik kulture, naroda, državljan, član svetovne skupnosti, pa tudi kot proizvajalec materialnih in duhovnih dobrin, izumitelj. Vsemu temu pa je temelj odgovornost samemu sebi, za pošteno presojo lastnih dejanj, brez zavarovanosti samo vase, brez utesnjevanja ustvarjalnosti. »Človek mora biti ustvarjalen sanjač, zase in za druge, kar nosi s seboj tudi odgovornost za upor proti vsem oblikam zaslužnja in izbiro poti k svetlobi,« je še povzela dr. Kornhauserjeva.

Vedno ostaja Človek kot tisti, ki je dejansko »najplemenitejši kapital z dušo in srcem, z vrednostno sodbo, kaj je dobro in slabo«

Pojem globalizacija je že prodril v vse pore življenja in nenehno se sprašujemo o priložnostih in grožnjah, ki jih ta svetovni proces prinaša. O tej temi je na Forumu razmišljal dr. France Arhar in uvodoma ugotovil, da se globalizacija zrcali v povečevanju državnih izdatkov, dodatnem zadolževanju, dragih nefleksibilnih strukturah, dramatičnem razvoju tehnologij, hitrejšem trgovanju, nujnem socialnem miru ...

Globalizacija se vrača h konceptu socialnega tržnega gospodarstva na podlagi novih meril in možnosti. Države izgublajo del klasične suverenosti, njihova moč in vpliv pa se širi na nadnacionalno raven. Zmagujejo liberalno demokratične ideje s poudarkom na osebnih svoboščinah, ki niso sovražne nacionalnim identitetam.

V Evropski uniji naj bi v prihodnje presegli tradicionalne zgodovinske omejitve, kot so koncentracija kapitala in moči brez etike in odgovornosti do sočloveka ter okolice. V gospodarstvu bi morali zagotoviti spoštovanje:

- osebne etike človeka, kot sestavnega dela gospodarskega procesa,

- podjetniške etike v zvezi s pridobivanjem dobička, interno ureditvijo podjetji ter nastopanjem na globalnem trgu in

- etike nacionalne in mednarodne ureditve predvsem za zmanjševanje novih rizikov.

Mednarodni kapitalski trgi postajajo pomembnejši od nacionalnih ekonomij. Medtem ko so trgi storitev in blaga še vedno lokalni (za sosesčino) in šele potem za oddaljene kraje, pa kapital ne pozna meje. Njegov cilj je doseči 98 odst. transakcij v svetovnem merilu, uvesti univerzalno terminologijo za plačilne instrumente ter valute povezovati z dolarjem, yenom in evrom. Povečuje se pomembnost dežel-dolžnic, ker je dohodek na kapital večji v revnejših deželah ob večjih rizikih. Kapitalski trgi so vedno bolj razviti in cene kapitala giblivejše, spremljajo pa jih krize v raznih oblikah.

Finančne in tečajne krize odpirajo razpravo o razvoju prostega pretoka kapitala, ki je imel leta 1998 za posledico zniževanje visokih in rastočih donosov v Aziji, primanjkljaje v tekočem delu plačilne bilance ter težko vzdržljive fiksne tečaje do dolarja. Za preprečevanje valutnih kriz se v posameznih državah za obrambo fiksnega deviznega tečaja oblikujejo omejene količine deviznih rezerv. Pomembno je obnašanje investitorjev, ki prilagajajo svoje odločitve valutnim razmeram. Temeljno vprašanje za vlado in vse udeležence na trgu po krizi je, kako vzpostaviti zaupanje in vzpodbuditi novo gospodarsko rast. Rešitve so največkrat v pravilno določenih obrestnih merah, sanaciji šibkih institucij in zapiranju nesolventnih, v izboljšanju vodenja in zanesljivosti podatkov ter zmanjševanju odvisnosti državnega dolga od tujih prihrankov.

Resno je potrebno računati tudi s težavami v mednarodni likvidnosti in v ta namen zagotoviti ustrezne devizne rezerve za štirimesečni uvoz po tradicionalnem pristopu in v nivoju kratkoročnega tujega dolga s prištevanjem letnih srednjeročnih in dolgoročnih obveznosti po novem modelu. V deželah, kjer je povpraševanje po denarju stabilno in zupanje v domačo valuto visoko, so običajno devizne rezerve majhne.

Politika optimalnih deviznih rezerv se je zaradi liberalizacije kapitalskih tokov preusmerila od trgovine na področje kapitala, s čimer je postala država avtomatično odgovorna za stabilnost. Njena ekonomska politika mora biti kredibilna, dajati mora rezultate na dolgi rok in v prvi vrsti mora uživati zaupanje domačih rezidentov ter tujih investitorjev. Država mora zagotavljati majhna nihanja v obrestnih merah, deviznih tečajih, cenah premoženja in inflaciji, da zagotavlja makroekonomsko stabilnost.

Menedžment v državi mora zagotavljati tržno disciplino, še posebej nasproti varčevalcem in upnikom. Dvomi nastajajo pri lastnikih kapitala, ker ne vedo, ali bodo poslovneži delali v njihovem ali v svojem interesu. Direktorji kot zaupniki lastnikov morajo uspešno voditi podjetje, da bodo delničarji čim bolj zadovoljni z dividendo, hkrati pa zagotoviti varno poslovanje, da ne bi bila ogrožena stabilnost podjetja. Identična vprašanja se postavljajo tudi na makro-državnem in mednarodnem nivoju.

Nastajanje krize zaznamuje visoka inflacija, primanjkljaj v plačilni bilanci, hitra rast domačih kreditov, napihnjene cene delnic in nepremičnin. Znaki ranljivosti domače valute so predvsem pretirana rast kreditov in hitro rastoči delež denarja v razmerju do deviznih rezerv. Preventiva držav za zmanjšanje ranljivosti svoje valute se kaže v spreminjanju tečajnega režima, liberalizaciji kapitalskih tokov, preureditvi domačega finančnega sistema in nadzora finančnih ustanov ter sprejem tržno zasnovanih instrumentov. Potreben je neprestani nadzor nad trdnostjo računovodskega, pravnega in nadzornega mehanizma, da se zagotavlja spoštovanje pravil za presojanje poslovnih tveganj. V skrajnih likvidnostnih težavah je možna pomoč centralne banke, vendar je ta smotrna le, če je s tem možno zmanjševati rizike, sicer pa se morajo o vzrokih za nastanek krize najprej vprašati lastniki in nadzorni sveti. Če nastopi kriza globalnega finančnega posrednika, ki deluje v več ekonomijah hkrati, in je morda sam večji kot posamezna nacionalna ekonomija, bi se sam še v večji meri moral zavedati neizmerne odgovornosti za celoten

nacionalni trg.

Potreba po poostrenem nadzoru poslovanja je pripomogla, da nastajajo ali pa so že sprejeta načela in pravila dobrega ravnanja na področju upravljanja gospodarskih družb, temeljna načela za učinkovit bančni nadzor, načela za ureditev finančnih trgov, mednarodni računovodski in revizijski standardi ter standardizacija stečajnih postopkov. Če želimo zmanjševati rizike oziroma »moralni hazard«, s katerim se srečujemo pri dnevnih poslih, potem potrebujemo permanentno novo znanje, ki pa mora biti oplemeniteno z etiko in predvsem polno odgovornostjo zase in svojo okolico.

Velika škoda bi bila, če sedanjega globalizacijskega trenutka ne bi izkoristili v dobrobit sebi in rodovom, ki prihajajo za nami. Samo taka globalizacija je po mnenju dr. Arharja lahko prispevek k boljšemu in varnejšemu življenju.

Znaki odličnosti pri nosilcih oblasti

Dr. Ivan Turk meni, da je o odličnosti možno govoriti pri fizičnih in pravnih oseba takrat, kadar po kakovosti znatno presegajo tisto, kar se pri njih normalno pojavlja. Po predstavitvi znakov odličnosti pri človeku in podjetju na preteklih Forumih je letos opozoril na znake odličnosti pri nosilcih oblasti ter svoja razmišljanja tudi tokrat podkrepil s številnimi izreki ter pregovori. V načelu je oblast pravica odločati in s tem vplivati na druge, da se ravna po določenih zahtevah. Oblast je v državi, organizacijah, v katere se vključuje posameznik, pa tudi v družini. Nosilci oblasti so vedno ljudje, čeprav nastopajo v posebej vzpostavljenih skupinah, posebno na državni ravni. Pri njih bi zato lahko zasledovali vse tiste znake odličnosti, ki se nanašajo na posameznike oziroma bi pri nosilcih oblasti v organizacijah lahko zasledovali znake odličnosti podjetji. Toda odločanje kot bistvo oblasti v danem okolju ustvarja očitno še potrebo po ugotovitvi posebnih znakov odličnosti pri tistih, ki odločajo. Iz zornega kota usmerjenosti oblasti se kot znak odličnosti nosilca oblasti izkazuje njegova *načrtovalnost in uresničevalnost*. Če pogledamo nosilce oblasti iz zornega kota priprave izvajanja oblasti,

so znaki odličnosti nosilca oblasti *organiziranost, usklajevalnost in spodbujevalnost*. Gledano iz vidika poteka izvajanja oblasti, sta znaka odličnosti nosilca oblasti *spoznavalnost in obvladovalnost*. Po presojanju dosežkov oblasti pa se kot znaki odličnosti nosilca oblasti ugotavljajo njegova *varčnost, učinkovitost in uspešnost*.

Vsi znamo zidati gradove v oblakih.
(italijanski pregovor)

Nosilci oblasti morajo svoje odločanje **načrtovati**, da so njihova dejanja dobro premišljena in usklajena s splošno vizijo načelne usmeritve. Dobro morajo oblikovati strateške načrte, v njihovem okviru taktične in znotraj njih izvajalne načrte, ki so vezani na dane okoliščine in jih je zato spreminjati hkrati s spreminjanjem okoliščin. Načrtovanje zagotavlja red, razvoj in zadovoljstvo tistih, na katere se nanaša oblast. Pri načrtovanju je treba vsaj delno poiskati rešitev v okviru nasprotnih interesov ali vsaj interesov, katerih uresničevanje zahteva drugačno časovno zaporedje. »Načrt je vodilo k uspehu. Uspeh pride z načrtovanjem, neuspeh pa brez njega. Načrti so stebri vodniki ob poti do uspeha; brez njih je pot negotova in polna luke-nj...« (Brian Adams)

Veste, pogodbe so kot dekleta in vrtnice: trajajo, dokler trajajo.

(Charles de Gaulle)

Načrtovano je potrebno **uresničevati**, zato morajo nosilci oblasti zagotoviti delovanje, hitrost uresničevanja in pravi izbor rešitev med različnimi možnostmi. Mnenja o hitrosti uresničevanja in o pravih rešitvah se razlikujejo. V državi se utegnejo razlikovati posamezne rešitve, ki so pod vplivom političnega vmešavanja, čeprav so vse v okviru sprejetih načrtov in predpisov. Sodba o odličnosti države nastaja na podlagi časovnih zaostankov reševanja zadev iz zakonodajne, sodne in izvršilne oblasti, razraščanja birokracije, primerov podkupovanja in obsega podobnih pojavov. Kar nosilci oblasti uresničujejo skladno z načrtovanim, mora biti tudi pošteno za večino. »Težko je utreti varno politično pot v gozdu različnih interesov in problemov ter skrajno težko opredeliti nacionalni interese kot nasprotje posebnim interesom posebnih skupin ... Celotna njeno sposobnost

odločanja – če ne upoštevamo sposobnosti, da bi te odločitve učinkovito izpeljali – vedno bolj spodkopava neskladnost tekmujočih, sprtih in nezdržljivih zahtev ... Vedno več je neizpolnjenih vladnih odločitev in nezadovoljstva z vladno politiko. Zaradi tega se ohranja začarani krog, pri čemer se vlade skušajo reševati tako, da dajejo obljube, ki jih ne morejo izpolniti ...« (Kaase in Newton)

Mož kraljuje, žena vlada.
(splošni pregovor)

Organiziranost je lastnost nosilcev oblasti, da znajo vzpostaviti takšen ustroj celotnega delovanja, ki bo zagotovil uresničevanje postavljenih nalog v zvezi s cilji. Z organiziranostjo se usmerja k ciljem, pravim metodam delovanja in nadzoru nad izvedbo. Metode organiziranosti so odvisne od seznanjenosti z dejstvi in podatkov s strokovnega področja. O tem, kakšne metode kaže uporabiti v delovanju, so mnenja različna, prav tako o tem, kakšen naj bo nadzor nad izvajanjem. Vprašanje je, ali je vse, kar je na katerikoli ravni organizirano, tudi utemeljeno. »Za vodstvo države niso primerni ljudje, ki so neizobraženi in ne poznajo resnice, pa tudi ne ljudje, ki jim dopuščamo, da se do smrti ukvarjajo z znanostjo; prvi zato ne, ker nimajo trdnega življenjskega cilja, po katerem bi se ravnali pri vseh svojih dejanjih v zasebnem in javnem življenju, drugi pa zato ne, ker prostovoljno sploh ne marajo priti v stik s praktičnim delom.« (Platon).

Če je mož dober, je tudi žena ubogljiva.

(vietnamski pregovor)

Nosilci oblasti skrbijo za enotnost delovanja vseh, ki so vpeti v uresničevanje postavljenih nalog v zvezi s cilji, kar se izkazuje s sposobnostjo **usklajevalnosti**. Z njeno pomočjo se zagotavlja izmenjavo mnenj, razumevanje in popuščanje. Pričakanja so odvisna od izbranih vrednot in pripadnosti k skupnosti, kjer skupnost sestavlja več ljudi, ki jih povezujejo skupne lastnosti, potrebe, cilji, in tvori celoto. V državi bi lahko rekli, da mora biti interes države nad interesi posameznih političnih strank oziroma da mora biti za zastavljene cilje dosežena uskladitev nastopanja, ki omogoča njihovo uresničevanje. »Če bi bili vsi ljudje pre-

pojeni z istimi vrednotami, sporov sploh ne bi bilo« (B. M. Zupančič) ali »Tisto malo, kar pripomore k slugi, je boljše od velikega, ki pripomore k razdoru.« (Al Jahiz)

*Ženske in otroke zabavamo
z igrami, uspavamo s pohvalami
in zapeljemo z obljubami.*

(nemški pregovor)

Nosilci oblasti s **spodbujevalnostjo** pri ljudeh iščejo podporo za uredničenje svojih zamisli. S spodbujanjem nastajajo prizadevanja, navdušenje in koristi v gmotnem pogledu ali z rešitvami, ki zadevajo vprašanje časti. Pričakovanja spodbujevalnosti so pod vplivom samozavesti in priznavanja česa. Vprašljivo pa je, ali je glede na cilje zagotovljena primerna spodbuda. »Prava moč vladarjev in držav niso armade, marveč vera ljudi, da so vlade neomajno poštene in zakonite. Kakor hitro se vlada oddalji od tega merila, ni drugega kakor tolpa, ki ima oblast, in njeni dnevi so šteti.« (H.G.Wells)

Če oblasti nimajo ušes, da bi slišale, tedaj tudi nimajo glave, da bi jih vodile.

(danski pregovor)

Spoznavalnost je lastnost nosilcev oblasti, da vedno vedo in zasledujejo, kaj se dogaja, pri čemer znajo razlikovati bistvene pojave od nebitvenih in jih pravilno dojemajo. Zagotoviti si morajo resnične informacije o stvarnosti, razmišljanja in kritiko, tudi samokritiko na podlagi novih spoznanj. Spoznavalnost je pod vplivom skromnosti, značilnosti človeka, ki ne poudarja svojega pomena in se zaveda omejenosti svojega znanja; človek, ki si domišlja, da vse sam najbolje ve, navadno živi v svojem namišljenem svetu, nakar težko rešuje resnične probleme dejanskega sveta. Pomembna je učljivost, da se je človek sposoben še kaj naučiti. Korist pridobljenega spoznanja vodi do pravilne sodbe kot znaka odličnosti tistega, ki razsoja. »Tudi v Sloveniji oblast posluša intelektualce, samo kadar je v to prisiljena ... Ker je intelektualec po definiciji za oblast moteč, je za oblast važno samo, da intelektualec pride, kadar je povabljen ... Intelektualci praviloma pridejo vsaj iz dveh razlogov. Prvi je napuh. Pred javnostjo se je lepo kazati za vladarjevo mizo in

v sebi gojiti zmotno prepričanje o svojem pomenu. Drugi razlog je plemenitejši, vendar nič manj zmoten. Intelektualec je namreč lahko tudi nepoboljšljiv optimist, saj meni, da ga oblast vabi zato, ker jo zanima njegovo mnenje ... Oblast vabi intelektualce za svojo mizo samo zato, ker se jim ne more ali ne upa izogniti, včasih tudi zato, da se malo pobaha pred javnostjo.« (Simoniti)

*Če je krmilo v trdnih rokah, bo
ladja prestala vsak vihar.*

(bengalski pregovor)

Odzivanje na pravi način in pravočasno na pojave, ki bi jih morali obvladovati, je **obvladovalnost** nosilcev oblasti, da so usmerjeni na bistveno, da predvidevajo posledice in da lahko ukrepajo. Usposobljenost in pripravljenost nosilca oblasti za sprejemanje tveganj omogoča odzivanje na vse gospodarske in socialne izzive, pri čemer je najvažnejša korist dobro obvladovanje kakega pojava. »V življenju ni stvari, ki bi se jih morali bati. So samo take, ki jih moramo razumeti.« (M. Curie)

*Ne bogatijo dohodki,
marveč izdatki.*

(francoski pregovor)

Za nosilce oblasti je pomembno, da predvidijo za uspešno izvršitev nalog pri doseganju ciljev v okviru omejenih sredstev najbolj gospodarno rešitev. Če je nosilec oblasti **varčen**, bo zagotavljal nujne vložke prvin v sedanosti za potrebe prihodnosti in izrabo ugodnih priložnosti. Govorimo o preudarnosti in odrekanju nepotrebnemu, kar na primer na nivoju države omogoča porabo proračunskih sredstev zgolj za koristne namene, v organizaciji zaposlovanje takšnih sodelavcev, ki pripomorejo k uspešnosti, in v družini tako razporeditev mesečno razpoložljivega denarja, da je možna naložba za njeno prihodnost.

*Ni je pravice na svetu, od tisoč
nezmožnih je samo eden minister.*

(Duško Radović)

O **učinkovitosti** nosilcev oblasti govorimo takrat, če ti vztrajno skrbijo za najbolj smotrno razmerje med učinki (izdelki, storitve) in za njih potrebnimi vložki. Z učinkovitostjo se zagotavlja ustreznost rezultatov za zadovoljevanje potreb, prvin za nastajanje učinkov in ustreznost metod pri pretvarjanju prvin v učinke. Pomembni sta skrbnost in odgovornost

nosilca oblasti. V okviru države se tako pri nastajanju predpisov kot izdajanju upravnih aktov in sodnih sklepov pojavlja vprašanje o razmerju med izplenom in porabljenim časom oziroma drugimi porabljenimi dejavniki. V organizacijah zmanjšujejo učinkovitost neizrabljene zmogljivosti sredstev in zaposlencev, v družini pa odvečne nabave. »Zavedati se moramo, da ni pomembno, kaj imamo, temveč, kako to uporabljamo.« (J. M. Templeton)

Uspešnost pomeni dobro doseganje postavljenih koristnih ciljev in učinkov, ki jih izpopolnjujejo. Z uspešnostjo se zagotavlja predvsem pomembnost za sedanjost in prihodnost ter utemeljenost izplena iz preteklosti. Presojati jo je mogoče z zornega kota razvoja in zadovoljstva, s čimer je že opravljen prehod na novi začetek pri načrtovanju, vzpon novih različnih interesov pod vplivom celo delno spremenjene kulture. Uspešnost države je možno presojati skozi blaginjo prebivalstva, uspešnost organizacije z oplojevanjem kapitala in nenehnega razvoja ter družine z usposobljenostjo otrok in ustvarjalnostjo starejših. »Živeti in delati moramo tako, da bo lahko tisto, kar prihaja k nam kot seme, prešlo v dar zanamcem kot cvet in da jim bo tisto, kar prihaja k nam kot cvet, obrodilo sadež. Tako razumemo napredek.« (Ward Beecher)

Strast do oblasti marsikoga zapelje, da sploh ne razmišlja o tem, kdaj je na kakšnem položaju odličen, kdaj samo prav dober, kdaj pa povsem neprimeren. Za vse nosilce oblasti na vseh ravneh je spoznano, da ni pomembno, kdo vlada, temveč kako vlada. Koristno je imeti pred očmi odgovor na vprašanje, kaj imajo skupnega nogavice, spodnje perilo in oblast; odgovor je: »Vse je treba redno menjavati«.

Dr. Jože Gričar opozarja na odgovorno ravnanje

V Evropski uniji je močno poudarjena skrb za razvoj elektronskega poslovanja, ki v sedanji fazi razvoja Evrope dosega le tretjino elektronskega poslovanja ZDA. Med prednostne naloge Evropske komisije je sprejeto: izstavitve manjkajočih direktiv, elektronsko poslovanje v javni oskrbi ter pomoč malim in srednje velikim podjetjem za elek-

tronsko poslovanje. Pričakuje se predvsem bistveni porast elektronskega plačilnega prometa, ki ga pospešuje enotna valuta. Pomemben problem v državi, ki lahko zavira razvoj elektronskega poslovanja, je pomanjkanje strokovnjakov za informacijsko tehnologijo.

Za elektronsko poslovanje so potrebni določeni vladni ukrepi, ki bodo tudi spodbujali uporabo informacijske tehnologije na domu, za kar je v prvi vrsti odgovorna vlada, še posebno pa njen predsednik. Slovenija mora odpraviti monopol v telekomunikacijah, poceniti priključek na internet, zagotoviti brezplačno lokalno uporabo telefona in s tem interneta, sprejeti davčne olajšave pri nakupu tehnologije in nuditi rešitve za mala podjetja. Vlada mora vzpostaviti vladnega e-uradnika za izobraževanje, raziskovanje, analiziranje, usklajevanje in pospeševanje informacijske tehnologije ter elektronskega poslovanja.

Pobude za razvijanje informacijskih sistemov morajo prihajati od lokalnih oblasti, ki morajo organizirati akcije za splošno razumevanje vloge in dometa novih tehnologij, ter na svojem področju vzpostaviti ustrezna razvojna (inkubacijska) središča. V tem procesu je velika zlasti odgovornost županov.

Direktor organizacije mora sodelovati v izgradnji informacijskega sistema, ker izbira strategijo organiziranosti. Biti mora vključen v posamezne razvojne projekte informacijske organizacije, dolžan pa je sodelovati predvsem pri ustvarjanju medorganizacijskih informacijskih sistemov. Direktor mora poskrbeti tudi za svoj osebni informacijski sistem, ki ima velik vpliv na uporabo informacijske tehnologije v organizaciji. Najpomembnejše pa je, da direktor ustvarja primerno vzdušje in okoliščine za delovanje informacijskih poslovnih procesov.

Namesto računalnikarjev, programerjev in sistemskih analitikov je v sedanji dobi potrebna opredelitev »oseba, ki je pretežno vključena v razvoj in pomoč v zvezi z uporabo informacijske tehnologije«. Izobraževanje in usposabljanje takih oseb zahteva stalno izobraževanje na delovnem mestu, nove programe podiplomskega študija in nova znanja za uporabo interneta ter elektronske-

ga poslovanja. Predsedniki strokovnih organizacij so najbolj odgovorni, da se bo razvila nova vsebina izobraževanja pravočasno in po potrebam primerno. Spremembe v izobraževalnem sistemu z vključno laboratoriji za uporabo informacijske tehnologije morajo zagotoviti učitelji, predvsem univerzitetni. Posebna naloga in odgovornost učiteljev nastaja v zvezi z etiko uporabe informacijske tehnologije. Ni vse dovoljeno, kar je tehnično možno, za kar so najboljše varovalke pred zlorabo etične vrednote vgrajene v zavest študenta (varovanje podatkov zasebnosti).

Vsak študent in zaposleni mora sprejeti odgovornost za doživljensko izobraževanje in usposabljanje. Ker ljudje v organizacijah vse več uporabljajo informacijsko tehnologijo, postajajo organizacije vse bolj delovno intenzivne. Obstaja pozitivna korelacija med tehnološkim razvojem, produktivnostjo in ekonomsko rastjo. Obstaja povezava med ekonomsko rastjo in povečanjem zaposlenosti. Tehnološki razvoj spodbuja inovativnost, ki ustvarja priložnosti za nove podjetnike. V tem večjem potencialu rasti velja iskati reševanje problema nezaposlenosti. Zanimivega dela bo veliko, povečale se bodo možnosti izobraževanja, na voljo bo več storitev, demokracija bo večja, vendar bo vse to na voljo le tistim, ki bodo imeli dostop do informacijske tehnologije in jo bodo znali uporabljati.

Starši so odgovorni za usmerjanje svojih otrok v pravočasno in primerno uporabo informacijske tehnologije, za zagotavljanje razpoložljivosti informacijske tehnologije na domu, za učenje in zabavo. Njihov zgled je zelo pomemben in tudi otroci so neredko učitelji staršem.

Neskladje med odličnostjo in odgovornostjo

Ali je bila odličnost zagotovljena pri proizvodnji jedrskega orožja, pri upravljanju letal, ko so ta bombardirala naseljena mesta, pri razvoju kemikalij za uporabo v kmetijstvu itd? V večina primerov so visoko izobraženi ljudje odgovorno delali, bili odlični izvajalci nalog, bili so dobri znanstveniki, morda celo politiki. Toda rezultati njihove aktivnosti niso bili vedno pozitivni za ljudi in

okolje. Verska nasprotja in nacionalizem, v svetu in pri nas, poganjajo naprej intelektualci, ki jim družba prizna zelo visoko mesto na lestvici odličnosti. Toda rezultati njihove aktivnosti so porazni za mnoge na dnu družbene lestvice. Balkanske vojne v zadnjem desetletju so sprožili intelektualci, katerih osebna odličnost v večini primerov ni sporna. Trpljenje milijonov ljudi, uničevanje težko pridobljenih dobrin, uničevanje kulturnih spomenikov jim seveda ni bilo mar, ko so uveljavljali svoje vizije. Kje je mera med odgovornostjo in odličnostjo, se sprašuje *prof. dr. Peter Novak* in oceni, da problem ni samo v vzgoji in morali posameznika ali v družbenem sistemu, pač pa v odnosu človeka do narave.

Nihče ne more napovedati družbene ureditve, ki bo sledila obdobju po izrabi fosilnih goriv, katera energija bo prevladovala in kako se bo organizirala družba, da jo bo obvladovala. Če bo to jedrska energija, ni mogoče pričakovati družbe z visoko decentralizacijo, saj sistemi z jedrskimi reaktorji zahtevajo visoko stopnjo organiziranosti, varnosti in odgovornosti. Torej lahko v takem primeru pričakujemo nastanek visoko centraliziranih in verjetno tudi manj demokratičnih družb. Nasprotno pa uporaba obnovljivih virov pospešuje decentralizacijo in samozadostnost in s tem tudi večjo neodvisnost, kar pogosto pomeni več demokracije.

Z vedno večjim ostankom dobička v enem delu sveta in z vedno hitrejšim odtokom dobička iz dežel v razvoju v dežele razvitega svet, so nastali pogoji za razvoj potrošniške družbe, katere cilj ni preživetje in kakovost življenja, ampak trošenje naravnih virov in umetno ustvarjenimi potrebami, kar ima za posledico tudi eksplozijo prebivalstva in hitro degradacijo okolja. Vedno večji razkorak med bogatimi in revnimi, v svetu in pri nas, je posledica odgovornosti in odličnosti, ki jo imajo ali čutijo intelektualci v različnih deželah sveta. Danes žal nimamo niti ene filozofije, ki bi dolgoročno usmerjala razvoj s ciljem zagotoviti prebivalstvu planeta Zemlje srečno življenje.

Za koncept, ki bi sproti upoštevanje posledice in vplive tehnološke-

ga razvoja na odnose v družbi, potrebujemo dogovor, ki bo opredelil vlogo in porazdelitev dobička med posamezniki in v družbi. Večina dosedanjih mednarodnih in nacionalnih dogovorov je usmerjena predvsem v zaščito pravic, zelo malo ali nič pa je usmerjenih v dolžnosti in odgovornost tistih, ki družbe vodijo. Tako stanje pa je daleč od visoke odgovornosti in odličnosti posameznikov in družb, v katerih delujejo. Kaj ljudi motivira, da so zadovoljni, srečni: tehnološki razvoj, materialne in duhovne dobrine ali ravnotežje med njimi vsemi in naravo? Usklajen in/ali sonaraven razvoj je novo gibanje za tak razvoj, kjer bo človeštvo gospodarilo z naravo tako, da bosta človek in narava trajno ohranjala medsebojno ravnotežje. Zato pa moramo uvesti gospodarjenje z naravo, spomeniki, dobrinami, človeškimi resursi in energijo. V naravi je vse v dinamičnem ravnotežju in odgovornost za posledice rušenja tega ravnovesja mora prevzeti tisti, ki jih je povzročil. Porušeno ravnovesje lokalnega značaja se hitro obnovi, toda globalne spremembe ni možno nadzirati saj ne poznamo ne kraja ne časa, kjer se bodo spremembe ustale in bo nastala nova naravna ureditev.

Nikogar od teh novodobnih štiri-letnih politikov ne skrbi usoda ljudi, njihova kakovost življenja, osebna svoboda in materialne osnove življenja. Komaj smo se osvobodili »skupnih jeder«, že nas silijo v EU in NATO. Geografsko je Slovenija že od nekdaj v Evropi, ohranila je svoj jezik in kulturo skozi stoletja. Razvila je svoj raziskovalni, razvojni in industrijski potencial z namenom, da izboljša kakovost življenja ljudi. Kako bomo ravnali v prihodnje, da bomo opravičili svojo odgovornost in odličnost? Dr. Novak je prepričan, da le tako, da pričnemo, ne glede na zunanje pritiske in interese, graditi družbo, katere cilj ni potrošništvo, ampak smotrno gospodarjenje z naravo. Ne živimo zato, da bi delali, delajmo zato in kolikor je potrebno, da bi bolje živeli.

Priložnosti in odgovornosti vodstva tovarne za doseganje njene odličnosti

Novi ISO sistem ocenjuje *mag. Janez Kure* za civilizacijski dosežek,

ker temelji na dejstvu, da je ustvarjalnost dodeljena vsem ljudem ne glede na izobrazbo in da je to ustvarjalnost potrebno angažirati pri delovanju podjetja v skupno dobro. Predvsem z dragocenim načelom o nenehnem izboljševanju poslovanja je izobražencem dana priložnost, da idejo uresničijo hitreje in učinkovitejše. Učinkovitejše naložbe in znanje so osnovni pogoj za izboljšanje poslovanja, stalni izzivi za vodstvo, da s primernimi odločitvami in organiziranostjo izboljšuje uspešnost tovarne. Raziskave so pokazale, da se z novim proizvodom obdrži konkurenčna prednost 3, z novo tehnologijo 5 in z odlično organizacijo pa glede na panogo tudi do 10 let.

Izdelku se vrednost povečuje, ko se spreminja v obliko, ki jo želi kupec. Operacij, ki dodajajo vrednost, je pogosto manj kot 10 odst., podpirajočih operacij je do 45, slepih je do 20 in napačnih do 10 odst. Navedeni podatki kažejo na veliko priložnost za racionalizacije v proizvodnem procesu. Gre za to, da se zmanjša količina delovnih operacij, ki povzročajo stroške in povečuje količina onih, ki prispevajo k vrednosti proizvoda. V proizvodnji se uveljavljajo nova pravila za izboljševanje poslovanja, ki jih je popisal John W. Davis in izhajajo iz nenehnih sprememb in izboljšav. *Proizvodnja brez tratenja* vidi v štirih gonilnikih: organizacija delovnega okolja, neprekinjeni tok proizvodnje, proizvodnja brez napak in nepomembni prestavitveni časi orodij na strojih. Direktor proizvodnje dobiva z njimi povsem novo vlogo in status, ker postaja odgovoren za izvajanje stalnih sprememb. Namesto proizvodnje po delih ali paletni pretok se uveljavlja linijska proizvodnja ali kosovni pretok, imenovana tudi vitka proizvodnja z mnogimi prednostmi (manj potrebne površine, brez viličarskega in paletnega transporta, manj iskanja, večji nadzor ...). Za zagon omenjenih štirih gonilnikov mora vodstvo poskrbeti za izobraževanje voditeljstva o proizvodnji brez tratenja. Izobraževalni proces mora biti koncentriran na razumevanje tratenj, ki so bila do sedaj spregledana. Pridobljeno znanje in spoznanje je potrebno prenašati na sodelavce in jih prepričati v uspeh nenehnih sprememb. Vodstvo mora poskrbeti za urejenost posa-

mezni delovnih mest in tovarne, za ustanovitev izvedbenega štaba, določiti mora ključne procese, na katere bo tovarna najbolj pozorna, in racionalno namestiti opremo ter zaloge. Za izvajanje proizvodnega procesa v skladu z napotki Davisa je potrebno v tovarni zmanjšati število nivojev v hierarhiji. Oblikuje se voditeljstvo proizvodne celice in vodja celice poroča vodji tovarne. Problemi tako ne potujejo po hierarhiji, kjer bi se izgubljali ali zanemarili. Industrijski inženirji se morajo vrniti iz pisarn v proizvodnjo in tam polni delovni čas sodelovati z izvajalci o zadevah, ki se lahko naredijo lažje, enostavnejše, varneje in učinkovitejše. Vitka proizvodnja priznava le nova merila za merjenje odličnosti tovarne, kot so kompletnost proizvodnega procesa, proizvodnja brez napak in izmeta, čas, potreben za nastavitev in prestavitev naprav, usposobljenost zaposlenih, način ugotavljanja napak, sposobnost za proizvodni miks, aktivnosti za odstranjevanje tratenj, izključitev investicij, dolžina potovanja izdelka in prodornost na trgu. Zanimivo je dejstvo, da podatkov za vitko proizvodnjo ne spremljajo sedanje poslovne knjige. Kategorije stroškovno mesto, stroškovni nosilec, kalkulacija in podkalkulacija ne odgovarjajo na vprašanje, koliko kaj stane v proizvodnji, zato so zanj nepotrebne in predrage. Zadovoljiva je ugotovitev, da so tovarne predrage in se zato mora za-

četi izboljševalni proces nenehnih sprememb oziroma proizvodnja brez tratenja (PBT), zaključuje svoje razmišljanje mag. Janez Kure.

Velika nagrada odličnosti in mojstrstva

Tudi letošnji Forum je bil poln novih spoznanj in bogat z informacijami. Bil je odgovorno izveden in k njegovi kakovosti so pripomogli udeleženci, predavatelji in nastopajoča umetnika, operni pevec *Juan Vasle* in pianist *Leon Engelman*.

Odličnost in mojstrstvo Foruma pa se je v največji meri izkazala z izborom letošnjih nagrajencev, avtorjev Pesmi štirih, nam vsem dragih poetov, *Kajetana Koviča*, *Janeza Menarta*, *Toneta Pavčka* in *Cirila Zlobca*. Mojster slavistike *Jože Škufca* je poudaril, da so pesniki, če je bilo potrebno, odlično branili interese slovenstva, bistveno obogatili hram slovenske pesniške umetnosti, pospeševali bralno kulturo mladih in s svojimi prevodi zagotovili Slovencem dela največjih pesnikov sveta. Naša pesniška četverica je z vso odgovornostjo pred zgodovino izrekla za samostojno domovino svoj umetniški in človeški kredito. Za odlično absolvirano in promovirano literarno in kulturno poslanstvo, ki seveda še ni zaključeno, in za odgovorno služenje ideji svobode je Forum pesnikom podelil veliko nagrado odličnosti in mojstrstva Otočec 2001.

Pesniki Ciril Zlobec, Janez Menart, Kajetan Kovič in Tone Pavček na Dolenjskem knjižnem sejmu v Novem mestu

MEDIČARSTVO IN SVEČARSTVO NA DOLENJSKEM

Etnološka razstava Dolenjskega muzeja v Novem mestu

Dolenjski muzej oziroma njegov etnološki oddelek nadaljuje sistematično delo monografskih prikazov – razstav o dolenjskih obrteh in obrtnikih. Za razstavo *Od antičnega vrča do majolke*, ki je bila v muzeju na ogled pred nekaj leti in je govorila o dolenjskem kmečkem lončarstvu in lončarjih, je avtorica, etnologinja Iviča Križ, novembra leta 2000 (za petdesetletnico Dolenjskega muzeja) postavila na ogled še razstavo *Medičarstvo in svečarstvo na Dolenjskem*. Bogata kataloga, ki sta spremljala obe razstavi, kažeta na resno, sistematično strokovno delo in na jasno načrtana etnološka muzejska prizadevanja v dolenjski metropoli.

Ni naključje, da je etnološko delo Dolenjskega muzeja usmerjeno prav v razgrinjanje obrtne dejavnosti Dolenjske, saj smo že pred več kot poldrugim desetletjem imeli priložnost videti v Dolenjskem muzeju obsežno in poglobljeno razstavo o dolenjskih mlinarjih in žagarjih ob reki Krki, katere avtor je bil etnolog Janez Bogataj. Obrtništvo na Dolenjskem je torej tematika, ki se etnologu, ki zna prestopiti prag muzeja in se podati na teren med ljudi, kar samo ponuja v strokovno presojo. Izjemno bogate zbirke obrtne dediščine, ki so jih muzejski delavci zbrali v 50-letnem delovanju Dolenjskega muzeja, pa so in bodo verjetno tudi v bodoče deležne strokovnih presoj in predstavitev.

Če so mlinarstvo, žagarstvo in lončarstvo obrti, vezane na primerne vire energije za pogon naprav ter na najdišča surovin za izdelavo lončarskih izdelkov, je medičarska in svečarska obrtna dejavnost predvsem domena mestnih obrtnikov. V primerjavi z drugimi obrtmi ni tako razširjena in številčna, zaobsega pa specialna obrtna znanja, veščine in tudi specifično opremo delavnic. Je obrt, ki zaradi surovin, ki jih uporablja, in narave delovnega procesa združuje dve dejavnosti. Medičarstvo kot vejo prehrabne obrti in svečarstvo kot proizvodnjo izdelkov iz voska. Dopolnjevanje obeh dejavnosti je omo-

gočalo obrtniku delo skozi vse leto – izdelovali so lect, pecivo in bonbone za sejme in žegnanja; sveče za domačo rabo in cerkvene potrebe.

Lectarstvo in svečarstvo na Dolenjskem je bilo, kakor ugotavlja avtorica razstave, razvito od 18. stoletja dalje v treh večjih dolenjskih krajih, in sicer v Novem mestu, Krškem in Žužemberku. Skozi čas do druge svetovne vojne so se je v teh mestih kot nosilke obrti pojavljale družine, ki so svojo obrt prenašale skozi več generacij. V Novem mestu so bili zadnji predstavniki lectarske in svečarske obrti bratje Murn: Franc, Gustav in Anton, ki so izhajali iz Trebče vasi pri Dvoru. Delavnica Franca Murna je danes v celoti shranjena v Dolenjskem muzeju in predstavlja eno najbolj ohranjenih in popolnih lectarsko svečarskih delavnic pri nas.

Razstava o lectarsko svečarski dejavnosti na Dolenjskem je zgoščen prikaz obrti v omenjenih krajih skozi zgodovino posameznih družin. Obiskovalcu pripoveduje zgodbo o njenem razvoju, rasti in usihanju med obema svetovnima vojnama, ko je splošna gospodarska recesija in nato tudi pojav industrijskih izdelkov pripomogel k zatonu te dejavnosti. Prikazuje nam pestrost različnega orodja in naprav za izdelavo lectarskih in svečarskih izdelkov, kakor tudi izdelke same. Vpelje nas v skrivnosti izdelave sveč in lecta, v delovne postopke in recepture ter hkrati seznanja obiskovalca z načinom prodaje teh izdelkov v lastnih svečarskih in lectarskih trgovinah, na sejmih in žegnanjih. S tem razstava o medičarstvu in svečarstvu na Dolenjskem združuje temeljni etnološki vidik povezovanja razstavljenih predmetov z njihovimi nosilci in nato tudi porabniki, kupci. Medičarstvo in svečarstvo se nam kaže kot sestavni del mestne obrtniške tradicije, z izdelki, njihovimi motivno oblikovalskimi značilnostmi pa kaže na povezanost te obrti z enako dejavnostjo tudi v drugih deželah Evrope.

Kakor je običajno za vse dobro pripravljene razstave, je ob otvoritvi

Andrej Dular
MEDIČARSTVO IN
SVEČARSTVO NA DOLENJSKEM

Prikaz izdelovanja vlečenih sveč na razstavi v Dolenjskem muzeju

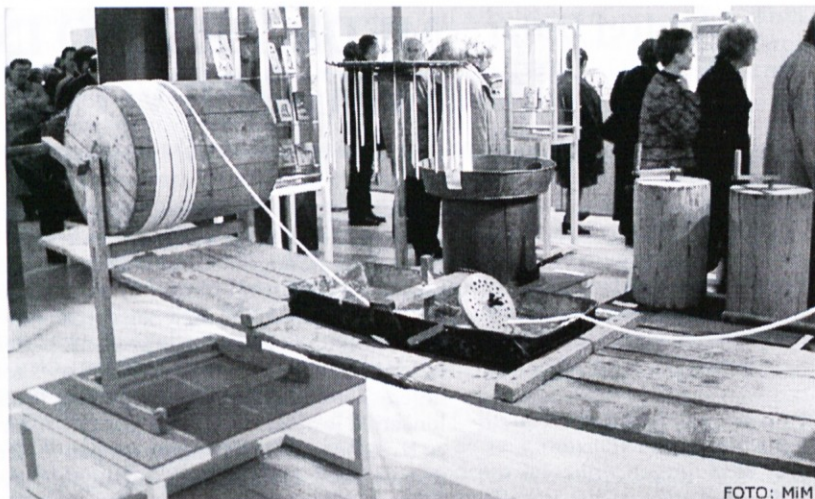

FOTO: MiM

izšel katalog, ki z uvodno študijo, prevedeno tudi v angleški jezik, povzema osnovne značilnosti dolenjskega medičarstva in svečarstva. Celostranske barvne fotografije in obilica črno belih ilustracij smiselno dopolnjujejo tekstovni del kataloga, ki mu je pridana izbrana strokovna literatura. Strokovno najdragocenejši je seveda kataloški del, ki zajema več kot polovico publikacije. V njem se nam tudi v pisni in slikovni obliki razgrne vsa pestrost in bogastvo materiala, ki ga na temo svečarstva in medičarstva hrani Dolenjski muzej v Novem mestu. Ob poimenovanju

posameznih kataloških enot se je morala avtorica lotevati tudi terminoloških problemov. Vsakdanje poimenovanje obrtnih orodij, naprav in tudi izdelkov, ki je bilo splošno razširjeno med dolenjskimi obrtniki, se je namreč v veliki meri naslanjalo na nemško strokovno izrazoslovje. Tega je bilo potrebno v kataloškem delu ustrezno zapisati tudi v slovenskem jeziku. Vse kataloške enote so prevedene v angleščino, tako da je razstavljeni material dostopen tudi tujim ljubiteljem starin in strokovnjakom.

Parkelj in Miklavž iz lecta z razstave v Dolenjskem muzeju

FOTO: MiM

FOTO: MiM

Katja Ceglar

ANGELI SILVANA OMERZUJA

Razstava v Galeriji Krško

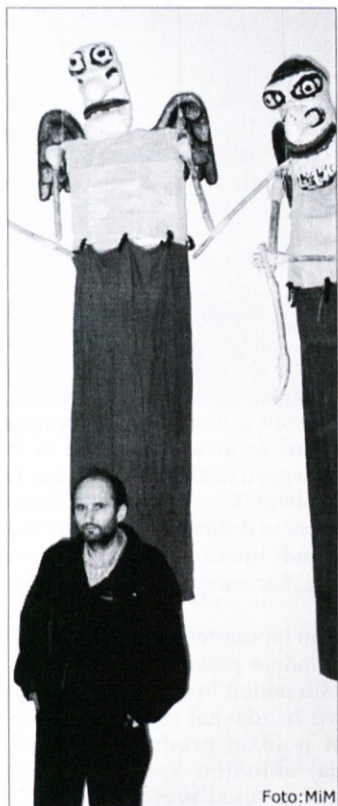

Foto: MIM

Silvan Omerzu s svojimi angeli v galeriji Krško na otvoritvi razstave

Silvan Omerzu, slovenski likovni umetnik, ki živi in ustvarja kot svobodni umetnik v Ljubljani, po rodu izhaja iz Brestanice. Likovno pedagogiko je študiral na Pedagoški akademiji v Ljubljani leta 1984 je prejel štipendijo Kulturne skupnosti Slovenije za študijsko bivanje v Pragi, kjer je opravil specializacijo iz lutkovne scenografije in tehnologije oblikovanja lutk. Ukvarja se z oblikovanjem lutk, lutkovnim gledališčem, slikarstvom, ilustracijo in keramiko.

Pred kratkim je na 34. mednarodnem lutkovnem festivalu PIF v Zagrebu dobil tri nagrade - za režijo, scenografijo in izdelavo tehnologije lutk predstave *Zbogom, princ* (nastale po motivih drame Michela de Ghelderoda *Sonce zahaja*), v izvedbi Gledališča lutk Konj ter v koprodukciji z ljubljanskim Cankarjevim domom in Društvom lutkovnih ustvarjalcev. V posavsko-dolenjskem okolju je bilo njegove risbe mogoče videti v sklopu skupinske razstave *Pogled 1* v prvih mesecih leta 1999 v kostanjeviškem Lamutovem likovnem salonu. V Galeriji Krško pa se Silvan Omerzu predstavlja s samostojno razstavo risb in lutk, naslovljeno *Angeli*.

Risbe, narisane v tehniki tuša, niso skice oziroma pripravljalne študije lutk. Pomenijo samostojno likovno zvrst, ki jo avtor razvija vzporedno z ustvarjanjem na področju lutkovnega gledališča (izdelave lutk, scenografije, tudi režije) in ilustracije. Seveda pa so povezave med obema področjima vsaj v vsebinskem smislu očitne. Ikonografsko so Omerzujeve risarske upodobitve reducirane na nekaj osnovnih likov oziroma figur. Na tokratni razstavi (pa tudi sicer zelo prisotni v avtorjevem opusu) so to angeli, hiše, ptiči, oblaki in človeške figure, ki skupaj z drugimi vsebinskimi elementi (pogosto se pojavlja število tri) dajejo bogato naracijo eksistencialnih razsežnosti na simbolni ravni. Večina so dela nenaslovljena in tako dopuščajo široko polje interpretacije in njihovega razumevanja.

Upodobitve v Omerzujevih risbah pogosto segajo preko njihovih robov in zato dajejo vtis nekakšne sekvenčnosti, v smislu filmskega kadra ali fotografije npr. lutkovnega prizora. Umetnik v risbah niza linearne poteze, zelo sumarično nakazuje detaje in ustvarja iluzijo plastičnosti in prostorskega tridimenzionalnega poglobljanja. Z v osnovi zelo preprosto potezo in osnovno risbo karikirano "srednjeveških" fiziognomij dosegla specifične estetske učinke in svojemu ustvarjanju lastno prepoznavnost.

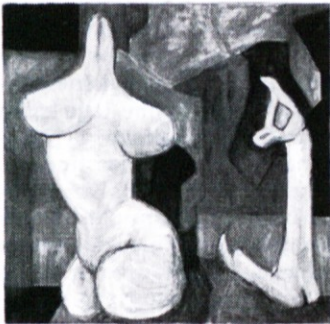
Avtorjeva originalnost pa je bistvena lastnost tudi v ustvarjanju lutk. Slednje so v Galeriji Krško iztrgane iz lutkovno - gledališkega prizorišča in kot eksponati fiksirane v galerijski prostor. Intenziteta njihovega izraza je osredinjena v njihovih že tako močno poudarjenih obličjih. Vsekakor v Omerzujevih upodobitvah angelov ne gre za tista nadzemljška bitja, ki so bila v zgodovini likovne umetnosti (vsaj od obdobja gotike naprej) upodabljana kot ezoterično lepa bitja, ki so človeku s svojimi prikazovanji in sporočili prinašala dobro. Njegovi angeli z izbuljenimi očmi, pretirano poudarjenimi nosovi, z bolj ali manj režečimi se usti ter rokami okostnjakov groteskno boljčijo v svet. Zlata krilca so edini atribut, ki jih povezuje z angeli, vsaj v kontekstu razumevanja angela kot posrednika med božjim in zemeljskim. Paradokso bi lahko Omerzujevi angeli prej lahko bili "nemi" posredniki med demonskimi in zemeljskimi razsežnostmi bivanja. Nemara bi takšne lutke namesto pravljčnosti v nas lahko vzbudile grozljivost. Vendar je prav umetnikova pronicljivost tista, ki zmora posamezne karakteristike lutk niansirati tako spretno in uglašeno, da celota zavzani na nek način dobrodušno in duhovito.

Lutke angelov v svoji "animirani obliki" gledalca vsekakor pritegnejo na drugačen način kot v vlogi galerijskega eksponata. Vendar so Omerzujevi angeli tudi v "statični obliki" še kako vredni ogleda.

Jože Hrovat

TELO – POGLED – SLIKA

Slikarska razstava Igorja Papeža

Igor Papež: Dva

Novomeški slikar Igor Papež je imel pred kratkim dve samostojni razstavi, ki sta bili postavljeni sočasno v Simulakru, kjer je šlo večinoma za slike, ki so nastajale ob zaključku študija, in v Alkatrazu na Metelkovi, kjer so visele novejšje stvari. V temle zapisu se bom osredotočil na prvo, ki je nosila naslov Izgubljene iluzije nedolžnosti.

Za celotno Papeževo slikarstvo lahko rečemo, da se veže na usodo telesa v najrazličnejših vidikih njegovega kazanja. Že teoretični del diplomske naloge je nosil zgovoren naslov: Telo in pogled. Tukaj začne svoja teoretična razmišljanja o precej zapletenih razmerjih med telesom in podobo, ki jih skuša mojstriti s temeljnimi ontološkimi pojmi, od katerih so v našem kontekstu zanimivi predvsem naslednji: spolna razlika, identiteta, erotizem.

Po temeljitem premisleku zadevne problematike, tako redko prisotnem pri njegovih kolegih (na to ves čas opozarja Medved), ustrezno zgodovinsko podprtim in orientiranim, pride do naslednjih zaključkov: vidnost ni samoumevna in sama po sebi dana, temveč se spreminja s pogledom – če se spomnimo Cézanna, lahko rečemo, da tudi z našimi specifičnimi (vizualnimi) sposobnostmi in zmožnostmi. Pogled je torej na odločilen način določen epohalno. Kako vidnosti – če tukaj zanemarimo njen kaj in ga zreduciramo na semantične danosti, kar pa je lahko v sodobnem slikarstvu precej tvegano početje – sovpada in je odvisen, pravzaprav kar podrejen motivaciji določenega pogleda. Ta pogled je vpet vedno v ustrezen referencialni okvir, znotraj katerega nastajata smisel in pomen.

Spolna razlika, na katero se vežeta tako identiteta kot tudi erotizem, se danes ne uveljavlja več kot nekaj naravno danega in usodnega. Lahko bi govorili kvečjemu o njeni naravni preddispoziciji. Za marsikaterega starejšega bralca je to težko dojemljivo. Včasih je pač veljalo, da je spol določen nepreklicno z rojstvom in je kot tak, torej od narave dan, nespremenljiv. S tem si se moral hočeš nočeš sprijazniti. Vsaka deviacija na

tem področju se je vpisovala v register patologije in bila temu ustrezno ocenjena. Tako se še sam spomnim, da so nam v osnovni šoli (to je bilo v osemdesetih letih) razlagali homoseksualnost kot bolezen. Danes ne misli tako nihče več – v najslabšem primeru veljajo tovrstne osebe za nemoralne. Časi se spreminjajo. Zdaj je mogoče spremeniti s plastično kirurgijo praktično vse, kar se spremeniti da: starost, raso, spol, anatomijo. Najrazvpitejši primer za to je Michael Jackson, ki s svojo trenutno podobo še najbolj spominja na Miki Miško.

V skladu s tem pa se spreminja tudi status resnice. Če je bila ta še pri Heidegru nekaj, kar je tu, kar je treba potemtakem najti in dešifrirati, pomeni to dešifriranje npr. za Foucaulta tudi njeno kreacijo. Resnica je nekaj, kar sami aktivno ustvarjamo.

V tem hiperestetiziranem svetu, ki ga obvladuje prava poplava najrazličnejših podob in informacij, je slikarstvo že zdavnaj izgubilo privilegirani položaj produkcije le-teh. Nekdaj aktualno vprašanje “kdo govori” je tukaj preformulirano v “kdo gleda”, če predpostavimo, da je nekaj vidno, in kaj pri tem gleda, torej kaj je sploh vidno.

Predpostavka seveda ni samo-umevna ob inflaciji podob, ob učinkuje z razvednotenjem vidnega. Prevelik del sodobnih ustvarjalcev se je že sprijaznil s to nezavezujočostjo podobe ter jo celo vikorporiral v svoja dela. Pri tem skušajo motivirati brezbrizni pogled z najrazličnejšimi, praviloma cenenimi sredstvi in prijemi, ki ne spadajo v klasični likovni repertoar, npr. s pornografijo. Še ne tako dolgo nazaj smo imeli v Ljubljani priložnost videti razstavo z naslovom Ko umetnost nabija, tej pa je sledilo še nekaj na moč podobnih. Strategija je bila kar se da jasna in preprosta: vpeljati pornografijo v samo umetnost, kar naj bi olajšale že tako slabo definirane in prepustne meje. Najbolj šokantno pri vsem skupaj pa je bilo to, da sploh ni bilo nič šokantno, da je torej izostal tisti učinek, ki se ga je pričakovalo in

Igor Papež: Neon

nanj celo računalo. Vse skupaj je bilo, z eno besedo, skrajno dolgočasno.

Veliko zanimanje za telo in čutnost v 20. stoletju lahko pripišemo usodni načetosti kartezijskega cogita celo s strani strogo racionalistično strukturiranih sistemov – naj opozorim samo na intuicionizem v matematiki. Če se je 19. stoletje še lahko smejalo Nietzschejevim “norostim”, ni to v 20. stoletju, predvsem enkrat po razvoju psihoanalize, nič več možno in priporočljivo, je vsaj neresno, smešno. Je pač že tako, da se lahko prerokom smejemo samo tako dolgo, dokler se njihove prerokbe ne uresničijo. Potem nas smeh zanesljivo mine.

Ne mislimo torej samo z umom, temveč s celotnim telesom, navsezadnje tudi z očmi. Če odštejemo telo, nam ne ostane nič (duša je zelo neprijemljiva zadeva). Telo samo je, po Nietzscheju, veliki um; duša nekaj na telesu. Freud je mojstril ta fenomen z o- in raz-svetljevanjem tistega temnega območja, ki ga je poimenoval nezavedno. Smo sicer še vedno *tudi*, poudarjam to besedo, razumska bitja, vendar ne povsod in vseskozi. Razum ni več najodločilnejša instanca.

Če je v središču zanimanja moškega (faličnega) pogleda še zmeraj ženska kot objekt želje in fascinacije, potem to ni pametna, razumska, inteligentna ženska, temveč nekaj povsem drugega: točno to, kar nam kažejo Papeževe slike, z namigom na določen fetišizem. Da ne bo tukaj kakšne pomote: ženska je lahko pametna, razumska, inteligentna, genialna, vendar pa to tukaj niso njeni najodločilnejši atributi. Sprenevedanja bi moralo biti enkrat končno konec. Pri teh usodnih razmerjih, ki izhajajo iz najpomembnejših temeljev ekonomije neke družbe, igrajo glavno vlogo ravno skriti impulzi telesa, rečeno s Freudom, nezavednega.

Falični pogled se identificira s funkcijo vzvratnega razmerja do svojega objekta želje, torej s posredovanjem drugega. Ta objekt mu zagotavlja njegovo konsistentnost, ga potrjuje v njegovi moškosti. Na

drugi strani pa je zadeva precej podobna: tudi objekt želje se vzpostavlja s pomočjo drugega, tj. faličnega pogleda (manekenke pravijo, da eksistirajo samo skozi pogled). Kolikor gledamo zadevo s stališča tradicionalnega patriarhalnega reda, pripada dominantna funkcija pogledu, ki ga simbolno uteleša oče. Vendar pa postaja ta binarna dinamika, v katero so tudi še danes bolj ali manj ujeta razmerja na mikro ravni, vse manj samoumevna. Objekt fascinacije ne nosi namreč nič več samo ženskega predznaka, temveč se postopoma objektivira tudi moški. Spremembe smeri pogleda sovpadajo z razvojem industrijske v postindustrijsko družbo. Ta proces se izpričuje, to je precej lahko tudi empirično preveriti, z ustvarjanjem “samoumevnih” moških potreb. Vzemimo samo kozmetiko in se vprašajmo, kako so moški 19. stoletja sploh lahko živeli brez teh “najosnovnejših” stvari.

Objektivacija telesa se dogaja na način njegove estetizacije, ki pomeni obenem že tudi erotizacijo. Ta postopek sovпада vedno z določeno hierarhijo. Gledati pomeni tudi tako ali drugače hierarhizirati stvari. Točke največje intenzitete so lokalizirane pri moškem sicer na drugih mestih in drugače kot pri ženski, je pa zadeva v principu precej podobna. Linije iztrgajo podobo iz prostora in ji omogočijo minimalno identifikacijo, ki jo nadgrajuje barvno zgoščevanje, s pomočjo katerega izstopi iz anonimnosti. Podoba je tako dokončno ločena od svojega ozadja.

Če primerjamo te slike z njegovimi poznejšimi, moramo ugotoviti, da je pri poznejših najbolj opazen napredek v sami risbi. Se pa že tukaj kaže slikarjeva velika nadarjenost za barve in predvsem za kompozicijo, s pomočjo katere se rešuje iz včasih precej trivialnih in naivnih situacij. Ne glede na vse nerodnosti pa je treba priznati, da so tukaj postavljene dovolj trdi temelji za nadaljnji razvoj, ki se je že materializiral v naslednji seriji slik, pri katerih se kaže že precej razvita originalnost.

Jožef Vrščaj

BLIZU VSAKOMUR IN POVŠOD

Artotekova likovna delavnica Lokve 2001

Romski otroci pri likovnem ustvarjanju pod vodstvom mentorja akad. slikarja Roberta Lazarja

V letu 2001 je likovno društvo Artoteka Bela krajina iz Črnomlja po šestih letih uspešnega delovanja, spremljanja in spodbujanja individualnih prizadevanj lastnih članov pripravilo likovno srečanje z značilnim imenom Lokve 2001. Skupna zamisel članstva je bila slediti uspešnim likovnim srečanjem, ki se skozi leto dogajajo po Sloveniji, vendar pa je bilo naše srečanje v osnovni zamisli nekoliko drugačno.

Pri določanju programske sheme iščemo v društvu tiste vsebine in podpiramo tiste predloge, ki povečujejo prepoznavnost dejavnosti, ki jo gojimo, hkrati pa naj sprejeti projekti, za katere se odločamo, omogočajo prisotnost likovne kulture vsakemu in povsod. Člani Artoteke, ki smo skoraj vsi po vrsti uspešni samostojni ustvarjalci, se zavedamo, da povezani v društvo lahko obstanemo samo, če zastavljamo in realiziramo tiste programe, ki ne bodo zanimivi samo nam, članom društva, temveč bodo sprejemljivi in koristni tudi okolju, katerega del smo. Zavedamo se, da je naše skupno delovanje odvisno od uspešnosti projektov. V prvih letih delovanja društva Artoteka smo utrdili članstvo in se vpeli v domače okolje kot dejaven in opazen kulturni dejavnik, ki zmore zadosti volje, želje in zbranosti, da svojo dejavnost bogati in išče sam v sebi nove vsebine za svoje delovanje.

Naš največji letošnji projekt, likovno delavnico Lokve 2001, smo izvedli v romski naselju Lokve pri Črnomlju. Poleg druženja umetnikov smo k ustvarjanju povabili tudi Rome. Ustvarjali smo pri njih in z njimi. Romi so pobudo z zanimanjem sprejeli in se predvsem z najmlajšimi likovniki prizadevno vključili v likovno dogajanje. Ti so zavzeto in marljivo sledili navodilom mentorja, akademskega slikarja Roberta Lazarja. Ustvarili so zajeten sveženj zelo zanimivih risb in barvank, kate-

rim bomo v kratkem posvetili posebno razstavo. Njihovih izdelkov smo še posebej veseli.

Značilno novo okolje je bilo dodatna spodbuda domačim in vabljenim slikarjem. Ustvarjalci so iskreno sprejeli tako zasnovan projekt, saj številna nastala dela izpričujejo delovno vnemo in ustvarjalno zbranost. Na Lokvah smo skupno širili vedeње o umetnosti, še posebej likovne, hkrati pa spodbujali povezovanje dveh skupnosti tudi na osebni ravni.

Zavedamo se, da je bila likovna delavnica Lokve 2001 poleg osnovnega smotra tudi dogodek, ki je še dodatno vpel romsko skupnost v naše skupno okolje. Vsi sodelujoči smo posegli na novo področje družbeno aktivnega delovanja v najboljšem pomenu te besede. Ustvarjali smo po načelu – umetnost prihaja iz ljudi in za ljudi; umetnost naj bo blizu vsakomur in vsepovsod.

Likovna delavnica Lokve 2001 je po našem mnenju izviren projekt. Poleg likovnega ustvarjalnega druženja in medsebojnega spoznavanja vabljenih likovnih umetnikov so se neposredno k delu aktivno pridružili tudi sami prebivalci. Še posebej zanimivo je, da so to bili Romi.

V delavnici so sodelovali člani Artoteke: Slavko Čečura, Dirk Heij, Bogomir Jakša, Janja Jakša, Stane Lozar, Alenka Mušič, Sašo Pavlovič, Jure Šuštarčič, Konstantin Virant, Neva Virant, Jožef Vrščaj, Mladen Vukšinič in Jože Zabukošek. Vabljeni umetniki so bili: Todorče Atanasov, Milena Braniselj, Dušan Frice, Jurij Majerle, Jože Marinč, Veljko Toman in Žarko Vrezec.

Ob zaključku zanimivega srečanja smo pripravili kulturni in družabni večer, kjer so svojo podporo Lokvam 2001 poleg številnih domačinov izrazili s svojo prisotnostjo tudi predstavniki sponzorjev, Zveze Romov Slovenije, Ministrstva RS za kulturo, Ministrstva RS za šolstvo, šport in znanost ter drugi.

10. SREČANJE SLOVENSКИH POTUJOČIH KNJIŽNIC

Potujoče knjižnice na Ahacijevem trgu v Idriji

Prvega in drugega julija so se slovenski potujoči knjižničarji zbrali v Idriji na desetem, jubilejnim srečanju. To je tradicionalno strokovno srečanje, na katerem si enkrat letno knjižničarji izmenjajo izkušnje, se pogovorijo o uspehih in težavah pri svojem delu ter ga nazorno predstavijo širši javnosti.

Na srečanje so prišli s svojimi potujočimi knjižnicami, tako da so gostitelji in prebivalci Idrije imeli priložnost na Ahacijevem trgu v Idriji spoznati cvet slovenskih potujočih knjižnic, in sicer bibliobuse: Koprna, Maribora, Ljubljane, Postojne, Novega mesta, Nove Gorice, Domžal-Kamnika in Trziča. Manjkal je edino bibliobus iz Murske Sobotne.

Srečanje sta organizirala Sekcija za potujoče knjižnice pri Zvezi bibliotekarskih društev Slovenije in gostiteljica, Mestna knjižnica in čitalnica Idrija.

Prvi dan srečanja – po lepem glasbenem programu, ki ga je izvajal dekliški oktet Lira iz Cerknega, po slavnostnih in vzpodbudnih nagovorih idrijskega župana Cveta Koderja in predsednice sveta Mestne knjižnice Idrija Lidije Kleiniest – nam je Anica Božič ravnateljica Mestne knjižnice in čitalnice Idrija predstavila kratko zgodovino kraja in knjižničarstva na Idrijskem in Cerkljanskem in nas seznanila z novo, sodobno podobo Mestne knjižnice in čitalnice. V nadaljevanju srečanja je predsednica sekcije za potujoče knjižnice Nika Pugelj spregovorila o prehojenih poteh slovenskega potujočega knjižničarstva ter o delovanju sekcije, obenem pa nam je predstavila načrt za prihodnje delovanje sekcije.

V odmoru smo si udeleženci ogledali obnovljene prostore Mestne knjižnice in čitalnice Idrija in spremno razstavo srečanja, ki jo je postavil AS-Remont Domžale. Razstava je nazorno, kronološko prikazala, nastajanje pri njih izdelanih potujočih knjižnic.

Seveda smo pri vsem tem uživali gostoljubje knjižničark idrijske knjižnice.

V drugem delu strokovnega srečanja smo se lahko seznanili s številnimi zanimivimi podatki o delovanju slovenskih potujočih knjižnic.

Mobilne knjižnice so pomembni del slovenskega knjižnično-informacijskega sistema. Za njih je značilno, da opravljajo enake naloge kot stacionarne knjižnice. Nudijo kakovosten izbor knjižnega in neknjižnega gradiva ob pomoči izkušenega bibliotekarskega kadra. Le da so mobilne, na kolesih, kar jim omogoča, da lahko pridejo v številna predmestna in bolj oddaljena vaška območja in tam živeče prebivalce oskrbijo z ustrežno bralno, izobraževalno literaturo ali ponudijo ustrezne informacije.

Prve obiske terena je preizkusila Osrednja knjižnica Srečka Vilharja v Kopru, in sicer leta 1973 s posebej prirejenim kombijem. V naslednjih dveh letih pa sta jim sledila bibliobusa iz Ljubljane in Maribora, pozneje pa so jim se pridružili še drugi.

Na našem območju je Knjižnica Mirana Jarca (takrat še Študijska knjižnica) leta 1978 krenila na pot s prvimi kombijem, leta 1986 smo dobili prvi bibliobus, lansko leto pa novi bibliobus, ki na 50 izposojevaliških obišče različne oddaljene kraje in tudi nekaj podjetij v novomeški, škocjanski, šentjernejski, topliški, mirnopoški in žužemberški občini.

Rezultati delovanja devetih slovenskih potujočih knjižnic v letu 2000 nam povedo, da so uporabnikom na voljo v 51 občinah, in sicer v 602 vaseh, v osmih tovarnah, v treh zaporih, v enem domu za upokojeence in v enem centru za odvajanje od zasvojenosti od mamil.

Murskosoboški bibliobus obiskuje tudi zamejske Slovence na Madžarskem: na tri tedne obišče tri kraje v Porabju.

Vse potujoče knjižnice imajo 18.635 rednih članov, ki so 124.636-krat obiskali mobilne knjižnice in si izposodili 537.848 enot knjižničnega gradiva. Z drugimi besedami povedano, v povprečju bralec potujoče knjižnice obišče sedemkrat na leto in si vsakič izposodi štiri enote

knjižničnega gradiva.

Za obiskovalce so bili slovenski bibliobusi odprti skupno: 6939 ur, kraje so obiskovali na 14 dni, povprečna odprtost v postajališču pa je znašala eno uro.

V bibliobusih danes izvajajo tudi posebne dejavnosti: npr. akcijo Knjiga na dom (knjigo prinesejo bralcem domov), pravljčne ure, priložnostne prireditve, kvize, uganke, literarne natečaje.

Letos so potujoči knjižničarji izvedli anketo med svojimi uporabniki. Rezultate ankete Kako slovenske potujoče knjižnice ocenjujejo uporabniki nam je predstavila kolegica iz tolminske knjižnice Jožica Štendler. Rezultati so pokazali, da je bralcev potujočih knjižnic veliko več kot članov, in to za eno tretjino, saj izposojene knjige prebere skoraj vsa družina. Ugotovljeno je bilo, da vsak član potujoče knjižnice letno prebere več kot štirideset knjig, kar je nad povprečjem bralnih navad Slovencev.

Zanimivi so bili odgovori anketirancev, zakaj obiskujejo potujočo knjižnico. Pripisali so, da jo obiskujejo: ker radi berejo, zaradi visoke cene knjig, zaradi primernosti urnika, ker pride med delovnim časom v podjetje ali se pripelje pred domači prag, zaradi otrok, ki jih navaja na branje in red, zaradi praktičnosti, zaradi možnosti daljše izposoje kot v drugih knjižnicah, zaradi zelo prijaznih in usposobljenih zaposlenih, zaradi prijetnega vzdušja, zaradi srečevanja z drugimi bralci, ker je to edina možnost razvedrila v kraju ...

»Samo še pri krvodajalcih so tako prijazni«, se je glasil odgovor enega od anketiranih uporabnikov potujoče knjižnice.

Bralci so izrazili tudi nekaj svojih želja po večji količini neknjižnega gradiva, ki naj bi ga imele potujoče knjižnice. Več avdio in video kaset, zgoščenk, cederomov, radi bi prebirali različne revije.

V nadaljevanju srečanja je gost iz Finske, gospod Antero Kyostio, vodja potujoče knjižnice iz Tampereja, obenem pa predsednik združenja finskih potujočih knjižnic, predstavil finske potujoče knjižnice.

Izvedeli smo, da ima Finsa 203 potujočih knjižnic oziroma 40 odst.

vseh potujočih knjižnic v skandinavskih deželah, prva njihova potujoča knjižnica je začela delovati že davnega leta 1961. Večina njihovih bibliobusov obiskuje šole, mnogi tudi vrtnice in nekateri tudi zapore. V finskih bibliobusih poleg knjig in revij množično izposojajo tudi avdiovizualno gradivo: zvočne knjige, glasbene kasete, zgoščenke, cederome, videokasete in drugo.

Večji del finskih potujočih knjižnic nudi računalniške povezave z matično knjižnico

Prav zdaj potekajo na Finskem zanimivi projekti v zvezi s potujočo knjižnico. Poleg običajnih knjižničnih storitev omogočajo dostop do treh računalnikov s tiskalniki. Z dveh terminalov je možna povezava z Nacionalnim pokojninskim institutom, banko, Uradom za zaposlovanje. Stranke na ta način lahko plačajo račune, si natisnejo obrazce za pokojnino, jih izpolnijo in pustijo v potujoči knjižnici. Potujoče knjižnice bodo v bodoče tudi dostavljale blago iz trgovin in lekarn ter pošto: razglednice, pisma in pakete, prodajale bodo poštne znamke ipd. Zdaj in v prihodnje bodo potujoče knjižnice na spremljali uradniki različnih področij, ki bodo odgovarjali na vprašanja strank.

To je bilo za nas nekaj povsem novega.

Letošnje srečanje je razen finskega kolega spremljalo tudi veliko knjižničarjev iz Hrvaške.

Ker letos vrste potujočih knjižničarjev zapušča Miro Zarabec, voznik-evidentičar novomeške potujoče knjižnice, se mu je Nika Pugelj ob tej priliki zahvalila za predano in požrtvovalno delo ter mu izročila priložnostno darilo.

Srečanje potujočih knjižničarjev je bilo izredno zanimivo, strokovno odlično pripravljeno in izpeljano. Spoznali smo veliko novih kolegic in kolegov, izmenjali smo si različne tehnične podrobnosti in vsakdanje delovne izkušnje, lahko smo jih primerjali z izkušnjami hrvaških in finskih kolegov. Vse bolj pa se nam je potrjevala misel o pomembnosti vloge slovenskih potujočih knjižnic, zlasti v sedanjih trenutno knjigi nekoliko nenaklonjenih časih.

Boris Golec

DOLENJSKA MESTA IN TRGI V SREDNJEM VEKU (4)

¹ D. Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.-18.stoletje), Ljubljana 1991, str. 42. - J. Höfler, O prvih cerkvah in prazupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij, Ljubljana 1986, str. 39.

² H. Wiessner, Monumenta historica ducatus Carinthiae X, str. 262, št. 837, 1377 XI, 23.

³ Na zmoti temelji sicer zgolj nakazana hipoteza M. Kosa, da so trg "prenesli v bližnji farni kraj Poljane," zato naj bi bilo "verjetno, da je kraju prvotnega trgovanja ostalo ime Stari trg" (M. Kos, Stari trg in sorodna krajevna imena, v: Geografski vestnik VI (1930), str. 160-173, str. 163). Poljane namreč ni ime kraja, ampak gradu in celotne obkolpske doline, po kateri se je imenovala župnija s sedežem v Starem trgu.

⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wies (HHStA), Archiv Auersperg (AAu), Urkunden, 1421 II, 24., Celje, insert v: 1599 IV, 4., Gradec.

⁵ HHStA, A Au, Urkunden, 1421 II, 24., Celje, insert v: 1599 IV, 4., Gradec; 1567 IV, 4., Ljubljana; 1538 XII, 8., Dunaj; 1514 XI, 27., Innsbruck. - HHStA, A Au, Urkunden, 1719 V, 17., Laxenburg z inseriranimi listinama: 1706 V, 8., Dunaj in 1666 V, 30., s.l. - Arhiv Republike Slovenije (ARS), Vic. A., šk. 245, I/132, lit. P VII-1, 13. 8. 1745: Ohranjeno je samo obvestilo kranjskemu vice-domu, da je cesarica 20. 4. 1744 potrdila privilegij cesarja Karla VI. iz leta 1719.

⁶ ARS, Mikrofilmi, Listine iz HHStA, 14 D/12, 1457 X, 29., Velikovec.

⁷ Prim. J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana 1910-1916, str. 253-254. - Prim. M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975, str. 160. - Prim. J. Parapat, Doniski k zgodovini kranjskih mest, II. Kočevje, v: Letopis Maticice Slovenske 1874, str. 75-78. - Prim. I. Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja, v: Kočevski zbornik, Ljubljana 1939, str. 54 sl.

⁸ Prim. B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 62.

Dobro desetletje po ustanovitvi Novega mesta se hkrati omenjata dva nova trga, Kočevje in Poljane ob Kolpi, povezana z ortenburško kolonizacijo Kočevske. Gospostvo Poljane je bilo sicer poseljeno že prej, saj se leta 1248 prvič omenja župnija sv. Križa.¹ Ob njenem sedežu, okoli 2 km oddaljenem od poljanskega gradu, je na mestu starega tržišča zrasel trg **Poljane**, ki ga je priklcala v življenje soseščina kolonizirane Kočevske. Fizični naslednik trga, prvič izpričanega v ortenburško-celjski dedni pogodbi leta 1377 (*Polan samt dem markt*), je današnji Stari trg ob Kolpi.² Njegova posebnost je predvsem v spremembi imena - iz trga Poljane v Stari trg v Poljanah, pri čemer svojih šibkih trških atributov ni žrtvoval drugemu naselju (tako kot prvotna trga Lož in Višnja Gora) niti jih ni v celoti izgubil, kakor se je zgodilo trgoma Trebnje in Šentvid pri Stični.³ Obmejno farno središče nad Kolpo niti ob svojem kratkotrajnem vrhuncu v 15. stoletju ni doseglo posebnega pomena, bilo pa je poleg gorenjskega Tržiča in Višnje Gore edini kranjski trg, ki se je mogel ponašati s srednjeveškim privilegijem. Leta 1421 je namreč Friderik Celjski podelil tržanom šest hub v bližini trga⁴ in jim omogočil solidno materialno osnovo za preživetje pozneje močno ruraliziranega kraja. Dasi vsebinsko šibek je Friderikov privilegij vse do terezijanske dobe predstavljal temeljno pravno podlago trga.⁵ Gotovo ni naključje, da je poljanski trg edini znani primer, ko je po izumrtju Celjanov v pogodbi med cesarjem in zastavnim imetnikom poleg gradu izrecno imenovan trg (1457: *vnser gslos polan an der khulpp gelegen, mitsambt dem markt*).⁶

Plod kolonizacijskih prizadevanj Ortenburžanov je **Kočevje**, prvič omenjeno leta 1363 kot kraj s cerkvijo sv. Jerneja, izpričano sicer že četrto stoletja prej, leta 1339, kot kapela "in Moswald". Naselbina ni nastala dolgo pred prvo omembo. Kočevska je bila namreč od prve polovice do konca 14. stoletja izrazito kolonizacijsko območje, kjer so Ortenburžani na dotlej zelo redko poseljenih tleh ustvarili razmerno obsežen nemški jezikovni otok. Kočevski trg se prvič omenja v dedni pogodbi med Ortenburžani in Celjskimi leta 1377,⁷ nakar do povzdignitve v mesto leta 1471 ne vemo o njem takorekoč ničesar, čeprav je medtem dvakrat zamenjal gospodarje, leta 1418 Ortenburžane s Celjani in nato slednje leta 1456 s Habsburžani. Trg se očitno ni mogel uveljaviti, kar se bržčas odraža tudi v formulaciji mestne ustanovne listine. Ta ne govori, da bi Friderik III. povzdignil v mesto prejšnji trg, ampak daje drugače kot ostale tri sočasne mestne ustanovne listine (za Krško, Lož in Višnjo Goro) vtis nove ustanovitve.⁸ Friderikova listina iz leta 1471 navaja v uvodu kot povod cesarjeve odločitve nenaden turški vpad prejšnje leto, ki je naredil veliko škode v gospostvu, ne da bi posebej omenila opustošenje trga, kot je to primer

⁹ Objava listine 1471 IV. 19. v: A. Dimitz, Zur Geschichte der Städte und Märkte in Krain, I. Gottschee, v: Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain XIX (1864), str. 55-56. - Prim. A. Müllner, Aus dem Privilegienbuche der Stadt Gottschee, v: ARGO II (1893), str. 187-188. - Prim. J. Parapat, n. d., str. 81-82. - Prim. I. Simonič, Zgodovina mesta Kočevja in Kočevske, v: 500 let mesta Kočevje, Kočevje 1971, str. 14-15.

¹⁰ Listina 1478 VII. 9., Gradec. Objava v: J. Muring, Utemeljitev mesta Višnje Gore, v: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IV (1894), str. 30-32.

¹¹ Prim. J. Gregorič, Slovenska mesta in trgi, v: Kronika slovenskih mest VII (1940), str. 200. - Prim. I. Simonič, Zgodovina Kočevskega, str. 68. - Prim. I. Simonič, Zgodovina mesta, str. 13. - Prim. Krajevni leksikon Slovenije II, Ljubljana 1971, str. 226.

¹² J. W. Valvasor, Die Ehre deß Hertzogthums Crain XI, Laybach 1689, str. 198-199. - Po njem: S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, v: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXIV (1943), str. 10.

¹³ Regest 1386 s. d. v: Dr. Bidermann, Carniolicia, v: Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain XXI (1866), str. 26.

¹⁴ ARS, Mikrofilmi, Listine iz HHSIA, 13 D/3, 1431 VII. 15., Innsbruck.

¹⁵ Prim. M. Kos, n. d., str. 660.

¹⁶ Prepisa listine 1443 VIII. 28., Dunajsko Novo mesto v: ARS, Vic. A., šk. 191, I/105a, lit. L XIII-1; ARS, Vic. A., šk. 124, I/70a, lit. W XXIII-5.

¹⁷ Prepisa listine 1514 VI. 23., Celje v: ARS, Vic. A., šk. 191, I/105a, lit. L XIII-1; ARS, Vic. A., šk. 124, I/70a, lit. W XXIII-5.

¹⁸ O gospostvu Žužemberk prim. D. Kos, Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja, Ljubljana 1994, str. 47.

¹⁹ Prim. F. Gestrin, Trgovsko prometni položaj Novega mesta (od ustanovitve do konca 16. stoletja), v: Novo mesto 1365-1965. Prispevki za zgodovino mesta, Maribor-Novo mesto 1969, str. 133.

²⁰ Prim. J. Mlinarič, Stiška opatija 1136-1784, Novo mesto 1995, str. 179. - Vikariat v Žužemberku naj bi ustanovil stiški opat Albert Lindek (1388-1404) (M. Valant, Zgodovina Žužemberka in Krajine, Ljubljana 1971, str. 13). - Prim. J. Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem, Dolenjska II, tipkopis, str. 20.

pri Ložu. Za obrambo pred Turki je nato cesar ukazal zgraditi utrdbo, jo povzdigniti v mesto in njene prebivalce v meščane ter slednjim podelil novomeško mestno pravo.⁹ V listini pogrešamo prestavitve naselbine, ki jo zagovarja krajevno zgodovinospisje in o kateri izrecno govori sedem let mlajši Friderikov privilegij za Višnjo Goro.¹⁰ Po turškem požigu in oplentvi leta 1469 naj bi Friderik III. Kočevcem ukazal, naj trga ne sezidajo na prejšnjem mestu, ampak utrdijo v varnejšem okljuku na desnem bregu Rinže.¹¹ Tudi Valvasor ne ve ničesar o novi lokaciji naselbine in Kočevje celo že ob turškem požigu leta 1469 imenuje mesto.¹² Četudi o prestavitvi Kočevja na drugi breg reke ni oprijemljivih dokazov, se zdi verjetno, da je bil njegov predhodnik Stari trg pri župnijski cerkvi, kjer omenja mestna ustanovna listina letni sejem na dan sv. Jerneja (*auf den alten markt bei der pfarr daselbst*). Ni pa moč ugotoviti, kako daleč v preteklost je segal obstoj "novega trga". Pričakovati je, da bi ustanovna listina novo lokacijo vsaj omenila, če bi šlo resnično za sočasno ali nedavno prestavitve in povzdignitev v mesto. Tako pa vodi primerjava z višnjegorskim privilegijem k sklepanju, da je stalo Kočevje na istem mestu vendarle že dlje časa in ga tja ni ukazal prestaviti šele Friderik III.

Litijo, zadnjega v vrsti dolenjskih obsavskih trgov, je obudila v življenje stalna trgovska menjava ob prastarem brodišču, ki je sodilo pod višnjegorsko gospostvo. Obrečna lega, brodišče in odmaknjenost od župnijskega središča v Šmartnem, vendar ne več kot nekaj kilometrov, povezujejo značilnosti litijskega trga z Radečami in Krškim, pri čemer je nastanek in razvoj Litije spriči odsotnosti gradu najbolj samosvoj. Njeni gospodarji so ji dali pravne temelje verjetno že pred letom 1386, ko se skupaj z gospostvom in trgom Šentvid omenja v prodajni listini grofom Ortenburškim.¹³ Kot ortenburško-celjska dediščina se je leta 1431 vrnila v deželno knežje roke¹⁴ in ostala do konca obravnavane dobe del višnjegorskega gospostva. Videti je, da je Litija že v prvi polovici 15. stoletja dosegla svoj zenit. Ko se v tem času ob središču gospostva naglo dvigne pozno nastali trg Višnja Gora, onstran Save pa pojavijo Vače,¹⁵ je moral cesar Friderik III. leta 1443 obnoviti ugasli litijski nedeljski sejem,¹⁶ a je bil ta že na prehodu v novi vek leta 1514 spet potreben obnovitve.¹⁷

Kot zadnji se v 14. stoletju prvič omenja trg **Žužemberk**, ki je navzlic pozni omembi (1399) brez dvoma nastal še v času, ko so grad in gospostvo, sedež deželskega sodišča, posedovali Goriški grofje (1295-1374), upravljali pa njihovi gradiščani.¹⁸ Žužemberški grad je namreč obvladoval tisti krak pomembne trgovsko prometne poti, ki je vodil od primorskih mest čez Bloke in po dolini Krke v Novo mesto.¹⁹ Tu se je nedvomno trgovalo, odkar je v 13. stoletju nastal grad, zato je tržna naselbina gotovo starejša od Novega mesta, katerega ustanovitev (1365) je vojvoda Rudolf izvedel prav z namenom, da si utrdi leto dni prej s pogodbo zagotovljeno goriško dediščino, kamor je sodil tudi Žužemberk. Glede na dejstvo, da se je z nastankom Novega mesta začel gospodarski propad vseh starejših meščanskih naselbin v krogu 20 km okoli mesta (Otok, Kronovo, Trebnje, Kostanjevica), si ni moč predstavljati, da bi Žužemberk nastal šele pod habsburškimi gradiščani po letu 1374. Konec 14. stoletja je bil vsekakor znatna naselbina in imel tudi že stalnega vikarja.²⁰ Kot trg se skupaj s cerkvijo sv. Mohorja in Fortunata (*in unsern Markht zu Seisenberg, die unser Lehnschaft ist*) prvič omenja leta 1399, ko je vojvoda Viljem s stiškimi samostanom zamenjal tržiško župnijo na Gorenjskem za župnijo Dobr-

²¹ Listina 1399 X. 25. je ohranjena v prepisu (prim. J. Grebenc, Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135, Stična 1973, str. 82, št. 273).

²² ARS, Mikrofili, Listine iz HHSStA, 15 D/13, 1469 VII. 11., s. 1. - Dotlej je upravljal gospostvo Albreht Meltz.

²³ StL.A, Kammer-Reg. 1538, fol. 2, 1. 1. 1538. - Prim. M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 577.

²⁴ HHSStA, Hs. W 724, fol. 248v (po tipkopisu B. Otorepca, ZRC SAZU). - Listina 1467 VII. 22., s. 1, objavljena v: F. Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg, Carniola NV I (1910), str. 123-135, št. 488. - Listina 1471 IV. 20., s. 1, objavljena istotam, str. 230, št. 501.

²⁵ Prim. J. Höfler, O prvih cerkvah, str. 36.

²⁶ O gospodarjih Svibnega prim. D. Kos, n. d., str. 39.

²⁷ Objava urbarja v: W. Milkowicz, Beiträge zur Rechts- und Verwaltungsgeschichte Krains, v: Mitteilungen des Museal Vereins für Krain II (1889), str. 10-11. Natančnejšo datacijo malo pred letom 1439 omogoča listina 1439 IV. 24., s. 1, v: ARS, Zbirka listin, Kronološka serija.

²⁸ Zgovorno je poročilo reformacijske komisije za gospostvo Svibno iz leta 1575: "Flecken /trg Svibno/ wird gleichwol ain märkhtl genandt, aber alda weder wochen noch andere märkhtag gehalten" (ARS, Vic. A., šk. 108, I/61, lit. S XIX-6, 8. 6. 1575).

²⁹ B. Otorepec, Ob 500-letnici mesta Višnja Gora, v: Zbornik občine Grosuplje X, Grosuplje 1978, str. 280-282. - B. Otorepec, Srednjeveški pečati, str. 124.

³⁰ Regest 1386 s. d. v: Dr. Bidermann, n. d., str. 26.

³¹ ARS, Sam. A. Stična, fasc. 1, 8. 3. 1393.

³² B. Otorepec, Srednjeveški pečati, str. 122-123. - B. Otorepec, Ob 500-letnici, str. 280.

³³ Prim. J. Mlinarič, n. d., str. 180-181. - Prim. Nadškofjski arhiv Ljubljana, ŠAL/Ž, Zgodovinski zapisi, Pokorn, Župnija Višnja Gora.

³⁴ O historiatu Marijine cerkve prim. F. Koblar, Drobtinice iz furlanskih arhivov, v: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IV (1894), str. 27. - Prim. J. Mlinarič, n. d., str. 214.

³⁵ Tiroler Landesarchiv Innsbruck, Fridericiana 31/1, s.d. pred 4. 3. 1431 (po fotokopiji B. Otorepca, ZRC SAZU). - Regest v: K. Kovač, Beiträge zur Geschichte Krains, I. Teil, v: Carniola II (1911), str. 163. - Višnjegorski trg ob izročitvi leta 1431 ni naveden zato, ker listina dejansko dobesedno povzema popis posesti ti iz

nič.²¹ Za zdaj je malo znano, kdo je upravljal gospostvo za Habsburžane pred letom 1469, ko so se tu za skoraj za pol tisočletja usidrali Auerspergi, sprva kot oskrbniki²² in od 1538 kot njegovi lastniki.²³ Interes Auerspergov za Žužemberk je bil velik že prej, saj so del trga posedovali oziroma imeli v fevdu od deželnih knezov od štiri-desetih let 15. stoletja.²⁴

Podobno kot Žužemberk moremo z veliko mero gotovosti postavljati za nekaj desetletij v preteklost zadnji v srednjem veku omenjeni dolenski trg - **Svibno**. V nasprotju s pozno nastalim žužemberškim gradom in gospostvom je bil njegov zavetnik, grad Svibno, domovina ene redkih še v 13. stoletju svobodnih plemiških rodbin, gospodov Svibenskih. Potem ko je pred letom 1286 postala sedež pražupnije cerkev sv. Križa na pobočju grajskega hriba,²⁵ je kljub omejenosti prostora obstajal še en močan vzgib za izoblikovanje neagrarne naselbine. Trg Svibno bi le težko nastal šele po koncu 14. stoletja, ko so Svibenske dokončno zamenjali Habsburžani.²⁶ Četudi bi deželnoknežji gradiščani imeli interes konkurirati bližnjemu celjskemu trgu Radeče, jim že spričo prometne prednosti Radeč ne bi mogel uspjeti podvig ustanoviti novo trško naselje. Svibenski trg se resda pojavi šele v deželnoknežjem urbarju malo pred letom 1439, vendar kot znatno in izrazito obrtniško naselje.²⁷ Poleg prometnice med Litijo in Radečami, alternative pozneje bolj uveljavljeni savski plovbi, je trg gotovo držala pokonci tudi podpora s strani trškega gospoda. Izrazit upad gospodarskih sil trga, ki ga srečamo v 16. stoletju,²⁸ se je moral začeti kmalu potem, ko so bližnje Radeče z izumrtjem Celjanov prišle v deželnoknežje roke.

Višnja Gora, kronološko predzadnji izpričani srednjeveški trg obravnavanega prostora, je doživela po prvi omembi v samo treh desetletjih nesluten vzpon v naselje z mestnimi pravicami. Kot trg se naselje izrecno omenja šele leta 1443, toda že tedaj je imelo organizirano lastno upravo s trškim pečatom.²⁹ Petdeset let prej trga kot takega očitno sploh še ni bilo, saj se leta 1386 pri prodaji gospostva Ortenburžanom omenjata le trga Šentvid in Litija,³⁰ leta 1393 pa v poravnalni pogodbi s samostanom Stična srečamo zgolj Višnjane in nikakršnih tržanov.³¹ K razvoju kraja je prispevala zaščiten lego pod višnjegorskim gradom kot središčem gospostva in deželskega sodišča, vendar zaradi slabo ohranjenih virov ni povsem jasno, kdaj se je razmahnilo prvotno trško naselje na prostoru današnjega Starega trga. Po B. Otorepcu je bilo to zelo verjetno že v drugi polovici 14. stoletja.³² Na prehodu v novo stoletje je morala biti Višnja Gora znatna naselbina, saj se je bližnji vikariatni cerkvi, izpričani leta 1389,³³ onstran dolinskega dna pridružila Marijina cerkev v samem trgu, današnjem Starem trgu. Šlo je za ustanovo Ortenburških in nato (od 1418) celjskih gradiščanov Gumpelerjev (Kompoljskih).³⁴ Prav ti so imeli posebno vlogo tudi pri pospeševanju razvoja trga. Dobro uro oddaljeni trg Šentvid jim sicer ni bil od rok, zavedali pa so se, da ima od njega korist predvsem tamkajšnja župnija in posredno stiška cisterca. Višnjegorska mitnica na stišču starih prometnih poti bi jim lahko prinašala neprimerno večje prihodke, če bi se ob njej razvilo stalno trško središče. Gumpelerji so zato načrtno spodbujali Višnjo Goro in brzdali Šentvid, tako da je Višnja Gora na neki način naslednik zamirajočega šentviškega trga. Čeprav se v nasprotju s Šentvidom in Litijo še ne omenja leta 1431 ob vrnitvi iz celjskih v habsburške roke,³⁵ kaže popis deželnoknežjih prihodkov v letih 1438-1439 na že po-

listine leta 1386, ko so prešle na Ortenburžane (regest 1386 s. d. v: Dr. Bidermann, n. d., str. 26), tedaj pa Višnja Gora še ni veljala za trg. Tudi v dveh listinah iz let 1431 in 1433, ki urejata izročitev posesti Habsburžanom, višnjegorskega trga ni, kakor tudi ne litijskega in šentviškega; listini govorita samo o gradovih in trdnjavah Kostanjevica, Višnja Gora, Štatenberk in Novo mesto (ARS, Mikrofilmi, Listine iz HHStA, 13 D/3, 1431 VII. 15., Innsbruck; 13 D/9, 1433 I. 6.).

³⁶ Popis dohodkov deželnoknežjih posesti v: ARS, Vic. A., sk. 101, urbar Kamnik-Stari grad, fol. 17-19. - Odsotnost izrecnega poimenovanja krajev kot trgov ni presenetljiva in sama po sebi ne pomeni ničesar, saj so v istem popisu tudi drugi trgi in mesta navedeni zgolj z imenom brez statusnega pridevka (Novo mesto, Kostanjevica, Kamnik).

³⁷ ARS, Vic. A., sk. 123, 1/70a, urbar Višnja Gora 1460, s. p. - Prim. B. Otarepec, Ob 500-letnici, str. 282.

³⁸ StLA, I.Ö. HK-Sach 93/6, prepis iz 16. stoletja, 1444 II. 3., Ljubljana. - ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1444 II. 3., Ljubljana, vidimus v: 1493 VIII. 11., Ljubljana. - Prim. B. Otarepec, n. d., str. 281-282.

³⁹ Prepis listine 1461 V. 30., Gradec v: StLA, I.Ö. HK-Sach, K 93/6. - Prim. B. Otarepec, n. d., str. 282.

⁴⁰ B. Golec, Trgovski promet na širšem območju Višnje Gore do konca 18. stoletja v luči deželskosodnih in mestnih mitnic, v: Zgodovinski časopis 49 (1995), str. 77-78, 94. - HHStA, AAU, A-15-123, Urbar Weixelberg 1705, s. p., Mauth gefehl.

⁴¹ Prim. objavo listine v: J. Mairing, n. d., str. 30-32.

⁴² F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 15. - I. Vilfan-Bruckmüller, Višnja Gora in njeno prebivalstvo v 16. stoletju. Ob petstoletnici mesta, v: Kronika 26 (1978), str. 155.

⁴³ B. Otarepec, n. d., str. 282-283.

⁴⁴ ARS, Collectanea, fasc. 3, prepisi listin, zadevajočih župnijo Višnja Gora, pag. 41, 1450 IV. 23.

⁴⁵ Ustanovna listina Loža je objavljena v: J. Kranjc, Privilegij mesta Lož iz leta 1477, v: Notranjski listi I, Postojna 1977, str. 54-62.

membno trško naselje,³⁶ ki je premoglo po urbarju leta 1460 več oštartov (51) kot oba prej navedena trga skupaj (46).³⁷

Višnja Gora je torej dosegla status trga in naredila odločilne korake h gospodarski premoči nad Šentvidom in Litijo že pod Ortenburžani in Celjani, a je svoj nagli vzpon v pravnem pogledu dolgovala Habsburžanom, ki so jo obdarovali z vrsto novih pravic in privilegijev, začevši leta 1444 s "potrditvijo starih pravic, kot jih imajo druga mesta in trgi na Kranjskem",³⁸ očitno nagrado za lojalnost v vojni s Celjani. Glede razvoja trške avtonomije je bilo prelomno leto 1461. Cesar Friderik III. je tedaj svojemu deželnoknežjemu trgu z izdajo treh privilegijev postavil solidne temelje za poznejšo mestno avtonomijo in njeno materialno podlago. Tržanom in prebivalcem je podelil pravico voliti iz svojih vrst sodnika ter temu zaupal upravo trškega sodišča v mejah pomirja. Istega dne jim je v letni zakup izročil tudi pobiranje mitnine v Višnji Gori in celotnem deželskem sodišču,³⁹ ki je s podaljševanji zakupnega razmerja ostala v rokah mesta vse do leta 1706.⁴⁰ Voljeno trško zastopstvo, lastno sodišče s pomirjem in zakup mitnice kot gospodarska osnova so predstavljali zadostne temelje za povzdignitev trga v mesto (1478).

Kot poseben problem se postavlja čas preselitve višnjegorske naselbine iz dolinske lokacije v Starem trgu na polico pod gradom. Iz listine cesarja Friderika III. z dne 9. julija 1478 je moč razumeti, da so se Višnjani po njegovem naročilu namenili zgraditi trg na drugem kraju, ga utrditi in povzdigniti v mesto,⁴¹ zato je še v novejši literaturi prevladovalo mnenje, da je nova Višnja Gora nastala šele po tem času.⁴² B. Otarepec je nasprotno izrazil domnevo, da so se Višnjani že pred tem zelo verjetno začeli seliti na višje in prikladnejše mesto na bližnjem griču, kajti že ob podelitvi trškega pomirja leta 1461 se na njegovi meji prvič omenja Stari trg.⁴³ Že sama navedba Starega trga nedvomno potrjuje obstoj nove trške lokacije. Glavni razlog za gradnjo novega naselja na varnejšem in višjem mestu je bil seveda obrambni vidik, vendar povod za ta korak niso dali šele ponovljeni vpadi Turkov od leta 1469 dalje, temveč nemirna prva polovica 15. stoletja. Prej omenjena Marijina cerkev je namreč že pri prvi omembi leta 1450 pomenljivo locirana "v Višnji Gori ob cesti" (*zu Weichseelberg, bey der Strassen gelegen*)⁴⁴ in ne morda "v trgu". Znatni stroški oskrbnika Meltza za utrditev gradu, začevši z letom 1431, ko so Celjani gospostvo izročili Habsburžanom, so na drugi strani odraz graditeljske vneme in potrebe v letih neposredno po menjavi gospodarja. Prav ta leta so zelo primeren čas temeljite ureditve varnostno-obrambnih razmer v gospostvu, torej tudi zgraditve nove Višnje Gore v naročju grajskega hriba. Bistveno prej se stvar ni mogla zgoditi tudi zato, ker je bila že sama prvotna trška naselbina poznega nastanka. Če bi nova Višnja Gora in Stari trg oba obstajala že konec 14. ali v začetku 15. stoletja, se Gumpeljerji gotovo ne bi odločili za gradnjo Marijine cerkve na stari lokaciji trga. Tudi t.i. mestna ustanovna listina ne bi govorila o prestavitvi naselbine, če bi šlo za dejanje izpred sedemdesetih in več let, tako kot o podobni preselitvi ne govori ustanovna listina mesta Lož.⁴⁵ Gotovo je eno: selitev trškega prebivalstva moremo opredeliti kot načrtno, množično in glede na varnostno-obrambne okoliščine omejeno na zelo kratek čas. Diskontinuiteta z nekdanjim trgom je bila po zgraditvi nove Višnje Gore tako močna, da je Stari trg zdrsnil na raven ruralnega naselja, ki ni bilo ne vaško ne kajžarsko, le drobno razparcelirana posest je še naprej pričala o izginulem trgu.⁴⁶

⁴⁶ Ena zgodnejših omemb Starega trga iz leta 1484 govori še o tamkajšnjih oštatih. Gospod Baltazar Kazenberger je volil po svoji smrti samostanu Stična med drugim dva oštata pod Višnjo Goro v Starem trgu (*2 Hoffstett vnter Weixelburg in dem altmarkh*) ter hišo v mestu Višnja Gora (*in oppido Weixelburg*) (ARS, Zbirka rokopisov, 152 r, fol. 44).

⁴⁷ O turjaškem gradu in gospostvu prim. B. Otorepec, *Iz zgodovine turjaškega gradu*, v: *Kronika XXI* (1973), str. 147 sl.

⁴⁸ Vrsta ohranjenih urbarjev gospostva Turjak zajema obdobje 1464-1839: HHStA, AAu, C-55-1, No. 1-27; C-55-2, No. 28-40; C-55-3, No. 41-55; C-55-4, No. 56-71. - ARS, Zbirka urbarjev, 42u, 43u, 44u, 45u, 46u, 47u.

⁴⁹ Trg (*markht Auersperg*) srečamo šele v napovedni tabeli za terezijanski kataster leta 1750 (ARS, TK BT, N 121, III/No. 80, 24. 2. 1750) in v izvlečku urbarja, sestavljenem leta 1754 prav tako za kataster (ARS, TK RDA, N 121, No. 48, 17. 10. 1754), ki pojasnjuje, da trški kajzarji dotlej niso bili vneseni v urbar, ker že od nekdaj ne plačujejo ne deželnoknežjih ne gosposčinskih dajatev, njihova edina dolžnost pa je prenašanje pisem, lovljenje rekrutov in straženje de-linkventov.

⁵⁰ Sredi 15. stoletja je na Reki sicer močno zastopano trgovsko blago turjaško železo, nikoli pa se z imenom tega kraja (gospostva) ne imenujejo trgovci (M. Zjačić, *Knjiga riječskog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina* (1436-1461), v: *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, Svezak III (1955-1956), str. 5-343; Svezak IV (1957), str. 89-225; Svezak V (1959), str. 255-459.

⁵¹ Listina 1496 VIII. 13., s. l., objava: *Gradivo za zgodovino Ljubljane IV/34*.

⁵² ARS, Zbirka urbarjev, 46 u. - Prim. M. Preinfalk, *Zemljiško gospostvo Turjak pod taktirko Hansa Mordaxa* (1514-1515), v: *Kronika* 46 (1998), str. 17, 20-21.

⁵³ P. Wolsegger, *Das Urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574*, v: *Mitteilungen des Muscal Vereins für Krain IV* (1891), str. 34.

Končno seže v srednji vek tudi nastanek trga **Turjak**, čeprav ga v srednjeveških virih ne zasledimo⁴⁷ in je neposredno izpričan šele pozneje. K sklepanju na starejši izvor bi vodila že analogija s Svibnim, prav tako pozno dokumentiranim tržcem ob starem rodbinskem gradu pomembnega plemiškega rodu. Na prvi pogled je moteča popolna odsotnost trga v gosposčinskih urbarjih izza šestdesetih let 15. stoletja,⁴⁸ ki se vleče vse do srede 18. stoletja, ko terezijanski kataster končno pojasni njen vzrok.⁴⁹ Trg se ni nikoli dvignil nad začetno stopnjo, zato ga moremo upravičeno šteti k neuspehim poskusom ustanovitve zaradi ambicij zemljiškega gospoda. Očitno ni znal izkoristiti niti prednosti lege ob prometnici med Ljubljano in Kvarnerjem,⁵⁰ ki so jo Ljubljančani leta 1496 označili kot konkurenčno "neobičajno cesto".⁵¹ Tržec je bil tedaj vsekakor že nekaj časa realnost, na kar posredno kaže gosposčinska računsko knjiga 1514-1515, po kateri je upravitelj gospostva poslal dva svoja moža na metliško večjo in na sojenje v Višnjo Goro.⁵² Ker so kot prisodniki krvnih sodišč praviloma nastopali meščani in tržani, moremo v omenjenih možeh precej gotovo videti prebivalca turjaškega trga. Tudi prva znana omemba trga iz leta 1574 je namreč povezana s prisodništvom pri "krvavih rihtah" v Kočevju, kamor so vabili po dva svētnika iz mesta Črnomelj ter iz trgov Žužemberk, Ribnica in Turjak.⁵³

Višnja Gora s Starim trgom v ospredju (po Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske, 1689)"

MUZEJ MIKLOVA HIŠA

Ribnica

RAZSTAVA

V Ameriko

Marjeta Bregar, avtorica razstave Uniforme v Dolenjskem muzeju v Novem mestu

BREŽICE, 1. junija – Na drugem delu 17. revije pihalnih orkestrov Posavja so na grajskem dvorišču Posavskega muzeja nastopili pihalni orkestri Glasbene šole Brežice, Kapele, Videm Krško in Gasilska godba na pihala Loče.

KOČEVJE, 1. junija – Publicistka in prof. zgodovine Tea Černe je v Miklovi hiši predstavila svojo knjigo Zgodbe muzejskih predmetov, izbor replik in drugih predmetov iz slovenskih muzejev.

KOSTANJEVICA, 1. junija – V lapidariju Galerije Božidarja Jakca so odprli razstavo hrvaške kiparke Vlaste Žanič iz Zagreba. Kulturni dogodek so popestrili plesalka Aleksandra Janeva ter glasbeniki Jura Novoselić, Boris Leiner in Svemir Branko.

LJUBLJANA, 1. - 3. junija – Na jubilejno 40. srečanje gledaliških skupin Slovenije se je na zaključni del uvrstilo le pet od 43 gledaliških skupin - z območja širše Dolenjske je to uspelo le gledališki skupini Drzne in lepi iz Stične z Brechtovo enodejanko Malomeščanska svatba.

LOKVE PRI ČRNOMLJU, 1. - 3. junija – KUD Artoteka je v romskem naselju organiziral slikarsko delavnico, na kateri je sodelovalo 23 likovnih umetnikov iz Bele krajine in od drugod. Ob koncu so pripravili razstavo.

NOVO MESTO, 1. junija – Dolenjski muzej je že šestič zapored pripravil dan odprtih vrat, ki je bil tudi tokrat vsebinsko pester in bogat. Obiskovalcem so bili ob ogledu vseh stalnih zbirk ter stalnih in občasnih razstav na voljo tudi vodstva po arheološkem najdišču Kapiteljska njiva, Jakčevem domu in Bazi 20 na Kočevskem Rogu, pripravili so dve muzejski delavnici, kot je že tradicionalno, pa so postavili tudi razstavo Iz depojev Dolenjskega muzeja in tokrat predstavili zbirko uniform. Avtorica razstave je zgodovinarica Marjeta Bregar. V otvoritvenem programu sta nastopila glasbenika Uroš Gorenc in Damijana Zupan. – V knjigarni Goga sta se na koncertu z izborom lastne glasbe predstavila novomeška kitarista in pevec Matjaž Maznik in Primož Moškon. – Mladinski pisatelj Primož Suhadolčan je v McDonaldsu pripravil predstavitev knjižnih uspešnic Peter Nos - Lunjani in Zemljani ter Košarkar naj bo. – Enajst plesnih skupin je nastopilo na srečanju najboljših plesnih skupin Dolenjske, Posavja in Bele krajine v Kulturnem centru Janeza Trdine.

KRŠKO, 2. junija – V kulturnem domu je z opereto Srečkova pesem gostoval Orkester slovenske vojske s solisti Operne šole na Akademiji za glasbo v Ljubljani.

NOVO MESTO, 2. junija – Letošnjo skupno evropsko turnejo sta nemški akustični kitarist Thomas Kleemaier in angleški kantavtor Paul Cowlan zaključila z nastopom v LokalPatriotu.

PODSREDA, 2. junija – V okviru Glasbenega poletja na gradu Podsreda je bil koncert šansonjerja Arsena Dediča ter zagrebške klope Nostalgija.

ARTIČE, 3. junija – KUD Otona Župančiča in Artiški fantje so povabili na predstavitev glasbene kasete iz arhiva Narodopisnega inštituta ZRC SAZU z naslovom Dober večer, ljubeča moja. Zapeli in zaigrali so še pevci Ajda iz Dolenje vasi, ljudski pevci iz Sromelj in Globokega, tamburaška skupina Trebeški drotarji in godec na diatonično harmoniko Rudi Krošelj.

TREBNJE, 3. junija – Glasbena šola je ob 25-letnici v kulturnem domu pripravila zaključni koncert bivših učencev šole, ki nadaljujejo glasbeno šolanje na srednji in visoki stopnji.

ČRNOMELJ, 4. junija – Učenci glasbene šole s podružnicami so povabili na zaključne koncerte, in sicer v črnomaljski in metliški kulturni dom.

ŽETALE V HALOZAH, 4. - 10. junija – Novomeška slikarja Danja Bajc in Franc železnik sta kot edina likovna ustvarjalca sodelovala na mednarodnem slikarskem ekstemporu. Od 81 slikarjev sta bila med 11 nagrajenimi. Ob koncu so pripravili razstavo nastalih del.

KOČEVJE, 5. junija – Kar znajo in zmorejo je naslov razstave, ki so jo v

Likovnem salonu pripravili profesorji in dijaki Srednje šole Kočevje.

BREŽICE, 6. junija – Na koncertu domače glasbene šole so se v prosvetnem domu predstavili: pihalni, citrarski, godalni, simfonični in harmonikarski orkester ter vokalna skupina Solzice.

LJUBLJANA, 6. junija – V Mali galeriji Cankarjevega doma so odprli fotografsko razstavo Ob 5. uri zjutraj Boruta Peterlina, fotografskega ustvarjalca iz Straže pri Novem mestu.

MIRNA, 6. junija – Ob krajevnem prazniku so se zvrstili kulturni dogodki: koncert domačega pevskega zbora, razstava Tehničnega muzeja Bistra Volk ne ogroža, volk je ogrožen v osnovni šoli in likovna razstava mirnskih osnovnošolcev Upodobitev mirnskih znamenitosti.

KRŠKO, 7. junija – V Gaju zaslužnih občanov sta kiparka Vladimira Štoviček in domači župan Franc Bogovič odkrila doprsni spomenik akademskemu kiparju in medaljerju Vladimirju Štovičku. Na slovesnosti so nastopili gojenci krške glasbene šole.

KRŠKO, 8. junija – V avli kulturnega doma so odprli razstavo Desetdnevni boji za samostojno Slovenijo.

NOVO MESTO, 8. junija – Dolenjski muzej je 60-letnico ustanovitve OF počastil z otvoritvijo razstave Od Snosa do suverenosti. – Na koncertu slovenskih ljudskih pesmi v jazzovski priredbi v Kulturnem centru Janeza Trdine sta nastopila Renato Chicco trio in mladinski pevski zbor Glasbene šole Trebnje pod vodstvom Tatjane Mihelčič Gregorčič. Predstavitev nove zgoščenke tria z naslovom Slovenian Folk Song In Jazz so pripravili tudi v trebanjskem Centru za izobraževanje in kulturo. – V salonu pohoštva Termotehnika je akademski slikar Jože Kumer pripravil razstavo slik z naslovom Pomladna pesem v prostoru. Ob klavirski spremljavi Cvetke Krampelj sta nastopili flavtistki Janja Pibernik in Marjana Miklič iz novomeške glasbene šole. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je potekalo srečanje mladih literatov z Dolenjske, Posavja in Bele krajine.

NOVO MESTO, 8. - 9. junija – ŽKD in Območna izpostava Sklada sta povabila na prvi prireditvi Novomeških poletnih večerov na grad Grm: prvi večer je KD Prečna uprizorilo komedijo Mama je umrla dvakrat, drugi dan pa se je pričela skupna prireditev ljubiteljskih kulturnih društev pod naslovom To smo mi.

TURJAK, 8. junija – Ob prazniku občine Velike Lašče je na gradu potekala pevska revija.

STIČNA, 8. - 9. junija – Stiški kvartet je ob desetletnici delovanja povabil na koncert. Nastopili so še drugi ansambli in pevci ter godba iz pobratene nemške občine Hirschaid.

VINICA, 8. - 11. junija – V spominski hiši Otona Župančiča so odprli razstavo belokranjskega slikarja Mihaela Kambiča, ki jo je pripravil Belokranjski muzej iz Metlike. V Dragatušu so organizirali pohod po Župančičevi poti, črnomaljski Zavod za izobraževanje in kulturo pa je povabil na 11. srečanje recitatorjev osnovnih in malih šol Bele krajine. Gostja je bila Irena Zagajšek iz Ljubljane.

NOVO MESTO, 9. junija – V galeriji Simulaker so odprli razstavo slik novomeškega slikarja Igorja Papeža, ki jih je ustvaril ob zaključku študija. Umetnika je predstavil Jože Hrovat.

OTOČEC, 9. junija – Na avtorskem večeru so na gradu predstavili filmski portret kulturnika Rudija Škofa, ki ga je režiral Talal Hadi, in Hadijevo novo pesniško zbirko Brez ljubezni dan umre zjutraj z ilustracijami Jožice Škof. Pesmi sta brala Špela Grdadolnik in Janez Skube.

POBREŽJE PRI ADLEŠIČIH, 9. junija – Dijaki 2. letnika Waldorfske gimnazije iz Ljubljane so na dvorišču gradu uprizorili igro Romeo in Julija.

VELIKE LAŠČE, 9. - 11. junija – Osrednja prireditev ob občinskem prazniku, rojstnem dnevu očeta slovenskega knjižnega jezika Primoža Trubarja, je bila akademija v Levstikovem domu, na kateri so hkrati proslavili tudi 170-letnico rojstva Frana Levstika. O njem sta spregovorila Franja Sedej in domači kulturni delavec Janez Gruden. V kulturnem programu je nastopil domači mešani pevski zbor, pred akademijo pa je bil promenadni koncert godbe iz Dobrepolja.

NOVO MESTO, 10. junija – Komorni frančiškanski zbor je imel večerni

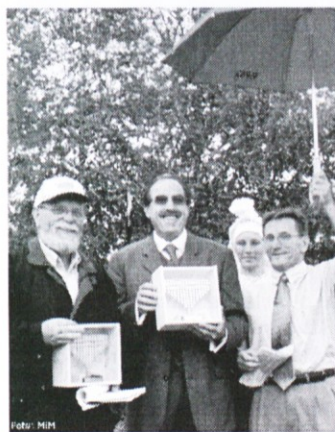
Kiparka Vladimira Štoviček ob doprsnem kipu svojega očeta, kiparja in medaljerja Vladimira Štovička, v Gaju zaslužnih občanov v Krškem; kip je njeno delo

Igor Papež na svoji razstavi na dvorišču knjižarne Goga v Novem mestu

Del udeležencev 34. mednarodnega tabora likovnih samorastnikov v Trebnjem na otvoritvenem večeru

S tradicionalnega pevskega tabora v Šentvidu pri Stični; scenarist Stane Peček, dirigent Danilo Švara in ivanski župan Janez Lampret

letni koncert, na katerem je pod vodstvom Mateja Burgerja izvedel izbor sakralne glasbe. Spremljevalec in solist na orglah je bil prof. Tone Potočnik.

SEVNICA, 10. junija – Na zaključnem srečanju ljudskih pevcev in godcev Dolenjske, Bele krajine in Posavja je na gradu nastopilo 12 skupin.

KRŠKO, 12. junija – V galeriji so na ogled postavili dela 21 ustvarjalcev, članov Društva likovnikov Krško Oko.

NOVO MESTO, 12. junija – Špas teater je v Kulturnem centru Janeza Trdine nastopil s komedijo zmešnjav Stevardese pristajajo.

BREŽICE, 13. junija – Glasbena šola je 55-letnico svojega delovanja počastila z jubilejnim koncertom v Viteški dvorani gradu.

NOVO MESTO, 13. junija – Na dvorišču knjižarne Goga so se na zaključnem koncertu predstavili učenci novomeške glasbene šole, ki se v razredu prof. Sandija Franka uče klarinet in saksofon.

BREŽICE, 14. junija – Učenci domače glasbene šole so popestrili otvoritev razstave novejših del novomeškega slikarja Janka Orača v Posavskem muzeju. Umetnika je predstavila umetnostna zgodovinarica in kustosinja muzeja Oži Lorber.

NOVO MESTO, 14. - 15. junija – Na literarnem večeru v knjižarni Goga se je prvi večer s knjižnim prvencem Dnevnik pajka Francija predstavila novomeška avtorica Magda Lojk, na drugem pa je bil gost pisatelj Andrej Blatnik. Z njim se je pogovarjala Brigita Judež. Založba je izdala tudi pesniško zbirko Ej! Katje Plut iz Novega mesta.

KRŠKO, 15. junija – Ob krajevnem prazniku sta plaketi prejela vodja kulturnega doma Adolf Moškon in ravnatelj glasbene šole prof. Drago Gradišek.

STRAŽA, 15. junija – V cerkvi sv. Tomaža je imel koncert oktet Adoramus.

BRESTANICA, 16. junija – Na dvorišču gradu Rajhenburg se je pričel festival velikih zabavnih orkestrów Big band fest 2001. Nastopili so Big band Krško, Big band iz Radovljice in orkester iz Radelj ob Dravi.

NOVO MESTO, 16. junija – V okviru Novomeških poletnih večerów je na Novem trgu nastopil Pihalni orkester Krka Zdravilišča iz Straže pod vodstvom Mira Sajeta.

TREBNJE, 16. junija – V Galeriji likovnih samorastnikov se je slovesno pričel petdnevni 34. mednarodni tabor likovnih samorastnikov, ki se ga je udeležilo 14 likovnikov iz Francije, Italije, Nemčije, Jugoslavije, Hrvaške, Makedonije in Slovenije. V kulturnem programu je nastopil pihalni orkester glasbene šole. Ob taboru je letos znova potekal tudi Mali tabor, na katerem so ustvarjali učenci osnovnih šol iz trebanjske občine, njihove stvaritve pa so ob koncu razstavili v Centru za izobraževanje in kulturo. Spregovoril je dr. Mirko Juteršek. – V kulturnem domu je potekal zaključni koncert učencev domače glasbene šole in predstavitev zgoščenke ob 25-letnici šole. Ob krajevnem prazniku so podelili priznanja, ki ga je prejela tudi Glasbena šola Trebnje za svoj jubilej. V kulturnem programu so sodelovali učenci glasbene šole in mladinski pevski zbor osnovne šole. – Pri Domu starejših občanów je potekalo 3. srečanje upokojenskih pevskih zborów Dolenjske, Bele krajine in Posavja, gostja pa je bila Jožica Vogrinc iz Krškega.

ŠENTVID PRI STIČNI, 17. junija – Na tradicionalni in pri nas najbolj množični zborovski prireditvi, na 32. taboru slovenskih pevskih zborów, je zadonela pesem iz grl kakih šest tisoč pevceví iz vseh krajev Slovenije. Po scenariju Staneta Pečka so tokrat predstavili pesem primorske dežele. Slavnostni govornik je bil tržaški pesnik Miroslav Košuta. Na prireditvi so podelili jubilejne plakate. Večer prej se je v avli šentvidske šole predstavilo sedem zamejskih pevskih zborów in domači zbor.

BREŽICE, 18. junija - 1. julija – Pod okriljem Mladinskega centra so že tretje leto zapored potekale prireditve pod nazivom Kult, brežiški kulturni dnevi. Kult 2001, ki je potekal pod naslovom Tretji v vrsto, so odprli s Koltesovo monodramo v izvedbi Roberta Waltijaa. Zvrstilo se je 46 različnih glasbenih, razstavnih, gledaliških, filmskih, debatnih in športnih prireditev na različnih lokacijah.

MIRNA PEČ, 18. - 23. junija – Ob občinskem prazniku je bil v Domu glasbene dediščine v Globodolu koncert klasične glasbe Adama Selija,

Pisateljica Ivanka Mestnik s slikarko Ano Guštin

Prizor iz dramatiziranega Jurčičevega Doktorja Zobra, uprizorjenega v gledališču na prostem na Muljavi

domača gledališka skupina je v kulturnem domu nasmejala s šaljivo grozljivko Oglasi se, Ferdinand, domačinka Janja Vovko pa je v kulturnem domu predstavila svoj pesniški prvenec z naslovom Krila svobode. Knjigo je opremil akademski slikar Jože Kumer. Potekalo je tudi srečanje mirnopeških harmonikarjev in pevcev.

NOVO MESTO, 19. junija – V Galeriji Krka so odprli razstavo del slikarke Irene Polanec. Avtorico in razstavo je predstavil dr. Zoran Kržišnik, glasbeno noto pa je večeru dala Nuša Derenda.

NOVO MESTO, 20. junija – Dolenjski oktet je popestril predstavitev nove knjige domače pisateljice Ivanke Mestnik z naslovom Domačija na sončni jasi v Kulturnem centru Janeza Trdine. S slikami na papirju se je predstavila akademska slikarka Ana Guštin, ki je delo tudi likovno opremila. O slikarki je govoril Jožef Matijević, o Mestnikovi pa urednik Dolenjske založbe Franci Šali.

BREŽICE, 21. junija – Festival Brežice se je pričel z dogajanjem, ki so ga na domači osnovni šoli zasnovali kot pogled na zgodovino skozi otroške oči in naslovili Od včeraj za jutri.

KRŠKO, 21. junija – Valvasorjeva knjižnica je v počastitev dneva državnosti pripravila svečanost, na kateri je Drago Krumpak, direktor Tiskarne Jože Moškrič, izročil v hrambo knjižnici delovni izvod faksimilirane izdaje Dalmatinove Biblije.

MIRNA PEČ, 21. junija – Ob občinskem prazniku so naziv častnega občana podelili rojaku, znanemu slovenskemu harmonikarju Lojzetu Slaku. Plaketo je prejelo KD Mirna Peč. Na osrednji prireditvi je spregovoril tudi lanski nagrajenec, rojak, pesnik Tone Pavček.

BRESTANICA, 22. junija – KD Svoboda je pripravilo plesno predstavo Poletna noč, na kateri so zaplesale Male in Velike frnikole ter Spominčice.

BREŽICE, 22. junija – KD Teaterfraj je v dvorani Mladinskega centra premierno izvedlo kabaret Milana Dekleve Igra na vrhu, ki jo je režiral Bojan Levak Gus.

ČRNOMELJ, 22. junija – S koncertom Učiteljskega pevskega zbora Emila Adamiča iz Ljubljane v kulturnem domu so se pričele kulturne prireditve pod skupnim naslovom Poletje v Črnomlju.

KOČEVJE, 22. junija – V počastitev delovanja društva je domače planinsko društvo v Likovnem salonu priredilo razstavo fotografij.

MARIBOR, 22. junija – Akademski slikar Jože Marinč z Dob pri Kostanjevici je svoja dela razstavil v galeriji Žula.

MOKRONOG, 22. junija – Učenci trebanjske glasbene šole so obogatili otvoritev razstave del domačega akademskega slikarja Mitje Berceta v salonu pohoštva TOM.

MULJAVA, 22. junija – Na Jurčičevi domačiji je domače KD pod režiserskim vodstvom Danice Kastelic krstno uprizorilo dramatiziran Jurčičev roman Doktor Zober. Predstavo so do julija ponovili še štirikrat.

NOVO MESTO, 22. junija – Na dvorišču knjigarne Goga je nastopila skupina Štefbet Rifi.

RIBNICA, 22. junija – Dr. Nadja Zgonik je odprla razstavo likovnih del enajstih študentov 2. letnika specialističnega študija Akademije za likovno umetnost v Ljubljani v galeriji Miklova hiša. Avtorje je predstavila Polona Lovšin.

TREBNJE, 22. - 23. junija – Z odprtjem razstave o trebanjski godbi v Centru za izobraževanje in kulturo se je pričelo praznovanje 75-letnice Občinskega pihalnega orkestra Trebnje, ki ga vodi prof. Igor Teršar, ter 5-letnice trebanjskih mažoret. Na slavnostnem koncertu jubilaranta so podelili različna priznanja. V mestu so organizirali tudi 2. mednarodni festival godb in mažoretnih skupin.

ČATEŽ, 23. junija – KUD Popotovanje Franca Levstika je povabilo na prireditev Kresnik ob Dušici na turistično kmetijo Obolnar. Nastopili so gledališka skupina Priden možic, folklorna skupina Javorje iz Šmartnega pri Litiji, plesna skupina La femme, mešani pevski zbor Kres in drugi.

DOLENJA VAS, 23. - 29. junija – Na turistični kmetiji Obolnar je potekala keramična delavnica Velika forma, na kateri je ustvarjalo devet udeležencev iz vse Slovenije pod mentorskim vodstvom Dubravke Urban.

ORMOŽ, 23. junija – Mestna godba Novo mesto je uspešno zastopala dolenjske barve na republiškem tekmovanju godb v zabavnem programu. Novomeščani, ki jih vodi dirigent Tomaž Zlobko, so osvojili prvo mesto v kategoriji do 30 članov.

PODSREDA, 23. junija – Mešani pevski zbor Bistrica ob Sotli je dvajsetletnico delovanja proslavil s prazničnim koncertom na gradu. V goste so povabili Ljubljanski oktet in mešani pevski zbor Tabor iz Savinjske doline, Trio Collegio in pihalni orkester Schloss Zeil iz Nemčije ter hrvaški mešani pevski zbor iz Kumrovcva.

SEVNICA, 23. junija – V galeriji gradu so odprli slikarsko razstavo Erne Ferjanič - Fric, v počastitev državnega praznika pa sta na poletnem koncertu nastopila Oktet Jurija Dalmatina in Godba Sevnica.

BELA CERKEV, 24. junija – V cerkvi sv. Andreja je bil koncert velikonočnih in Marijinih pesmi v izvedbi vokalne skupine Prima in župnijskega zbora iz Vavte vasi pod vodstvom Aleša Makavca. Sodelovali so še orglar Matej Burger in in solisti: Urška Damiš, Ana Markelj, Matjaž Kastelec in Aleš Makovac.

TURJAK, 24. junija – Organizirali so srednjeveški dan na gradu.

TREBNJE, 26. junija – Glasbena šola je pripravila klavirski recital, na katerem je nastopil pianist Predrag Bjelac iz Karlovca.

NOVO MESTO, 27. junija – V kapiteljski cerkvi sta na večeru Novomeškega glasbenega festivala nastopila flavtist Matej Zupan in čembalist Luca Ferrini.

LJUBLJANA, 28. junija – Slovensko arheološko društvo je Jožetu Lorberju iz Posavja podelilo priznanje za inovativno dejavnost na področju restavratorstva.

NOVO MESTO, 28. junija – V gostilni Drenik so predstavili pesniški prvenec domačinke Terezije Balažević Dajem iz srca. Spregovoril je urednik založbe Erro Toni Vovko, za kulturni program pa je s petjem ljudskih pesmi poskrbela Marija Jerele.

DOLENJSKE TOPLICE, 29. junija – V Krčmi pr preš so se začeli Topliški poletni večeri z Rudijevim večerom, na katerem so bili gostje Kamniški koledniki in novomeška slikarka Jožica Škof.

KNEŽJA VAS, 29. junija - 1. julija – Ob Baragovem dnevu, ki je spominski dan Občine Trebnje, je na slavnostni akademiji v kulturnem domu govoril prof. dr. France M. Dolinar, svetovalec vlade RS v Arhivu RS, za kulturni program pa je poskrbel Simfonični orkester Srednje glasbene in baletne šole Ljubljana. Organiziran je bil tudi pohod po Baragovi poti, pri nedeljski maši v Knežji vasi pa je somaševal upokojeni ljubljanski nadškof dr. Alojzij Šuštar, ki mu je predsednik države Milan Kučan izročil najvišje državno odlikovanje – zlati častni znak svobode RS. V kulturnem programu je nastopil ženski pevski zbor Svoboda z Mirne, slavnostni govornik pa je bil direktor Urada za slovenski jezik dr. Janez Dular.

ŠENTJERNEJ, 29. junija – V počastitev 90-letnice Pihalnega orkestra Občine Šentjernej, ki ga vodi Sandi Franko, so povabili na slavnostni koncert z akademijo, razvitjem prapora in podelitvijo Gallusovih priznanj.

ČRNOMELJ, 30. junija – V cerkvi sv. Petra se je v okviru kulturnih prireditvev Poletje v Črnomlju predstavil Milko Bizjak.

NOVO MESTO, 30. junija – Študentka komunikologije Katja Plut je najprej s performansom na Loki, kasneje pa v knjigarni Goga predstavila svojo najnovejšo pesniško zbirko z naslovom Ej!. S pesnico se je pogovarjala Brigita Judež, za glasbene predahe pa so skrbeli Uroš Weinberger, Miha Blažič in Peter Giodani ter pevka Sandra Tomovič.

PODSREDA, 30. junija – V okviru prireditvev Glasbenega poletja na Gradu Podsreda je bil koncert Ljubljanskih madrigalistov.

ŠENTJERNEJ, 30. junija – Več kot 700 godbenikov iz Slovenije in tujine je nastopilo na 24. srečanju pihalnih orkestrrov in godb Dolenjske in Bele krajine. Potekala je tudi revija pihalnih orkestrrov Dolenjske.

BREŽICE, junija – V kavarni Amarcord so odprli razstavo Ekstempore likovnikov Posavja. Gre za 30 del 26 slikarjev. O razstavi je spregovorila predsednica društva Simona Dular. – Glasbena šola je predstavila velik uspeh na 29. mednarodnem srečanju harmonikarjev solistov, komornih skupin

Razvitje prapora na slavnostnem koncertu ob 90-letnici Pihalnega orkestra Šentjernej

JUNI

in harmonikarskih orkestrrov konec maja v Pulju, kjer so sodelovali med več kot 400 udeleženci iz več evropskih držav. Učencem Matjaž Predanič je osvojil prvo mesto in pokal, dobro pa so se odrezali tudi drugi učenci njihove glasbene šole ter iz novomeške in krške.

CERINA, junija – Člani Društva likovnikov Brežice in drugi likovniki iz Posavja so se udeležili likovne kolonije na Žlegarju pri Cerini blizu Brežic. Mentorja sta bila Cvetka Miloš in Vlado Cedičnik. Dela bodo razstavili v galeriji vojašnice v Cerkljah ob Krki.

KOČEVJE, junija – S samostojnim koncertom pianista Erika Šulerja, z nastopom učiteljev Glasbene šole Kočevje in z večerom opere s študenti Operne šole Ljubljana ter z osrednjim koncertom je domača glasbena šola proslavila 40-letnico delovanja. Nova Ljubljanska banka jim je kot darilo za jubilej izročila nov pianino.

KOČEVSKA REKA, junija – V Dulminovi hiši je bila na ogled fotografska razstava Slike iz narave Janeza Konečnika.

KOSTANJEVICA, junija – Učenci 7. razreda domače osnovne šole iz zgodovinskega krožka so v etnografski delavnici pod vodstvom etnologinje Ivanke Počkar raziskovali Kostanjevico in njene prebivalce.

KRŠKO, junija – V Galeriji Krško so potekale likovne ustvarjalnice pod vodstvom likovnih pedagoginj Jasmine Jelčič in Lučke Lamai.

MARIBOR, junija – Ženski pevski zbor KUD Brežice pod vodstvom Elizabete Križanič je gostoval na mariborskem gradu.

NOVO MESTO, junija – Ob 255-letnici Gimnazije Novo mesto so pripravili prvo od treh predvidenih razstav, in sicer razstavo starih učbenikov, priročnikov in atlasov. – Na Frančiškanskem trgu in v Šolski ulici je potekalo arheološko sondiranje pod vodstvom arheologa Danila Breščaka z Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Harmonikar Matjaž Predanič, gojencev brežiške glasbene šole

JULIJ

KRŠKO, 28. junija - 4. julija – Glasbena šola je organizirala eno najmočnejših evropskih poletnih šol saksofonistov. Udeleženci so prišli iz Slovenije in več evropskih držav. Na gradu Rajhenburg so izvedli koncert slušateljev ter dan kasneje koncert predavateljev.

DOLENJSKE TOPLICE, 1. julija – V Taboru mladih Slovenije se je pričel 16. mednarodni poletni tabor Zveze glasbene mladine Slovenije. Okrog 30 mladih godalcev iz 13 evropskih držav je vadilo pod vodstvom dirigenta Georga Kugija in se pripravljalo na koncerte.

NOVO MESTO, 1. - 14. julija – Na OŠ Grm so potekale 12. jezikovne počitnice, ki se jih je udeležilo 35 otrok iz avstrijske Koroške.

ČRMOŠNJICE, 3. julija – V Centru šolskih in obšolskih dejavnosti se je končala šestdnevna poletna literarna šola, ki je vsebovala tudi srečanja z uveljavljenimi slovenskimi književniki.

LOKA PRI ZIDANEM MOSTU, 4. - 7. julija – KUD Primoža Trubarja je že četrty zapored pripravilo Kreart, raznovrstno kulturno dogajanje. V razstavišču Trubarjevega doma upokojencev so odprli razstavo del enajstih avtorjev, ki so ustvarjali na lanskem Kreartu, na otvoritvi pa je bil v dvorani društva prvi iz niza celovečernih koncertov, nastopil je tolkalist Zlatko Kavčič. Nastopila so še: skupina Free Blues Art Noise pa skupina Bori & The Young Ones ter jazzovski slovensko ameriški kvartet Plan 9.

NOVO MESTO, 4. julija – Skupina slovensko-ameriških glasbenikov, ki sta jo kot mednarodni projekt Plan 9 zasnovala domači saksofonist Igor Lumpert in kitarist Igor Bezget, je na Muzejskih vrtovih pri Dolenjskem muzeju pripravila izvrsten koncert.

KOČEVJE, 5. julija – 3. Poletne večere v Kočevju je otvoril domači kantavtor in pevec Andraž Hribar. Prireditve so potekale do 30. avgusta.

KRŠKO, 5. julija – Evropsko tekmovanje saksofonistov so zaključili s koncertom najboljših in podelitvijo priznanj in nagrad v kulturnem domu.

SEVNICA, 5. julija – V novi Lekos galeriji Ana je na ogled postavil svoja dela slikar Vojko Gašperut Gašper, naslov razstave pa je Dih Primorja. O umetniku je spregovoril Jurij Popov.

BREŽICE, 6. julija – Gledališka skupina Teaterfraj je v dvorani Mladinskega centra ponovno uprizorila komedijo Igra na vrhu Milana Dekleve.

Vaja mladih glasbenikov pod vodstvom dirigenta Georga Kugija v Taboru mladih v Dolenjskih Toplicah

ČRNOMELJ, 6. julija – V atriju gradu se je na etno koncertu predstavil trio Caminoigra.

KOČEVJE, 6. julija – V Likovnem salonu so na ogled postavili razstavo lesenih plastik Braneta Žuniča.

KOSTANJEVICA, 6. julija – V Lamutovem likovnem salonu so odprli razstavo Dela na papirju Jamesa Browna v sodelovanju s piranskimi Obalnimi galerijami ter galerijama Lelong iz Pariza in Klueser iz Muenchna. O razstavi je spregovoril umetniški vodja Obalnih galerij Andrej Medved.

NOVO MESTO, 6. julija – Gost knjigarne Goga je bil mariborski pisatelj Darko Žlebnik. Z njim se je pogovarjala Brigita Judež.

PODSREDA, 6. julija – Prof. Darko Slavec je odprl razstavo krpank prekmurske umetnice Cvetke Hojnik Dorojevič. Z glasbo je večer obogatil cimbalist Adam Bieskey.

PREČNA, 6. - 8. julija – Na letališču je potekal tridnevni festival Rock Otočec.

HINJE, 7. julija – Tu je bilo 13. tekmovanje harmonikarjev na frajtonarici.

LESKOVEC, 7. julija – Klub posavskih študentov je pri osnovni šoli priredil zaključno prireditev cikla literarno-glasbenih večerov, ki so potekali v krški kavarni Rondo pod skupnim naslovom Pod dežnikom.

METLIKA, 7. julija – S koncertom Mestne godbe Metlika z gostjo Ireno Vrčkovnik ter z nastopom Lucije Čirovij - Fate in Kondija Pižorna - Podrepnika so se na gradu pričele 9. metliške mednarodne poletne prireditve Pridi zvečer na grad. Do 24. avgusta se bo zvrstilo 22 prireditev. Na otvoritvi je bil slavnostni govornik državni sekretar na ministrstvu za kulturo Ciril Baškovič. V Ganglovem razstavišču so odprli razstavo Jožeta Žlause iz Globoč pri Voniku Pisanice v glini.

MOKRONOG, 7. julija – Podjetje TOM je ob desetletnici podarilo občanom kulturno prireditev Nocoj je pa en lep večer. V kulturnem domu sta nastopila vokalna skupina Ragle in tamburaši iz Dragatuša.

NOVA ŠTIFTA, 7. julija – V sklopu prireditev Imago Sloveniae je bil v cerkvi koncert priznanega zbora igralske šole Galine Višnjevskaje iz Moskve.

STAVČA VAS, 7. julija – Preko dvajset slikarjev se je udeležilo mednarodne likovne kolonije Prijatelji na domačiji Malči Klemen, ki jo vodi Martin Šušteršič. Nastala dela so razstavili v grajski kleti žužemberškega gradu.

BRESTANICA, 8. julija – V okviru prireditev Poletje na gradu Rajhenburg je na prireditvi Glasba besed Bojan Marošević bral pesmi slovenskih pesnikov, v glasbenem delu pa so nastopili jazzovski glasbeniki.

NOVO MESTO, 8. julija – Na Glavnem trgu je bil promenadni koncert Mestne godbe Novo mesto.

METLIKA, 10. julija – Na grajskem dvorišču je bila na ogled komedija Miroslava Mitroviča Policija na pomoč.

VINICA, 11. - 13. julija – V organizaciji Centra za izobraževanje in kulturo Črnomelj je potekala 3. poletna gledališka šola z naslovom Igralec je sam svoj instrument. Mentorica je bila igralka in novinarka Irena Zagajšek.

METLIKA, 12. julija – Na gradu je nastopil harmonikarski orkester Ivan Goran Kovačič iz Zagreba.

NOVO MESTO, 12. julija – V okviru Novomeških poletnih večerov je imel na Novem trgu koncert Big band RTV Slovenija pod vodstvom dirigenta Lojzeta Kranjčana in s pevko Alenko Godec.

ČRNOMELJ, 13. julija – V atriju gradu je na jazz koncertu nastopila hrvaška pevka Zdenka Kovačiček s skupino Black Coffe iz Splita.

NOVO MESTO, 13. julija – Violinistka Petra Božič in harmonikar Branko Rožman sta popestrila otvoritev razstave del ruskih likovnih ustvarjalcev Jurija in Anje Kravcov v galeriji Kralj. – Na dvorišču knjigarne Goge sta gostovala mlada ruska glasbenika Alexej in Natalia Ermakov, in sicer v duetu z balajko in klavirsko harmoniko.

PIŠECE, 13. julija – Ženski pevski zbor Orlica je popestril otvoritev dveh razstav na gradu: del s prve likovne grajske delavnice mladih ustvarjalcev, ki so upodabljali grad danes, ter fotografsko dokumentarno razstavo Grad Pišec – nema priča časa, ki jo je pripravil Posavski muzej Brežice. O zgodovini gradu in razstavi je spregovorila Vlasta Dejak iz muzeja, Helena

Foto: MIM

Uvodno srečanje udeležencev likovne kolonije Prijatelji na domačiji Malči Klemen v Stavči vasi

Foto: MIM

Slikarja Jurij in Anja Kravcov v galeriji Kralj v Novem mestu

Rožman iz Kozjanskega regionalnega parka pa je spregovorila o najnovejših načrtih gradu.

PODSREDA, 13. julija – Na gradu so odprli razstavo skulptur akademskega kiparja Matjaža Počivavška. Otvoritev je popestril nastop pihalnega kvinteta Slovenske filharmonije Slowind.

BREŽICE, 14. julija – S koncertom priznanega ansambla Melane Amsterdam se je v Viteški dvorani Posavskega muzeja pričel Festival Brežice, posvečen stari evropski glasbeni dediščini. Program je bil bogat in pester: 15 osrednjih koncertov se je zvrstilo na brežiškem in mokriškem gradu ter v samostanski cerkvi v Kostanjevici, organizator Zavod Ars Ramovš pa je pripravil še 16 koncertov študentskega festivala. V okviru festivala so se zvrstile tudi različne druge prireditve: dan šole Brežice, simpozij o sponzorstvu kulture in kulturi sponzorstva, mednarodni mojstrski tečajji, okrogla miza o stari glasbi ...

KRŠKO, 14. julija – V Galeriji Krško so se zaključile letošnje likovne ustvarjalnice za predšolske in šolske otroke.

SEMIČ, 14. julija – Pričel se je Rock Semič.

ŽUŽEMBERK, 14. julija – V okviru prvih Trških dnevov so se predstavile kulturne skupine iz Straže, Dolenjskih Toplic, Mirne Peči, Otočca in Žužemberka, peli so domači pevski zbori in skupine, odprli so likovno razstavo, ki jo je pripravil KUD Žužemberk, ter razstavo ročnih del.

DOLENJSKE TOPLICE, 16. - 18. julija – V okviru občinskega praznika je potekala kiparska delavnica, na kateri so sodelovali: Milena Braniselj, Alenka Vidrgar, Dragica Čadež Lapajne, Stane Jarm in Jože Kumer. V gostilni Rog so predstavili knjigo Nekoč Toplica - danes Dolenjske Toplice izpod peresa Mojce Kranjc ter odprli fotografsko razstavo Rajka Henigmanna. Na ogled je bil tudi ulični teater s srednjeveškima burkama Čeber in Burka o piskrovezu.

NOVO MESTO, 16. julija – Pred Mladinsko knjigo so ob izidu prevoda knjige o prigodah Harryja Potterja Ognjeni kelih pripravili čarovniški žur.

METLIKA, 17. julija – S komedijo Mimi je pozitivka je nastopila Alenka Vidrih.

METLIKA, 19. julija – S čistilko Marijo se je predstavila Mojca Partljič.

SEVNICA, 19. julija – V Lekos galeriji Ana je bil večer pesmi Benjamina Žnidaršiča - Bena ob spremljavi klaviatur in kitare dua Jernej & Marjan.

BRUSNICE, 20. julija – V župnijski cerkvi je v okviru Novomeških poletnih večerov nastopila organistka Angela Tomanič.

PODSREDA, 20. julija – Glasbeno poletje na gradu Podsreda se je nadaljevalo s koncertom v Marijini cerkvi v Olimju, kjer je nastopil ansambel I solisti di Cremona.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 20. julija – Dolenjski kvintet trobil je popestril otvoritev likovne razstave izbranih del novomeškega slikarja Marjana Maznika v Zdravilišču.

ČRNOMELJ, 23. julija – V prostorih upravne enote so na ogled postavili dela 19 likovnikov, ki so v začetku junija sodelovali na likovni delavnici v romskem naselju v Lokvah pri Črnomlju. KUD Artoteka Bela krajina je pripravila tudi katalog.

KRIŽEVSKA VAS, 24. julija – Igralec Jožef Repoša je pri Lovšinovem mlinu predstavil poezijo Metličana Bogdana Končarja.

NOVO MESTO, 25. julija – Tretji koncert Novomeškega glasbenega festivala, na katerem je nastopil komorni trio v sestavi Volodja Balžorskyja, Cveta Kobala in Nedke Petkove, je bil v evangelijski cerkvi.

DOL, 26. julija – V graščini so odprli razstavo akvarelov in gvašev slikarja Dušana Lipovca, ki se je predstavil s ciklom dolenjskih krajinskih motivov.

METLIKA, 27. julija – V okviru metliškega mednarodnega poletja Pridi zvečer na grad je nastopil kitarski kvartet Aleph. Malo pred koncertom pa so v Ganglovm razstavišču odprli razstavo ikon grškokatoliškega župnika iz Metlike Mihajla Jozefata Hardija.

BREŽICE, 28. julija – V glasbeni šoli je potekala dražba desetih najboljših likovnih del učencev domače šole, ki so sodelovali v projektu na dnevu šole z naslovom Od včeraj za jutri. – Osrednji koncertni program Festivala Brežice se je zaključil z nastopom belgijskega ansambla II Gardelino.

Belgijski ansambel II Gardelino na zaključnem koncertu Festivala Brežice

JULIJ

Osrednji grob gomile št. 10, odkrit med letošnjimi arheološkimi izkopavanji na Kapiteljski njivi v Novem mestu

PODSREDA, 28. julija – Na grad so povabili na koncert rock in jazz pevskega zbora *VoicesInTime* iz Muenchna.

VESELA GORA, 28. julija – V okviru Poletja v Šentrupertu so v cerkvi sv. Frančiška Ksaverja nastopili člani *Tria Lorenz*.

ČRNOMELJ, 29. julija – Na petem večeru kulturnih prireditev Poletje v Črnomlju se je na koncertu klasične glasbe predstavil harmonikar Adam Seli iz Trsta.

LITIJA, 31. julija – Na prvem koncertu Študentskega festivala Festivala Brežice sta na gradu koncertirala baritonist Egon Bajt in čembalist Janko Kastelic. Koncert sta ponovila še na gradu Rajhenburg, v kapiteljski cerkvi v Novem mestu, na gradu Pišece, Sevnica in v Trbovljah.

ČATEŽ, julija – V motelu Petrol so predstavili nov roman politika Franca Šetinca *Sprava* v naši vasi. Odlomke iz knjige je brala Janja Tanšek.

BUDIMPEŠTA, julija – V galeriji Platan Poljskega inštituta je že dober mesec na ogled razstava izbranih del novomeškega akademskega slikarja Branka Suhyja.

ČRNOMELJ, julija – Zaključili so arheološka izkopavanja v Ulici na utrdbah v starem mestnem jedru, ki so potekala pod vodstvom dr. Phila Masona z Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto.

KOČEVJE, julija – Pokrajinski muzej je letos prvič organiziral poletne ustvarjalne delavnice.

METLIKA, julija – Predsednik Slovenije Milan Kučan je ob 50-letnici odlikoval Belokranjski muzej za zasluge na področju kulture s častnim znakom svobode RS.

NOVO MESTO, julija – V Dolenjskem muzeju so potekale poletne muzejske delavnice. – V knjigarni Goga je obiskovalce s šansoni razvajala Jana Kvas, poezijo sta predstavila Tanja Plevnik, ki je razstavila tudi svoje ilustracije, ter Damir Šambarek Kukovič. – Dolenjska založba je izdala novo knjigo Borisa Višnovca, samostojnega kulturnega delavca iz Ljubljane, pisatelja, pisca radijskih igr in filmskih scenarijev, fotografa, snemalca in režiserja, z naslovom *Glasovi nevidnega*. – V počastitev bližnje stoletnice rojstva pisatelja in dramatika Slavka Gruma je Knjižnica Mirana Jarca v stavbi Dolenjske banke pripravila razstavo slikovnega in knjižnega gradiva iz posebnih zbirk Boga Komelja. – Zaključila so se letošnja arheološka izkopavanja na Kapiteljski njivi, ki so potekala pod vodstvom arheologa Boruta Križa iz Dolenjskega muzeja. Letos so se lotili skrajnega zahodnega dela in izkopali veliko lončevine, nekaj bronastih fibul, steklenih jagod, v moških grobovih pa sekiro in sulične osti.

RIBNICA, julija – Potekala je medobmočna revija pihalnih godb in orkestrrov, v Dolenji vasi pa je bilo 26. srečanje pevskih zborov zahodne Dolenjske.

SEMIČ, julija – V okviru Semiške ohceti so v muzejski hiši odprli prvo samostojno razstavo del domačinke Marije Mavsar z Vrtače z naslovom *V sebi nosim pekel in nebo*. V kulturnem programu sta nastopili flavtistki Maja in Katja ter harmonikar Tine, Marijine pesmi pa je prebiral Anica Jakša.

ŠENTJERNEJ, julija – Šentjernejska osnovna šola je med desetimi nagrajenimi od 178 šol, udeleženk natečaja *Otroci odraslim 2001*. Mentorica šolarjev je bila Darja Kovačič.

ZUŽEMBERK, julija – V okviru poletnih grajskih prireditev sta članici gledališča iz KD Svoboda v gradu zaigrali komedijo za odrasle *Ko gre telefonistka na WC*.

AVGUST

LITIJA, 1. - 2. avgusta – Stoletnico rojstva pisatelja in dramatika Slavka Gruma so počastili z odprtjem razstave Grumovih knjig, dokumentov in fotografij v MK Litija, s filatelistično razstavo v litijski knjižnici, izdajo priložnostnega poštne žiga in izdajo spominske kuverte ter s položitvijo venca na spominsko ploščo na Grumovi rojstni hiši v Šmartnem. Pisatelj je pokopan na šmihelskem pokopališču v Novem mestu.

ČRNOMELJ, 2. avgusta – Na predzadnjem od sedmih večerov črnomaljskih kulturnih prireditev Poletje v Črnomlju je na koncertu v atriju gradu nastopil trio Dva čardaša: Peter Jakša (bisernica, brač), Anton Grahek (bugarija) in Anže Mihelič (berda). Nastop so popestrili še trije gostje: pevka

Judita Ilenič, tamburaš Damjan Sever in tenorist Rusmir Redžić.

METLIKA, 2. avgusta – V cerkvi Pri treh farah je Angela Tomažič imela orgelski koncert.

GRIBLJE, 3. – 5. avgusta – Klub belokranjskih študentov je tretjič zapored organiziral festival glasbe, športa in umetnosti.

LJUBLJANA, 3. avgusta – V galeriji Mercator so na ogled postavili dela novomeškega slikarja Božidarja Jakca, in sicer 23 olj in pastelov iz zasebne zbirke umetnikove vdove Tatjane Jakac.

RIBNICA, 3. avgusta – V galeriji Miklova hiša so odprli razstavo Pogled na kiparstvo v času prehoda iz osemdesetih v devetdeseta leta, na kateri so predstavili dela iz ribniške zbirke avtorjev Jožeta Bardija, Mirka Bratuše, Romana Makšeta, Zmaga Posege, Marjetice Potrč in Reneja Rusjana.

SEVNICA, 3. avgusta – Metuljev glas srca je naslov slikarske razstave Barbare Tihole, ki so jo odprli na gradu. V kulturnem programu so sodelovali pevka Tinkara Kovač, kitarist Zoran Košir in trobentač Dejan Brečko.

METLIKA, 4. avgusta – Na dvorišču gradu se je Matjaž Rus pogovarjal z Metličani, ki živijo v Ljubljani, in sicer z režiserko Majo Weiss, modno oblikovalko Jožico Brodarič, igralko Violeto Tomič in Sašom Radovičem.

MALA LOKA, 8. - 12. avgusta – Pod vodstvom umetniškega vodje, akademskega slikarja in kiparja iz Novega Sada Igorja Cvijanoviča, je na gradu potekala likovna delavnica.

GLOBODOL, 9. avgusta – Na koncertu iz cikla Koncerti ob svečah sta v Domu glasbene dediščine nastopila organista Luca Ferrini in Dimitrij Rejc.

NOVO MESTO, 9. avgusta – Ansambel treh študentov Akademije za glasbo v Krakovu je nastopil v kapiteljski cerkvi na študentskem festivalu Festivala Brežice. Koncert so ponovili še na gradovih Pišece in Sevnica.

SEVNICA, 9. avgusta – Lekos galerija Ana je povabila na otvoritev slikarske razstave Božidarja Zavška - Dareteta iz Žalca.

JANKOVIČI, 10. - 11. avgusta – Na domačiji Raztresen je potekala prireditev Platno - pesem - pisanice. Na otvoritvi so v kulturnem programu nastopili člani KUD Božo Račič iz Adlešičev, predstavili pa so tudi pisatelja Jožefa Skofa ter njegov roman Skesani povratnik in Zbirko izbranih pesmi.

KOSTANJEVICA, 10. - 12. avgusta – Novomeška založba Goga je pripravila tri dni umetniških prireditev, katerih avtor in koordinator je domači absolvent dramske igre in umetniške besede na AGRFT v Ljubljani, Branko Jordan. Potekala je delavnica, posvečena interpretaciji srednjeveške poezije. Dr. Primož Simonitti je predstavil knjigo Srednjeveški cvetnik. Na večeru Goginih avtorjev so se predstavili Klemen Pisk, Samo Dražumerič, Maja Razboršek, Magda Lojk in Katja Plut. Za koncert starih ljudskih pesmi je poskrbela skupina Brina&String.si. Na zaključni prireditvi Deset pesmi za počen groš so pred kostanjeviško šolo igralci Gašper Jarni, Branko Jordan, Sabina Kogovšek in Barbara Žefran ter glasbeniki Jan Tomšič, Marijan Dovič in Primož Malenšek ob glasbi interpretirali zbrane pesmi iz omenjene knjige. Vse dni je delovala tudi Gogina stojnica.

METLIKA, 10. - 14. avgusta – Trije večeri so bili na gradu namenjeni etno glasbi. Nastopili so: skupina Korai Orem z Madžarske, mednarodna glasbena skupina Indoeuropean Music Ensemble in ansambel Amala.

PODSREDA, 10. avgusta – Mladi pozavnisti, ki so se udeležili glasbenega seminarja za pozavno, ki ga je vodil prof. Branimir Slokar, so se predstavili na zaključnem koncertu. Korepetitorka je bila Aniko Drabon.

SEVNICA, 10. avgusta – V okviru Sevnškega grajskega poletja je na gradu z monokomedijo Mimi je pozitivka nastopila Alenka Vidrih.

BRESTANICA, 11. avgusta – Na gradu Rajhenburg je bil koncert staroslovanskih, ruskih in ciganskih napevov v izvedbi ruskega dueta Ira Roma.

TRŠKA GORA, 11. avgusta – V cerkvi je na orgelskem recitalu v okviru Novomeškega glasbenega festivala Dimitrij Rejc predstavil dela nemških, italijanskih in francoskih skladateljev.

NOVO MESTO, 14. - 18. avgusta – V organizaciji Mladinskega kluba LokalPatriot in Glasbene šole Marjana Kozine je potekala druga poletna glasbena delavnica Jazzinty. Ob nji je prvič potekala tudi poletna fotografska delavnica Fotopub, ki jo je vodil domači fotograf Borut Peterlin. Ob koncu so fotografi v galeriji Goga in Simulakar pripravili razstavo, glasbe-

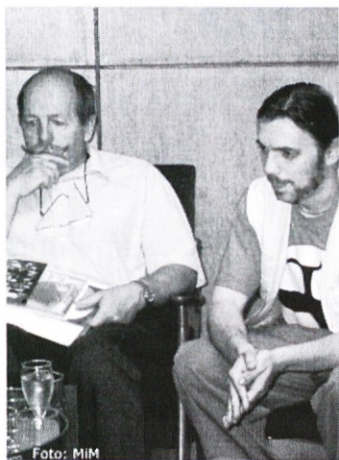

Foto: MIM
Milan Dekleva, avtor Igre na vrhu, in režiser Bojan Levak Gus, ki je s Teaterfrajem iz Brežic postavil igro na oder

niki pa so se z zaključnim koncertom predstavili na Muzejskih vrtovih.

MULJAVA, 15. avgusta – V galeriji Kresnička so odprli razstavo likovnih del ljubljanskega slikarja Vladimira Kovača.

METLIKA, 17. avgusta – V Ganglovem razstavišču so na ogled postavili fotografsko razstavo Roberta Kokola Metliška vigred 2001. Zapela je metliška vokalna skupina Lan. Pozneje je na grajskem dvorišču potekal večer z ljudskimi pevci in godci pod naslovom Tako se je pelo in igralo nekoč.

SEVNICA, 17. avgusta – Na grajskem dvorišču je potekal etno-jazz koncert priznanih glasbenikov: Jan Tomšič (kitara, glas), Blaž Ceralec (tolkala, glas), Žiga Golob (kontrabas) in David Jarh (trobenta).

SEVNICA, 17. - 19. avgusta – V okviru Sevniskega grajskega poletja je potekala likovna kolonija ArSPEKTA 2, na kateri so sodelovali: Nena Bedek, Janja Flisek-Balog, Alojz Konec (umetniški vodja), Martina Koritnik-Fajt, Jerca Šantej, Rido Stopar, Peter Vene, Vladimira Štoviček. Na otvoritvi nastalih del v grajski galeriji je nastopil ruski duo Balalajka.

BRESTANICA, 18. avgusta – Na 4. državnem prvenstvu harmonikaric na gradu Rajhenburg je že tretjič zapored zmagala Indira Simunič s Kozjega.

METLIKA, 18. avgusta – Domača dramska skupina Štumfi je na gradu uprizorila gledališko predstavo Sneguljčica in sedem punk palčkov.

PIŠECE, 18. avgusta – Teaterfraj je povabil na grad na gledališko predstavo Igra na vrhu Milana Dekleve.

SEVNICA, 18. avgusta – V Lutrovski kleti gradu je potekal zadnji koncert v okviru Študentskega festivala Festivala Brežice. Nastopili so Karin Selva (sopran), Stephanie Geisberger (traversa), Giuliano Nicolodi (čembalo) in Ilenia Stella (čembalo). Koncert so ponovili še na gradovih Bogenšperk, Rajhenburg, Pišecce in Sevnica ter v novomeški kapiteljski cerkvi.

ŠENTJERNEJ, 19. – 23. avgusta – Domača slikarka Jožica Medle je organizirala 1. slikarsko kolonijo Jernejevo 2001, na kateri so poleg nje sodelovali: Asparuh Mihajlov, Simona Čudovan, Marija Rus, Stane Jarem, Jože Marinč in Silvo Metelko. Na otvoritvi razstave nastalih del v župnijskem domu so odprli tudi razstavo likovnikov osnovnošolcev in odraslih ljubiteljev slikanja iz Šentjerneja. Na slovesnosti so za kulturni program poskrbeli: pianist Erik Šuler in kitarski duo Dušana Pavleniča in Iztoka Zorka.

NOVO MESTO, 22. avgusta – Na petem koncertu Novomeškega glasbenega festivala so v kapiteljski cerkvi nastopili: Mateja Bajt na kljunasti flavti, Špela Knol na oboi in Gregor Marinko na gambi.

SEVNICA, 23. avgusta – V prostorih Lekos galerije Ana so predstavili novo pesniško zbirko Rudija Stoparja Te moje pesmi - vlakna mojega raja in recital Spesnil sem morje zate.

ŠENTJERNEJ, 23. avgusta – Pred občinsko stavbo je nastopil Občinski pihalni orkester Šentjernej pod vodstvom Sandija Franka. – V župnijski cerkvi je imel orgelski koncert Milko Bizjak.

ŠENTRUPERT, 23. avgusta – Na trgu je nastopila plesno-instrumentalna skupina Patricia Baeza iz Čila in Brazilije.

METLIKA, 24. avgusta – Na grajskem dvorišču so se s koncertom madžarske skupine The Blackriders zaključile metliške poletne prireditve Pridi zvečer na grad. Nekaj dni pozneje so nastopili tudi v Novem mestu.

BRESTANICA, 25. avgusta – Na gradu je nastopila skupina Lolita.

SEVNICA, 26. avgusta – Na gradu sta se predstavila člana lutkovnega gledališča Piki iz Slovaške Katarina Aulitisova in Lubo.

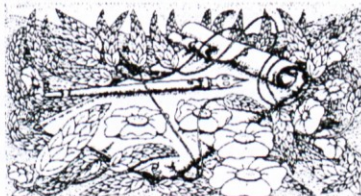
NOVO MESTO, 27. avgusta – V Galeriji Krka so na ogled postavili najnovejše slike in grafike akademskega slikarja prof. Branka Suhya.

NOVO MESTO, 28. avgusta – Na Muzejskih vrtovih sta nastopila Vlado Kreslin in James Cannon iz Irske.

SEVNICA, 29. avgusta – Na grajskem dvorišču je bil koncert skupine Mescla iz Neaplja.

KOČEVJE, 31. avgusta – Območna izpostava Sklada je organizirala 1. slikarski ekstempore.

NOVO MESTO, avgusta – V prizidku Knjižnice Mirana Jarca je bila na ogled razstava Knjižnica kolegiatnega kapitlja Novo mesto, ki jo je pripravila nekdanja delavka knjižnice Ivana Kužnik.

RAST
RAST
RAST

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
Letnik XII., leto 2001, št. 5 (77)

ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

- IZDAJATELJICA:** Mestna občina Novo mesto, zanjo župan Anton Starc, dr. med.
- SOIZDAJATELJICE:** Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje in Žužemberk
- SVET REVIJE:** Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Milan Rman (Trebnje), Ida Zagorc (Šentjernej),
- UREDNIŠTVO:** Milan Markelj (odgovorni urednik), Nataša Petrov (namestnica odgovornega urednika), Ivan Gregorčič (Literatura), Marinka Dražumerič (Kultura), Marko Koščak (Družbena vprašanja), Tomaž Koncilija (Odmevi in odzivi), Lucijan Reščič (likovni urednik), Janez Gabrijelčič, Marjan Ravbar in Rudi Stopar
- NASLOV UREDNIŠTVA
IN TAJNIŠTVA:** Mestna občina Novo mesto, Seidlova cesta 1, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07) 39-39-105, faks: (07) 39-39-272, elektronska pošta: rast@infotehna.si
- TAJNIK REVIJE:** Franc Zaman
- LEKTOR:** Peter Štefančič
- NAROČNINA:** Mestna občina Novo mesto, št. ŽR: 52100-630-40115, s pripisom: za revijo Rast
Letna naročnina za fizične osebe je 4.000 SIT, za pravne osebe 7.000 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT
Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
- PRISPEVKI:** Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Željeno je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih na eni strani papirja in s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisni na računalniški disketi naj bodo shranjeni v formatu MS Word, Wordperfect ali v dostext.
- NAKLADA:** 1000 izvodov
- TISK:** Tiskarna Novo mesto
- Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8 odst.
- Izhaja dvomesečno
- Izid te številke so podprli: Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto, Infotehna in občine soizdajateljice

SODELAVCI TE ŠT

200701947,5

COBISS 0

Katja CEGLAR, dipl. umetnostna zgodovinka, kustosinja v Galeriji Božidarja Jazoviča, Ljubljana

Helena CRČEK, študentka na Veto, Ljubljana

Dragica DANI, dipl. sociologinja, Zavod za zaposlovanje Ljubljana, Brežice

Andrej DULAR, mag. znanosti, muzejski svetovalec, Slovenski etnografski muzej Ljubljana, Ljubljana

Lidija GAČNIK GOMBAČ, prof. slovenskega in ruskega jezika, prevajalka, bibliotekarka, Maribor

Damir GLOBOČNIK, mag. umetnostne zgodovine, muzejski svetovalec za umetnostno zgodovino – vodja galerijske dejavnosti v Gorenjskem muzeju Kranj, Radovljica

Boris GOLEC, doc. dr. zgodovine, znanstveni sodelavec na Zgodovinskem inštitutu M. Kosa ZRC SAZU Ljubljana, Ljubljana

Stane GRANDA, dr. zgodovinskih znanosti, zgodovinar ZRC SAZU, Ljubljana

Jože HROVAT, univ. dipl. filozof, Vavta vas

Viktorija KANTE, absolventka zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kustosinja v Muzeju Miklova hiša Ribnica, Branik

Marko KOŠČAK, dr. znanosti s področja geografije, Ministrstvo za kmetijstvo RS, Ljubljana, Trebnje

Janez KRAMARIČ, mag. prava, dipl. pravnik, Občina Črnomelj, Črnomelj

Milan MARKELJ, novinar, urednik, Novo mesto

Jelena MARKOVIĆ, srbska pisateljica

Jadranka MATIĆ ZUPANČIČ, prof., višja bibliotekarka v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto, Novo mesto

Iva MIKL CURK, dr. znanosti, v pokoju, Ljubljana

Joža MIKLIČ, dipl. ekon., v pokoju, Novo mesto

Branka MOŠKON, predmetna učiteljica, Osnovna šola Grm, Novo mesto

Lidija MURN, univ. dipl. novinarka, Dolenjski list Novo mesto, Jablan, Mirna Peč

Stane PEČEK, glasbenik, v pokoju, Mokronog

Darja PEPERKO, prof. slovenskega in ruskega jezika ter književnosti, bibliotekarka, vodja oddelka Posebne zbirke Boga Komelja v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto, Novo mesto

Ivanka POČKAR, dr. etnoloških znanosti, muzejska svetovalka, Posavski muzej Brežice, Brežice

Irena ROŽMAN, dipl. etnologinja, mlada raziskovalka, Novo mesto

Damijan ŠINIGOJ, pisatelj, urednik Založbe Goga, Novo mesto

Staša VOVK, gimnazijska maturantka, v pokoju, Novo mesto

Jožef VRŠČAJ, akademski kipar, svobodni umetnik iz Črnomlja, Črnomelj

RAST – OKTOBER 2001

MESTNA OBČINA NOVO MESTO